

بسم الله الرحمن الرحیم

نقش حکومت در پیش گیری از جرم: (وظایف نظام اسلامی در پیش گیری از جرایم حکومتی)

نویسنده:

محمد عابدی

ناشر چاپی:

نورالسجاد

ناشر دیجیتالی:

مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

فهرست

نقش حکومت در پیش گیری از جرم: (وظایف نظام اسلامی در پیش گیری از جرایم حکومتی)

مشخصات کتاب

سرشناسه : عابدی، محمد، ۱۳۵۳ -

عنوان و نام پدیدآور : نقش حکومت در پیش گیری از جرم: (وظایف نظام اسلامی در پیش گیری از جرایم حکومتی)/ محمد عابدی؛ به سفارش ستاد مردمی پیشگیری و حفاظت اجتماعی.

مشخصات نشر : قم: سازمان تبلیغات اسلامی،پژوهشکده باقرالعلوم (ع)،انتشارات نورالسجاد، ۱۳۸۸.

مشخصات ظاهری : ۱۵۰ ص.

فروست : عدالت و سلامت.

شابک : ۱۵۰۰۰ ریال: ۹۷۸-۶۰۰-۵۲۲۰-۲۲-۳

یادداشت : کتابنامه: ص. [۱۴۷]- ۱۵۰؛ همچنین به صورت زیرنویس.

موضوع : جرم و جنایت-- پیشگیری

موضوع : جرم و جنایت-- سیاست دولت

موضوع : جرم و جنایت -- جنبه های مذهبی-- اسلام

شناسه افزوده : ایران. قوه قضائیه. ستاد مردمی پیشگیری و حفاظت اجتماعی

شناسه افزوده : سازمان تبلیغات اسلامی. پژوهشکده باقرالعلوم (ع). انتشارات نورالسجاد

رده بندی کنگره : HV۷۴۳۱/ع۱۷ن۷ ۱۳۸۸

رده بندی دیویی : ۳۶۴/۴

شماره کتابشناسی ملی : ۱۹۱۷۴۶۸

به سفارش: ستاد احیای امر به معروف و نهی از منکر و پژوهشکده امر به معروف و نهی از منکر

ص: ۱

اشاره

فهرست

ب) نیروی انتظامی ۵۷

ج) صدا و سیما ۵۸

ص: ۶

ص: ۷

پیش گفتار

حفاظت از محیط زیست و سلامت فضای زندگی ابعاد مختلفی دارد؛ گاهی عبور و مرور وسائل نقلیه و فعالیّت کارگاه های پر سر و صـدا، موجب آلودگی صوتی می شود، گاهی نگهـداری و پخش زباله ها در فضای زندگی سـبب انواع بیماری و ایذای همسایگان می گردد.

پاسداری از پاکی محیط زندگی و سلامت فضای عمومی، یک وظیفه و خواست عموم خردمندان جهان است، امّا آلودگی ها، فقـط گرد و غبار و تولیـد دود و پخش مواد نفتی در رودخانه و دریا و ریختن زباله های متعفن و فاضـلاب در کوچه و خیابان نیست.

تولیـد، تکثیر، پخش و نشـر و نمایش مواد آلوده از دیـدگاه عقیـدتی و اخلاقی و اجتماعی که ایمان، اخلاق، اتحاد، عـدالت و اسـتقلال جامعه را در معرض خطر قرار دهد، صدها بار بیش تر از دود و گرد و غبار برای جامعه مشکل ایجاد می کند. جرم و گنـاه وقـتی در منظر و مرئی و در فضـای مشـترک و عمـومی انجـام گیرد، محیـط اخلاـقی و ایمـانی جـامعه را آلوده می کنـد. پیشـگیری از گناه، به ویژه گناهان مشـهودی که جرم و بزه و جنایت و خلاف شـناخته می‌شود، وظیفه ای اجتماعی است که بر عهده

افراد جامعه و دولت و ملت مسلمان و هر اندیشمند دلسوز سعادت و سلامت جامعه بشری است.

چند سالی است که با همین هدف مقدس ستاد مردمی پیشگیری و حفاظت اجتماعی در قوّه قضائیه جمهوری اسلامی ایران تشکیل شده است. این ستاد می کوشد که با یاری امت از تولید و تکثیر و پیدایش و افزایش جرم های گوناگون پیش گیری کند. هسته های مردمی حفاظت

اجتماعی و ستادهای احیای امر به معروف و نهی از منکر و نیروهای مخلص بسیج و سپاه و نیروی انتظامی و همه فرزندان مساجد در هر کجای کشور با هدایت و نظارت عالمان دین می کوشند که فضای زندگی عمومی را از هر گونه آلودگی به ویروس جرم و گناه پاک نگه دارند و از بروز جرایم عقیدتی، فرهنگی، اخلاقی، اقتصادی و رسانه ای جلوگیری کنند. شناخت زمینه های جرم، انگیزه های مجرمان، انواع جرم و علل و عوامل پیدایش و گسترش آن یک وظیفه اجتماعی است که بدون آن پاسداری از امنیّت اخلاقی و ایمانی جامعه، امکان پذیر نیست.

یکی از برنامه های این ستاد که با همکاری گروهی از محققان و پژوهشگران حوزه و دانشگاه تحقق یافت، تدوین کتاب های عمیق و کاربردی در زمینه مباحث پیش گیری از جرم است. این ستاد تاکنون بیش از ده اثر علمی - پژوهشی و بعضاً آموزشی در راستای هدف پیش گیری از جرم فراهم آورده است. کتاب حاضر،که به قلم برادر گرامی آقای محمد عابدی تألیف شده، تلاشی علمی است، که امید است هم چون دیگر خدمات برادران و خواهران مؤمن و فداکار در زمینه پیشگیری از جرم مقبول آستان قدس ربوبی قرار گیرد و یاران همراه در اقامه این وظیفه اجتماعی از الطاف حضرت حق جلّ و علا بهره مند شوند.

پیش گیری از جرم و گناه نوعی جهاد فرهنگی و مرزبانی در جبهه تقوا و پارسایی است.

در پایان از حمایت های ریاست محترم قوه قضائیه حضرت آیت الله هاشمی شاهرودی و همکاران ستاد مردمی و برادر گرامی حجت الاسلام محمود مهدی پور، به دلیل هدایت و نظارت بر تحقیق و تولید این مجموعه و از ناشر محترم جناب آقای جلالوند سپاسگزاری می شود.

والسلام

دبیر ستاد مردمی پیشگیری و حفاظت اجتماعی کشور

سید احمد زرگر/ اسفند ۱۳۸۷

ص: ۱۱

بخش اول :جایگاه نظام اسلامی در پیشگیری از جرم

اشاره

ص: ۱۳

مقدمه

اشاره

تلاش برای پیشگیری از جرم و گناه وظیفه ای همگانی است و هر کس - در هر موقعیتی - برای داشتن زندگی آرام و پاک، ناچار به رفع موانع رشد و بالندگی خود در محیط خانواده، محله، شهر و ... است. شهروندان جامعه اسلامی با مبارزه همه جانبه با جرم، باید خود را در جبهه ضد جرم و مجرم قرار دهند و برای کاهش آثار جرم از خود و محیط تلاشی مقدس از خود بروز دهند و به برکت این مبارزه و حضور در صف اهل معروف ها، شایستگی برخورداری از الطاف الهی را بیابند.

با این همه، پرسش از «دلایل تأکید بر جایگاه و نقش نظام اسلامی در پیشگیری از جرائم» و اولویت آن، به جاست. راستی نظام اسلامی برای پیشگیری از جرائم و گناهان چه اولویتی دارد که آن را بیشتر از مردم و شهروندان عادی، شایسته و عهده دار ایفای نقش پیشگیرانه می کند؟ پاسخ به این پرسش را در این بخش می خوانید:

الف: تناسب پیشگیری از جرم با اهداف نظام اسلامی

اشاره

دولت اسلامی اهدافی را به عنوان ضرورت تشکیل خود عرضه می کند که سامانـدهی آنها و ایجاد عزم بر تحقق کامل آن اهداف، جز با

ص: ۱۵

برجسته کردن نقش نظام اسلامی در «پیشگیری از جرائم و گناهان» امکان ندارد. اصلی ترین این اهداف عبارتند از:

۱. رشد و کمال انسان؛ هدف عالی نظام اسلامی

در نظام اسلامی، حکومت ارزش مستقلی ندارد، بلکه ابزاری برای اجرای دین است. از این رو امام علی(علیه السّلام) بهای حکومت بدون در نظر گرفتن «هدف اجرای دین» را با ترشح بینی بز برابر می داند؛

مگر حکومتی که در سایه آن عدالتی حاکم یا حقی از ظالمی ستانده شود.(۱)

هدف نهایی و اصلی دین تعالی و کمال بشر است و همین هدف، غرض اصلی حکومت اسلامی را تعیین می کند؛(۲) از این رو خداوند به رسول خدا(صلّی الله علیه و آله) می فرماید:

(قرآن) کتابی است که آن را به سوی تو فرستادیم تا مردم را به اذن پروردگارشان از تاریکی ها به سوی نور بیرون آوری؛ به سوی راه شکست ناپذیر ستوده.(۳)

بنابراین، حکومت اسلامی و الهی باید شرایط لازم برای نورانیت جامعه و خروج مردم از ظلمت ها را فراهم کند و این

تاریکی ها و

۱- وَ الَّذِی فَلَقَ الْحَبَّهَ، وَ بَرَأَ النَّسَمَهَ لَوْ لا حُضُورُ الْحَاضِرِ وَ قِیامُ الْحُجَّهِ بِوُجُودِ النَّاصِرِ، وَ مَا أَخَذَ اللَّهُ عَلَی الْعُلَمَاءِ أَنْ لا یُقَارُّوا عَلَی کِظَّهِ ظَالِمٍ، وَ لا سَغَبِ مَظْلُومٍ، لَأَلْقَیْتُ حَبْلَها عَلَی غَارِبِها، وَ لَسَقَیْتُ آخِرَهَا بِکَأْسِ أَوَّلِها، وَ لالْفَیْتُمْ دُنْیاکُمْ هذِهِ أَزْهَدَ عِنْدی مِنْ عَفْطَهِ عَنْزٍ؛نهج البلاغه، خطبه۳.

۲- آیت الله جوادی آملی، نسبت دین و دنیا، بررسی و نقد نظریه سکولاریسم، ص۲۶.

۳- ابراهیم / ۱.

ظلمت ها چیزی جز گناه، جرم، عصیان و انحراف نیست. در آیات دیگر این هدف با عبارتی چون «عبادت خالصانه خدا»(۱) مطرح شده است.

۲. تعلیم و تربیت و هدایت

آیات زیادی از قرآن کریم(۲) تعلیم و تربیت و هدایت را از ارکان نظام اسلامی می دانند. آیات زیر نمونه ای از این موضوع است:

(کَما أَرْسَلْنا فیکُمْ رَسُولاً مِنْکُمْ یَتْلُوا عَلَیْکُمْ آیاتِنا وَ یُزَکِّیکُمْ وَ یُعَلِّمُکُمُ الْکِتابَ وَ الْحِکْمَهَ وَ یُعَلِّمُکُمْ ما لَمْ تَکُونُوا تَعْلَمُونَ)؛۱

همان گونه که فرستاده ای از خودتان ، میان شما فرستادیم که آیات ما را بر شما می خواند؛ شما را رشد می دهد و به شما کتاب و حکمت می آموزد و آنچه را هیچ گاه نمی دانستید به شما یاد می دهد.

(الّذینَ یَتّبِعُونَ الرّسُولَ النّبِیّ الْأُمّیّ الّذی یَجِدُونَهُ مَکْتُوبًا عِنْدَهُمْ فِی التّوْراهِ وَ الْإِنْجیلِ یَأْمُرُهُمْ بِالْمَعْرُوفِ وَ یَنْهاهُمْ عَنِ الْمُنْکَرِ وَ یُحِلّ لَهُمُ الطّیّباتِ وَ یُحَرّمُ عَلَیْهِمُ الْخَبائِثَ وَ یَضَعُ عَنْهُمْ إِصْرَهُمْ وَ الْأَغْلالَ الّتی کانَتْ عَلَیْهِمْ فَالّذینَ آمَنُوا بِهِ وَ عَزّرُوهُ وَ نَصَرُوهُ وَ اتّبَعُوا النّورَ الّذی أُنْزِلَ مَعَهُ أُولئِکَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ...)(۳)

کسانی که از فرستاده (خدا) پیامبر(صلّی الله علیه و آله) درس نخوانده پیروی می کنند، آن که او را در تورات و انجیل نزدشان نوشته می یابند؛ در حالی که آنان را به {کار} پسندیده فرمان می دهد و آنان را از

۱- نور / ۵۵؛ پیام قرآن، ج ۱۰، ص۳۷، نحل / ۳۶؛ اعراف / ۵۹، ۶۵، ۶۶.

۲- بقره/ ۱۵۱ ،۲۶۹،۱۵۹،۱۲۹و توبه /۱۲۲.

۳- اعراف / ۱۵۸ - ۱۵۷.

{کار} ناپسند منع می کند و برایشان پاکیزه را حلال می شمرد و پلید ها را بر آنان حرام می کند و تکلیف سنگین آنها و زنجیرهایی را که بر آنها بود، از آنها برمی دارد.....

رشد، هدایت، تعلیم، کشاندن به نیکی ها، بازداری از بدیها و .... دستورهای عامی است که شامل نظام سیاسی اسلامی و رهبری و کارگزاران اسلامی می شود و از اهداف نظام اسلامی است.(۱) بر این اساس بازداری و پیشگیری اساساً از وظایف پیامبر(۲) و تمام حکومت هایی است که در مسیر اسلامی قرار دارند.

۳. اجرای عدالت و احقاق حقوق

اجرای عدالت از بهترین اهداف نظام اسلامی – (اهداف میانی) – است و قرآن کریم بر آن تأکید دارد.

به یقین فرستادگانمان را با دلیل های روشن فرستادیم و همراه آنان کتاب و ترازو را فروفرستادیم تا مردم به دادگری برخیزند و آهن را فرستادیم که در آن نیرویی شدید و سود هایی برای مردم است و تا خدا معلوم دارد که چه کسی او و فرستاده اش را در نهان یاری می کند ...(۳)

۱- لک زایی، درآمدی بر مستندات فلسفی نظریات سیاسی امام خمینی، ص ۱۸۰.
۲- نسبت دین و دنیا، همان، ص۵۹. و ر.ک. به: رعد / ۷؛ . جوادی آملی، پیرامون وحی و رهبری ص ۱۱۵؛ جمعه ۲و۱؛ درآمدی بر مستندات فلسفی نظریات سیاسی امام خمینی ، ص۱۱۷؛ دین و دولت در اندیشه اسلامی، سروش محمد ، ص۲۲۲، عنکبوت / ۱۵.
۳- حدید / ۲۵.

هدف بعثت ها دخالت درسرنوشت اجتماعی بشر است و انبیا برای خدمت به بشریت در این زمینه فرستاده شده اند(۱) و عدالت، فلسفه بعثت آنهاست(۲) و این آیه اشاره غیر مستقیم به ضرورت حکومت اسلامی دارد.(۳)

مبارزه با فرعون ها و طاغوت ها،(۴)اصلاح جامعه و اقامه ارزش ها،(۵)

اجرای عادلانه احکام بین مردم،(۶) اقامه قسط و عدل،(۷) قیام فردی و گروهی علیه طاغوت ها(۸)

از جمله صدها عنوان است که در شمار اهداف تشکیل حکومت اسلامی در قرآن کریم شمرده شده و جملگی ارتباط محکمی با پیشگیری از جرم وگناه در ابعاد فردی واجتماعی دارند. به این فهرست، باید ده ها آیه جهاد و امر به معروف و نهی از منکر ... را نیز اضافه کرد و از آیات تبرّا و تولاّ-که نقش اساسی در پیشگیری از جرائم دارند- غافل نماند.

۱- درآمدی بر مستندات فلسفی نظریات سیاسی امام خمینی ، ص۸۸ و ۲۷۹.

۲- دین و دولت در اندیشه اسلامی، ص۱۵۳.

۳- نسبت دین و دنیا، همان، ص۱۶۴.

۴- غافر / ۲۶ - ۲۳، درآمدی بر مستندات فلسفی نظریات سیاسی امام خمینی، ص۱۸۲.

۵- حج / ۴۱؛ پیام قرآن، ج۱۰، ص۲۴ و ۳۶۰، ۲۵۹، ۲۵۳. ولایت فقیه، جوادی آملی، ص۴۵ - ۴۸، نسبت دین و دنیا، ص۲۲۱.

۶- ص / ۲۶؛ پیام قرآن، همان، ص۳۷ و ۱۵۳.

۷- نساء / ۷۵؛ پیام قرآن، همان، ص۸۴؛ بقره / ۹۵.

۸- نساء / ۴۶؛ درآمدی بر مستندات فلسفی نظریات سیاسی امام خمینی، ص۷۰ و ۱۸۴ و ۹۵؛ بقره /

۴. امامت؛ نظام پیشگیری از ارتجاع

انقلاب اسلامی پیامبر(صلّی الله علیه و آله) به دلیل ایجاد اصلاحات اعتقادی، سیاسی، اقتصادی، نظامی و اجتماعی، در معرض خطر افرادو گروه هایی قرار گرفت که از این اصلاحات آسیب دیده بودند.

توضیح اینکه، در هر انقلابی، تحولی نسبی در نیروی انسانی روی می دهد و انسان های متحول ضامن اجرا و تداوم نظام جدید می شوند؛ اما تحول همیشه نسبی است و برخی هرگز تحول نمی پذیرند و نیز گاه نسل جدید در تعامل با آنان دچار آلودگی شده، به تدریج جامعه از عناصر مؤمن تهی می شود. در انقلاب رسول خدا، کفار، مشرکان، اهل کتاب و منافقان از رجعت طلبان و واپسگرایان بودند و می کوشیدند جامعه را به همان نظام پیش از انقلاب پیامبر برگردانند و منافع از دست رفته خود را بازیابند. پشتوانه این تحلیل سخن امام علی(علیه السّلام) است که فرموده:

مسلمان نشدند، بلکه فقط اظهار مسلمانی کردند و در دل کفر ورزیدند و چون یارانی یافتند، کفر پنهان خود را آشکار کردند. همین خطر، امروز انقلاب ما را نیز تهدید می کند. مراجعه به قرآن نشان می دهد که جنبش ارتجاعی از

نخستین روز های نهضت نبوی به راه افتاد.(۱)

اولین جلوه واپس گرایی پس از رحلت رسول خدا در قالب رجعت سیاسی و روی کار آمدن نظام خلافت به جای نظام امامت روی داد و خدا

ص: ۲۰

۱- توبه / ۴۵ - ۴۹. نیز: ر.ک: فرهنگ کوثر، ش۷۲، ص۸ - ۲۱، پاسدار ارزش های انقلاب پیامبر(صلّی الله علیه و آله)، محمد عابدی میانجی.

و رسول او که مرجعیت تبیین و تفسیر و اجرای دین(۱) و مرجعیت سیاسی و علمی(۲)

را به عهده داشتند، بیش از دیگران از این خطر آگاه بودند، از این رو قرآن با طرح موضوعاتی چون «شجره خبیثه»، «منافقان»، «یهودیان اصلاح ناپذیر»، «مشرکان لجوج» و ... تمام توان خود را برای افشای چنین خطری به خرج داد

و پیامبر نیز در عمل، مردم را متوجه آن نمود و از سپردن هر گونه امور سیاسی و اساسی به آنان خودداری ورزید ؛تا زمینه حضور آنان را به حداقل برساند. اما آنچه می توانست موجب اکمال و اتمام دین اسلام و حفاظت و پیشگیری از هر آسیب جدی شود، طراحی «نظام جانشین معصوم» بود که در سایه آن، وظیفه مهم رسول خدا (مرجعیت معصومانه علمی و سیاسی) تداوم می یافت. از این رو نظام امامت از سوی خداوند اعلام شد تا رهبری نهضت ضد ارتجاعی را عهده دار شود و با این اقدام پیشگیرانه اکمال و اتمام دین تحقیق یابد..

(الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دينَكُمْ وَ أَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتى}؛(۳)

امام حسین(علیه السّلام) در راستای توجه به همین جایگاه فرموده اند:

انا اولی من قام بنصره دین الله و اعزاز شرعه و الجهاد فی سبیله؛

من شایسته ترین فرد هستم که برای یاری دین خدا و شکست

۱- إِنّما وَلِيُّكُمُ اللّهُ وَ رَسُولُهُ وَ الّذينَ آمَنُوا الّذينَ يُقيمُونَ الصّلاهَ وَ يُؤْتُونَ الزّكاهَ وَ هُمْ راكِعُونَ. (مائده / ۵۵)

۲- ما عَلَى الرّسُولِ إِلاّ الْبَلاغُ وَ اللّهُ يَعْلَمُ ما تُبْدُونَ وَ ما تَكْتُمُونَ (مائده / ۹۹)؛ وَ أَنْزَلْنا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنّاسِ. (نحل / ۴۴)

۳- مائده / ۳.

ناپذیر کردن شرع او و جهاد در راهش به پاخاسته است.(۱)

امت اسلامی با کنار گذاشتن این سازوکار پیشگیرانه شاهد بروز بزرگ ترین انحرافات و جرائم سیاسی و ... در کمترین فاصله از رحلت رسول خدا(صلّی الله علیه و آله) شدند. به گونه ای که امام حسین(علیه السّلام) فرمود:

شما را به سوی خدا و رسولش فرا می خوانم که سنت او را خاموش کرده اند. پس اگر دعوتم را بپذیرید و امر مرا اطاعت کنید، شما را به راه راست هدایت می کنم.(۲)

امام، حاکمیت نظام غیر امامت را به معنای نابودی کامل اسلام و سلطه همه جانبه انحراف و جرم بر جامعه می دانست و می فرمود:

بر اسلام باید سلام فرستاد (با آن خداحافظی کرد) اگر امت گرفتار رهبری چون یزید شود.(۳)

نقش نظام امامت در «پیشگیری از هلاک و نابودی» و هدایت گری امامان معصوم در آیات متعددی به تصویر کشیده شده است. در ذیل آیه { فَأَنْجَیْناهُ وَ أَصْحابَ السّفینَهِ وَ جَعَلْناها آیَهً لِلْعالَمینَ }؛(۴) نوح و اهل کشتی را نجات دادیم و نشانه ای برای جهانیان قرار دادیم. در روایتی از رسول خدا(صلّی الله علیه و آله) آمده است:

«مَثَل اهل بیت من، مَثَل کشتی نوح است؛ هر کس سوار شود

۱- فرهنگ جامع سخنان امام حسین(علیه السّلام)، ص ۳۸۰.

۲- انی ادعوکم الی الله و نبیّه فان السنه قد امیتت فأن تجیبوا دعوتی و تطیعوا امری اهدکم سبیل الرشاد؛ بحارالانوار، ج۴۴، ص ۳۴۰.

۳- عبدالرزاق مقرم، مقتل الحسین، ص ۱۴۶؛ سید بن طاووس لهوف ، ص ۱۱.

۴- عنکبوت / ۱۵.

نجات می یابد و آنکه خودداری ورزد، نابود

می شود».(1)

ب: ظرفیت های نظام اسلامی

اشاره

آنچه اولویت نظام اسلامی برای پیشگیری از گناهان و جرائم را به خوبی نشان می دهد، علاوه بر اهداف سازگار با این موضوع، ظرفیت های نظام اسلامی است که وظایفی را برای آن در پی می آورد. بخشی از این ظرفیت ها در هر نظام سیاسی وجود دارد و بخشی مخصوص نظام اسلامی است. به طور کلی در دو بخش «ساختارها» و «کارویژه های نظام سیاسی اسلام» می توان نقاطی را نشان داد که گویای ظرفیت عمیق نظام اسلامی برای اولویت و رهبری اقدامات پیشگیرانه است و به کارآمدتر شدن پیشگیری از جرم و گناه می انجامد.

۱. مشروعیت اقدامات پیشگیرانه

مهم ترین اصل در هر اقدام پیشگیرانه - به دلیل ایجاد محدودیت برای آزادی افراد و گروه های اجتماعی - داشتن مشروعیت اقدام و دخالت است. در برخوردهای فردی و حتی گروهی، این اقدام ها معمولاً ـ با چالش عدم مشروعیت یا توهم عدم مشروعیت رو به روست؛ مانند فریضه امر به معروف و نهی از منکر که اجرای آن در ابعاد فردی هم دارای مشروعیت الهی است، اما در عمل بدون فراهم آمدن شرایط، آمران و ناهیان از

۱- «مثل اهل بیتی فی امتی کمثل سفینه نوح فی قومه من رکبها نجی و من تخلّف عنها غرق».بحارالانوار، ج۱۸، ص۳۴۷ و ج۲۲، ص ۴۰۸ و ج۲۳ ، ص۷۵. در روایتی دیگر رسول خدا(صلّی الله علیه و آله) فرمود: «اجعلوا اهل بیتی منکم مکان الرأس من الجسد»؛ همان، ج۲۳، ص۱۷.

سوی مخاطبان به نداشتن حق مشروعیت و اجازه دخالت در امور شخصی متهم می شوند و لزومی برای اطاعت پذیری از آنان نمی بینند.

نظام اسلامی خود مشروعیت اقدامات پیشگیرانه را دارد و می تواند به افراد و اقدامات فردی و گروهی نیز مشروعیت لازم را بدهد.

خداوند در آیات متعددی لزوم اطاعت پذیری - اولین گام اجرای اقدامات پیشگیرانه و هدایتی - را مطرح می کندو جامعه اسلامی را آماده پذیرش دستورها و سیاست های نظام اسلامی می کند. نمونه ای از این آیات چنین است:

{أَطِیعُوا اللّهَ وَ أَطِیعُوا الرّسُولَ وَ أُولِی اْلأَمْرِ مِنْکُمْ فَإِنْ تَنازَعْتُمْ فی شَیْ ءٍ فَرُدّوهُ إِلَی اللّهِ وَ الرّسُولِ إِنْ کُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللّهِ وَ الْیَوْمِ اْلآخِرِ}(۱)؛ خدا و رسول و صاحبان امرتان را اطاعت کنید و اگر در چیزی با هم اختلاف کردید، آن را به خدا و فرستاده اش ارجاع دهید. اگر به خدا و روز بازپسین ایمان دارید.

در نظام اسلامی بین ایمان به خدا و قیامت، و اطاعت پذیری از نظام مشروع اسلامی پیوندی نزدیک وجود دارد و آیه نشان می دهد سنخ اطاعت از خدا با دو اطاعت دیگر فرق دارد؛ زیرا رسول اکرم(صلّی الله علیه و آله) دو سمت (رسالت و ولایت) دارد. اطاعت از رسالت وی به اطاعت از خدابرمی گردد و اطاعت از ولایت او، به ولی امر و رهبر نظام اسلامی بودن بازگشت دارد.(۲)

ص: ۲۴

۱- نساء / ۵۹؛ تکرار «اطیعوا» در آیه، مشروعیت اوامر رسول خدا و لزوم اطاعت از وی و اولی الامر را نشان می دهد.

۲- جوادی آملی ولایت فقیه، رهبری در اسلام، ، ص۸۳ و ۸۴.

جالب اینکه بیشتر ائمه (امام علی، امام حسن، امام حسین، امام سجاد وامام کاظم(علیه السّلام) برای مشروعیت اقدامات هدایتی خود به این آیه استناد کرده اند و مشروعیت و رهبری خود و لزوم اطاعت پذیری مردم را تبیین نموده اند.(۱)

در آیه ای دیگر خداوند این مشروعیت را به قوی ترین شکل به رسول اکرم(صلّی الله علیه و آله)، که حاکم نظام اسلامی است، اعطا می کند:

)مَنْ یُطِعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطاعَ اللّهَ((۲)

هر کس از رسول اطاعت کند، حتماً از خدا اطاعت کرده است.

رسول اکرم با نهی از جرم ها و گناهانی چون «شریک قرار دادن برای خدا»، «بدرفتاری با پدر و مادر»، «کشتن فرزند به خاطر فقر»، «نزدیکی به کارهای زشت»، «قتل به غیر حق»، «خوردن مال یتیم»، «کم فروشی»، «رعایت نکردن عدالت در سخن» و «وفادار نبودن به پیمان»، از مردم می خواهد از وی اطاعت داشته باشند؛ زیرا تمام دستورها و اقدامات وی برای جلوگیری از گناه، مستند به سفارش خداست و مشروعیت الهی دارد و مردم با فطرت خویش حاکمیت خدا را قبول دارند.

(وَ أَنّ هذا صِراطی مُسْتَقیمًا فَاتّبِعُوهُ وَ لا تَتّبِعُوا السّبُلَ فَتَفَرّقَ بِکُمْ عَنْ سَبیلِهِ ذلِکُمْ وَصّاکُمْ بِهِ لَعَلّکُمْ تَتّقُونَ)؛(۳)

و این راه راست من است، پس از آن پیروی کنید و از راه های دیگر پیروی نکنید که شما را از راه او پراکنده می سازد. این است

۱- حاکمیت سیاسی معصومان، ص۲۴۱ تا ۲۹۰.

۲- نساء / ۸۰.

۳- انعام/ ۱۵۳.

که شما را به آن سفارش کرده تا شاید تقوا پیشه کنید.

نظام اسلامی علاوه بر داشتن مشروعیت الهی، نهاد هایی را برای پیشگیری از جرم و گناه تأسیس می کند و به آن مشروعیت می دهد. همین طور این مشروعیت را می تواند به افراد و توده ها اعطا کند، در حالی که چنین کاری و ظرفیتی در عهدهٔ افراد عادی نیست و در حکومت های غیر الهی هم به دلیل نداشتن مشروعیت الهی و به رغم برخورداری از مقبولیت موقّت، ضمانت اجرایی، اعتقادی و قلبی چندانی ندارد. نمونه ای از این مشروعیت دهی را در آیات امر به معروف و نهی از منکر می توان دید.

(إِنّ اللّهَ یُدافِعُ عَنِ الّذینَ آمَنُوا...)؛(۱)

همانا خداوند از آنان که ایمان آوردند دفاع می کند.

(الّذینَ إِنْ مَکّنّاهُمْ فِی اْلأَرْضِ أَقامُوا الصّلاه وَ آتَوُا الزّکاه وَ

أَمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَ نَهَوْا عَنِ الْمُنْکَر)؛(۲)

آنان که اگر در زمین قدرتشان بخشیم، نماز را برپا می دارند و زکات می دهند و امر به معروف و نهی از منکر می کنند.

در این آیات ویژگی حکومت مؤمنان را اصولی چون: فرمان به نیکی و نهی از زشتی می داند. علاوه بر این، به اصل مداخله و اقدامات پیشگیرانه آنها مشروعیت می دهد.

۱- حج / ۳۸.
۲- آل عمران/۱۰۴

در آیاتی دیگر لزوم ایجاد گروه هایی برای امر به معروف و نهی از منکر را بیان می کند:

(وَ لْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَ يَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَ أُولئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ)؛(۱)

باید از میان شما گروهی باشند تا به نیکی دعوت کنند و امر به معروف نمایند و از منکر باز دارند، اینان رستگارانند.

خلاصه اینکه مشروعیت الهی برای اصلاح گران و پیشگیری کنندگان از جرم و گناه ایجاد می شود و کارآمدی اقدامات آنان را فزونی می بخشد.

۲. مهار قدرت

اشاره

نظام اسلامی در سایه مشروعیت الهی، در زمینه های مختلفی قدرت دارد؛ مانند: قدرت در سیاست گذاری و قانون گذاری مطابق قوانین الهی، اجرا، نظارت، قضا و دادرسی. همین طور از حیث علمی و اطلاع رسانی قدرتی فزون تر از دیگر عوامل مؤثر در جامعه اسلامی دارد.

اول: قدرت سیاست گذاری و قانون گذاری

قدرت در نظام اسلامی به وحی و قرآن کریم تکیه دارد و در بقیه نظام های الهی به وحی و کتب آسمانی تکیه دارد. به این آیه توجه کنید:

۱- آل عمران / ۱۰۴.

(کانَ النّاسُ أَمّه واحِدَه فَبَعَثَ اللّهُ النَّبِیّینَ مُبَشِّرینَ وَ مُنْذِرینَ وَ أَنْزَلَ مَعَهُمُ الْکِتابَ بِالْحَقّ ِلِیَحْکَمَ بَیْنَ النّاسِ فیمَا اخْتَلَفُوا فیه...)؛(۱)

مردم ملتی یگانه بودند و خدا پیامبران را مژده آور و هشدار دهنده برانگیخت و با آنان کتاب را که به سوی حق دعوت می کرد، فرستاد تا میان مردم درباره آنچه در موردش اختلاف داشتند، داوری کنند.

قرآن کریم به رسول خدا(صلّی الله علیه و آله) هم حق قانون گذاری داده است.

(وَ ما آتاکُمُ الرّسُولُ فَخُذُوهُ وَ ما نَهاکُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا)؛(۲)

و آنچه رسول بیاورد، بگیرید و آنچه را بازدارد، بپذیرید.

البته ائمه حق قانون گذاری ندارند و تنها وظیفه توضیح و تبیین قانون را دارند.(۳)

این غیر از احکام حکومتی است که امام و حتی ولی فقیه می توانند وضع کنند و چنین اختیاری منطبق بر احکام شرعی کلی و قوانین الهی است.(۴) به این ترتیب حاکمان اسلامی با توجه به منبع قرآن و سنت و سخنان رسول و ائمه (شارحان سنت و حدیث رسول و قرآن) به تطبیق سیاست های جامعه با منابع الهی می پردازند. (۵)

۱- بقره / ۲۱۳.

۲- حشر / ۷.

۳- پیام قرآن، ج۱۰، ص۱۰۴.

۴- همان، ص۱۰۵ - ۱۰۸.

۵- نسبت دین و دنیا، ص۱۶۲.

این قدرت برای رهبری در نظام جمهوری اسلامی با عنوان «تعیین سیاست های کلی نظام، جمهوری اسلامی ایران» و «نظارت بر حسن اجرای سیاست هـای کلی نظام» «تنظیم روابط قوای سه گانه»، «حل عضـلات نظام» که از طرق عادی قابل حل نیست، از طریق «مجمع تشخیص مصلحت نظام»(۱) تأمین شده است. این اقتدار در اصل پنجاه و هفتم نیز خود را نشان می دهد.

نهاد قانون گذاری؛ یعنی مجلس شورای اسلامی هم طبق سوگندنامه نمایندگان،وظیفه مهم پاسداری از حریم اسلام و نگهبانی از دستاوردهای انقلاب و مبانی جمهوری اسلامی را بر عهده دارد(۲) که پاسداری و نگهبانی در واقع عبارت دیگری از پیشگیری از جرم و انحراف از اسلام و دین است. بنابراین، قدرتی هم که قانون در اختیار مجلس شورای اسلامی قرار می دهد در راستای بحث مورد نظر است. وضعیت در مورد شوراهای اسلامی هم به همین صورت است.

دوم: قدرت در اجرا

قدرت اجرایی، ظرف بروز و ظهور قدرت هـای سیاست گـذاری و قانون گذاری است و نظام اسلامی، چون دارای قدرت اجرایی در بعد حکومتی است، توانایی بیشتری برای پیشگیری از جرم و گناه دارد. این قدرت با داشتن پشتوانه سیاست گذاری و قانون گذاری، شریعت محور است و پشتوانه ای محکم تر و سالم تر نیز دارد. رئیس جمهور به عنوان نماد

۱- قانون اساسی، اصل ۱۱۰.

۲- همان، اصل ۶۷.

توان اجرایی کشور اسلامی، چند وظیفه اساسی دارد و آن «پاسداری از مذهب رسمی و نظام جمهوری اسلامی و قانون اساسی» است. او باید خود را وقف خدمت به مردم، اعتلای کشور، ترویج دین و اخلاق، پشتیبانی از حق، گسترش عدالت، حراست از مرزها و استقلال سیاسی و اقتصادی و فرهنگی کشور کند.(۱) در نظام اسلامی قدرت و توان اجرایی مناسبی در اختیار مجریان است؛ قدرت علمی، اطلاع رسانی،(۲) امکانات سخت افزاری و ... همه در خدمت و اختیار مجریان است؛ در حالی که چنین اختیاراتی را به صورت فردی و گروهی در شهروندان نمی توان پیدا کرد.

سوم: قدرت در نظارت و قضا

در بخش نظارت و قضا نیز نظام اسلامی دارای توان و قدرت زیادی است و قانون اساسی به طور مشخص یکی از وظایف قوه قضاییه را «اقدام مناسب برای پیشگیری از وقوع جرم و اصلاح مجرمین» می داند.(۳)

نظام اسلامی با برخورداری از ابزارها، نهادها و سازمان های مختلفی مثل: دیوان عدالت اداری، دیوان محاسبات کشور، شورای نگهبان، حق استیضاح نمایندگان، سازمان بازرسی کل کشور، نیروهای انتظامی و امنیتی، وزارت اطلاعات و ... توان زیادی برای جرم زدایی و پیشگیری از جرم و گناه در جامعه اسلامی دارد. به این فهرست باید ده ها سازمان و نهاد خدماتی و تأمینی- که هدف کاهش جرائم ناشی از فقر و ... را

۱- همان، اصل ۱۲۱.

۲- همان، اصل ۱۷۵.

۳- همان، اصل ۱۵۶.

دارند افزود- مانند: سازمان بهزیستی، کمیته امداد امام خمینی و ستادهای متنوعی چون ستاد مبارزه با مواد مخدر، ستاد مبارزه با قاچاق کالا و ارز و سوخت و ... را نیز باید افزود.

۳. توان حفظ مصلحت و انسجام جامعه

اقدامات فردی برای پیشگیری از جرائم، هر چند به جای خود مفید و ضروری است، اما به دلیل محدودیت در قدرت علمی، مالی، سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و حتی محدودیت در توان مصلحت سنجی ممکن است به اختلال در نظام، موازی کاری و ... بینجامند. با این حال نظام اسلامی با در اختیار داشتن تمام ابزارهای قدرت، بر ایجاد انسجام و جلوگیری از اختلال اجتماعی در عین اجرای سیاست های پیشگیری از جرم و گناه تواناست. دولت اسلامی با کمک نهادهای علمی، دانشگاهی، حوزوی و گردآوری نخبگان و مدیریت آنها، توان بهره برداری از آنها در تشخیص مصالح نظام اسلامی را دارد که این بعد هم باید از دلایل اولویت دولت اسلامی برای پیشگیری ار جرائم معرفی شود.

۴. گستره اثر گذاری داخلی و خارجی

اشاره

نظام اسلامی به دلیل داشتن شناسنامه حقوقی مشخص و رسمیت جهانی، توان تأثیرگذاری در ابعاد خارجی را دارد.(۱) هر چند برخی از

ص: ۳۱

۱- برخی از جرائم و گناهان مانند جرائم جنسی به دلیل عمومیت و گستردگی مورد توجه شبکه های خارجی جرم و جنایت است. همین طور مواد مخدر که صد در صد منشأ خارجی دارد. در بخش مشروبات هم به طور عمده منشا خارجی دخیل است. جرائمی مثل جاسوسی و ... هم باید به این فهرست افزوده شود.

جرائم دارای منشاء داخلی است، ولی جرائم بـا منشـأ خارجی کم نیست. نظام اسـلامی توان رویارویی با منشأ خارجی جرائم و گناهان را هم در اختیار دارد و می توانـد برای پیشـگیری از آنها اقـدام کنـد. این بعـد از توان و گستره اثرگـذاری، به ویژه در مبارزه با تهاجم فرهنگی، کارایی فراوانی به برنامه های پیشگیرانه نظام اسلامی می دهد.

نتیجه

نظام اسـلامی به دلیل اهداف الهی خود (رشد و تعالی بشـر، تعلیم و هدایت، عدالت محوری و نظام امامت) در مسیر پیشگیری از گناه و جرم قرار دارد و مبارزه با ایجاد و گسترش موانع رشد و هدایت و عدالت، بخش مهمی از اهداف آن است.

هم چنین نظام اسـلامی به دلیل داشـتن مشروعیت الهی، توان مصلحت سنجی و حفظ انسجام جامعه و گستره اثرگذاری داخلی و خارجی، بیشترین اولویت را برای پیشگیری از جرائم داراست.

نکته پایـانی اینکه اولویت یـاد شـده با وظایف فردی یا گروهی ماننـد: خانواده، شـهروندان، هم گروه ها و .... در پیشـگیری از جرائم و گناهان منافاتی نـدارد؛ بلکه می توانـد مکمل، تسـهیل کننده و بسترساز دخالت مفید و کارآمد آنان باشد و در موارد لازم، مشروعیت مورد نیاز را به آنان بدهد.

بخش دوم :نقش نظام اسلامی در اصلاح اهداف و قوانین

اشاره

ص: ۳۳

سه رکن اصلی

حکومت و رهبری ابزار مهم سامان یابی کارهای جامعه است و حکومت در سایه نظم و قانون، مانع بسیاری از ظلم ها و بی عدالتی ها می شود.(۱) این کارکرد وقتی دست یافتنی است که سه رکن اصلی حکومت، یعنی ۱- اهداف تشکیل حکومت، ۲- سیاست ها و قانون ها، و ۳- شیوه های اجرا، نظارت، قضاوت و کارگزاران(۲)، عامل جرم زایی نباشند.

امام صادق(علیه السّلام) در تفسیر معنای ولایت به خوبی به امکان جرم خیزی و جرم سازی حکومت اشاره می کند و می فرماید:

ولایت حاکم عادل و کار با او و یاری او در ولایتش و تقویتش حلال و کسب با آنها حلال است و این به آن خاطر است که در ولایت والی عدل و کارگزاران او احیاء همه حق و همه عدل و مرگ هر نوع ظلم و ستم و فساد هست، لذا تلاشگر در مسیر تقویت سلطه او و یاری کننده او در ولایتش، تلاشگر در اطاعت

۱- حج / ۴۱؛ ص/۲۶؛ نساء /۱۰۵؛ مائده / ۴۹ نیز ر.ك: به: بحارالانوار، ج۶، ص ۶۰؛ تحف العقول، ص۳۳۲ ؛ بحارالانوار، ج۹۰، ص۴۱ .

۲- در این بخش دو رکن (اهداف تشکیل حکومت و سیاست ها و قوانین) را بررسی می کنیم و رکن سوم (شیوه ها) را به دلیل اهمیت و گستردگی بحث در بخش سوم پی می گیریم.

خدا و تقویت کننده دین خداست، اما گونه حرام از ولایت، ولایت حاکم ستمگر و ولایت کارگزاران او ست؛ زیرا در ولایت حاکم ستمگرِ جائر نابودی همه حق و احیای همه باطل و اظهار ظلم و جور و فساد و ابطال کتابها و قتل پیامبران و مؤمنان و نابودی مساجد و تبدیل سنّت خدا و شرایع اوست، لذا کار با آنها و یاری شان و کسب با آنها حرام است؛ مگر به جهت ضرورت، مانند ضرورت به خوردن خون و مردار(۱)

اگر حکومت در این سه رکن دچار انحراف گردد و عوامل جرم زا در آن نفوذ کرده، یا تثبیت و پنهان شوند، نظام، عاملی برای رشد جرائم و گناهان خواهد شد؛ از این رو شایسته است حکومت اسلامی در هر سه بخش مانع جرم زایی باشد تا نخستین گام برای پیشگیری از جرائم و گناهان با موفقیت برداشته شود.

الف. اهداف حکومت اسلامی

اشاره

هدف اصلی از حکومت داری در نظام اسلامی، اقامهٔ دین و برپایی ارزشهای الهی است. خداوند می فرماید:

(الّذینَ إِنْ مَکَّنّاهُمْ فِی الْأَرْضِ أَقامُوا الصّلاه وَ آتَوُا الزّکاه وَ أَمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَ نَهَوْا عَنِ الْمُنْکَر...)؛(۲)

کسانی که اگر در زمین به آنان امکانات بدهیم، نماز را به پا می دارند و زکات می پردازند و به]کار[پسندیده فرمان می دهند و از]کار[ناپسند منع می کنند...

ص: ۳۶

۱- بحارالانوار، ج ۷۲، ص ۳۴۷.

۲- حج / ۴۱.

امام علی(علیه السّلام)می فرمود:

«إِنْ أَطَعْتُمُونِی فَإِنِّی حَامِلُکُمْ إِنْ شَاءَ اللَّهُ عَلَی سَبِیلِ الْجِّنه،»(۱)

اگر از من اطاعت کنید، به خواست خدا شما را به راه بهشت خواهم برد.

بنابراین، اگر اهداف حکومت اسلامی به چیزی جز اقامه دین برگردد و «دین محوری» در آن کمرنگ گردد، یا اهداف مغایر با آن طراحی شود، خود حکومت اولین ابزار مؤثر برای تولید و افزایش جرائم و گناهان خواهد شد.

اهداف نظام اسلامی از نگاه قانون اساسی

در اصل دوم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، هدف از ایجاد جمهوری اسلامی چنین مطرح شده است:

جمهوری اسلامی، نظامی است بر پایه ایمان به:

۱. خدای یکتا (لا اله الا الله) و اختصاص حاکمیت و تشریع به او و لزوم تسلیم در برابر امر او.

۲. وحی الهی و نقش بنیادی آن در بیان قوانین.

۳. معاد و نقش سازنده آن در سیر تکاملی انسان به سوی خدا.

۴. عدل خدا در خلقت و تشریع.

۵. امامت و رهبری مستمر و نقش اساسی آن در تداوم انقلاب اسلامی.

۱- نهج البلاغه، خطبه۱۵۶. ر.ك: به: «یا ایها الذین آمنوا استجیبوا لله و للرسول اذا دعاکم لما یحییکم....» و حدیث امام علی در توضیح آن: بحارالانوار، ج۹۰، ص۴۱.

۶. کرامت و ارزش والای انسان و آزادی توأم با مسئولیت او در برابر خدا که از راه:

الف: اجتهاد مستمر فقهای جامع الشرایط بر اساس کتاب و سنت معصومان.

ب: استفاده از علوم و فنون و تجارت پیشرفته بشری و تلاش در پیشبرد آنها.

ج: نفی هر گونه ستم گری و ستم کشی و سلطه گری و سلطه پذیری.

قسط و عدل و استقلال سیاسی و اقتصادی و اجتماعی و فرهنگی و همبستگی ملی را تأمین می کند.

اصل سوم نیز شانزده راه برای رسیدن به اهداف یاد شده شمرده است:

۱. ایجاد محیط مساعد برای رشد فضائل اخلاقی بر اساس ایمان و تقوا و مبارزه با کلیه مظاهر فساد و تباهی.

۲. بالا بردن سطح آگاهی های عمومی در همه زمینه ها با استفاده صحیح از مطبوعات و رسانه های گروهی و وسایل دیگر.

۳. آموزش و پرورش و تربیت بدنی رایگان برای همه در تمام سطوح و تسهیل و تعمیم آموزش عالی.

۴. تقویت روح بررسی و تتبع و ابتکار در تمام زمینه های علمی، فنی،فرهنگی، اسلامی از طریق تأسیس مراکز تحقیق و تشویق محققان.

۵. طرد کامل استعمار و جلوگیری از نفوذ اجانب.

۶. محو هر گونه استبداد و خودکامگی و انحصار طلبی.

۷. تأمین آزادی های سیاسی و اجتماعی در حدود قانون.

۸. مشارکت عامه مردم در تعیین سرنوشت سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی خویش.

۹. رفع تبعیضات ناروا و ایجاد امکانات عادلانه برای همه در تمام زمینه های مادی و معنوی.

۱۰. ایجاد نظام اداری صحیح و حذف تشکیلات غیر ضروری.

۱۱. تقویت کامل بنیه دفاعی از طریق آموزش نظامی عمومی برای حفظ استقلال و تمامیت ارضی و نظام اسلامی کشور.

۱۲. پی ریزی اقتصاد صحیح و عادلانه طبق ضوابط اسلامی، جهت ایجاد رفاه و رفع فقر و برطرف ساختن هر نوع محرومیت در زمینه های تغذیه و مسکن و کار و بهداشت و تعمیم بیمه.

۱۳. تأمین خودکفایی در علوم و فنون و صنعت کشاورزی و امور نظامی و مانند اینها.

۱۴. تأمین حقوق همه جانبه افراد از زن و مرد و ایجاد امنیت قضایی عادلانه برای همه و تساوی عموم در برابر قانون.

۱۵. توسعه و تحکیم برادری اسلامی و تعاون عمومی بین همه مردم.

۱۶. تنظیم سیاست خارجی کشور بر اساس معیارهای اسلامی، تعهد برادرانه نسبت به همه مسلمانان و حمایت بی دریغ از مستضعفان جهان.

دین محوری در تمام موارد شانزده گانه لحاظ شده و هرگز در میان موضوعات دیگر کمرنگ و گم نشده است. علاوه بر آن برای حاکمیت مطلق «هدف اصلی نظام اسلامی» در اصل چهارم چنین یادآور شده است:

کلیه قوانین و مقررات مدنی، جزایی، مالی، اقتصادی، اداری، فرهنگی، سیاسی، و غیر اینها بایدبراساس موازین اسلامی باشد. این اصل بر اطلاق یا عموم همه اصول قانون اساسی و قوانین و

مقررات دیگر حاکم است و....

قانون اساسی با حاکمیت دادن به موازین اسلامی در برابر همه امور دیگر، امکان جرم زایی در «هدف از تشکیل دولت» را ناممکن کرده است، اما مهم شیوه کاربرد این اهداف در سیاست گذاری ها، قانون گذاری ها، برنامه نویسی ها، روش های اجرا، نوع و کارکرد مجریان و ... است؛ زیرا یک هدف خوب، بدون راهکارهای اجرایی خوب، اثری مناسب بر جای نخواهد گذاشت. وقتی مردم با امام علی(علیه السّلام) بیعت کردند، حضرت به هدف یاد شده چنین اشاره فرمود:

اللَّهُمَّ إِنَّکَ تَعْلَمُ أَنَّهُ لَمْ یَکُنِ الَّذِی کَانَ مِنَّا مُنَافَسَةً فِی سُلْطَانٍ، وَ لا الْتِمَاسَ شَیْ ءٍ مِنْ فُضُولِ الْحُطَامِ، وَ لکِنْ لِنَرُدَّ [لِنَرِدَ]الْمَعَالِمَ مِنْ دِینِکَ، وَ نُظْهِرَ الْإِصْلَاحَ فِی بِلَادِکَ،

فَیَأْمَنَ الْمَظْلُومُونَ مِنْ عِبَادِکَ، وَ تُقَامَ الْمُعَطَّلَه مِنْ حُدُودِکَ؛(۱)

خدایا! تو آگاهی که هدف ما از قیام مسابقه در قدرت و دستیابی به فزونی کالای دنیا نیست و تنها به این منظور است که نشانه های دین تو را به جایگاهش باز گردانیم و اصلاح را در شهرهایت ظاهر سازیم تا بندگان ستم دیده ات در امان باشند و حدود ضایع شده تو برپاداشته شود.

آن حضرت در عمل هم نشان داد که مجری مناسبی برای این اهداف والاست و در طول دوران کارگزاری خود، در هیچ بخش از حکومت داری ذره ای از این اهداف منحرف نشد.

۱- نهج البلاغه، ، خطبه ۱۳۱، ص۱۲۹.

ب) پیشگیری از قوانین جرم زا

اشاره

بخش مهمی از جرم ها در نظام های سیاسی از مرحله قانون گذاری (با فرایندهای مختلفی که به ایجاد قانون می انجامد) آغاز می شود. قانون های متعددی در تمام نظام های سیاسی دنیا وجود دارد که جرم یا جرم زا می باشند و بارها از سوی قانون گذاران اصلاح گردیده اند. جرم شناسان موارد متعددی از قوانین را در کشورهای مختلف- که باعث ایجاد جرم شده- بر می شمارند. در این بخش، برای نمونه، محورهایی یادآوری می شود که بی توجهی به آنها عامل مهمی در جرم زایی قوانین در همه بخش های اجرایی، قضایی و تقنینی است. این محورها عبارتند از:

۱. مهندسی جامع و اصلاح ساختارها؛

۲. متن محوری قوانین؛

۳. واقع گرایی و روزآمدی؛

۴. نفوذناپذیری؛

۵. خردورزی و کارشناسی؛

۱. مهندسی جامع و اصلاح ساختارها

سازمان دهی صحیح مبارزه علیه جرائم و مبارزه پیشگیرانه با آنها نیازمند مهندسی جامع و همه جانبه ای است که در نهایت، به محو یا کاهش جرم منجر شود. طراحی قوانین یا برنامه ها اگر با هندسه جامع همراه شود، شکلی اندام واره به خود خواهد گرفت و در تعامل با دیگر قوانین و اندام ها، دچار تعارض، سایید گی و بروز رخنه نخواهد شد؛ از این رو احتمال جرم زایی از طریق این عارضه ها به حداقل خواهد رسید. در سایه مهندسی جامع، جایگاه دستگاهی که برای آن قانون نوشته

می شود، در میان دستگاه های دیگر مشخص می گردد و مسئولیت متناسب با آن جایگاه به آن واگذار می شود.

جلوه مهمی از این مهندسی جامع را می توان در «مهندسی فرهنگی» سراغ گرفت که در باب مسائل فرهنگی و چگونگی پیشگیری از بروز ناهنجاری های فرهنگی مورد توجه رهبر معظم انقلاب است.

«فرهنگ عمومی علاوه بر رفتارهای فردی و اجتماعی در تصمیم سازی ها و تصمیم گیری های حکومتی نیز کاملاً موثر است و به همین علت باید آن را به شکلی صحیح تبیین و پیگیری کرد. باید ضمن پرهیز از بحث های صرفاً نظری و ذهنی، به تطبیق وضع فرهنگی موجود با وضع مطلوب و آرمانی پرداخت و با مشخص کردن عیب ها و مشکلات و بررسی علل و عوامل آنها به برنامه ریزی زمان بندی شده برای رفع مشکلات و دست یابی به اهداف و آرمان ها همّت گماشت. زمینه دست یابی به این اهداف در جامعه وجود دارد و تحقق آنها مستلزم تبیین مهندسی فرهنگی، برنامه ریزی و تلاش بیشتر است.(۱)

همین هندسه جامع در قرآن کریم باعث جاودانگی و خلل ناپذیری آن شده است، تا جایی که خداوند می فرماید:

(إِنَّهُ لَكِتابٌ عَزِيزٌ لا يَأْتِيهِ الْباطِلُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَ لا مِنْ خَلْفِهِ تَنْزِيلٌ مِنْ حَكِيمٍ حَميد) ؛

۱- کیهان، ۱۸/۹/۸۶.

حمید است.

روشن است که مهندسی جامع برای قانون گذاری، سیاست گذاری، برنامه نویسی یا اجرای آنها نیازمند طراحان و نخبگانی است که از حکمت و دانایی لازم بهره مند باشند تا محصول کارشان دچار کمترین آسیب شود.

امام علی(علیه السّلام) توجه به نظامات اجتماعی گروه های اجتماعی (نظامیان، قضات، کارمندان، عموم مردم ...) و پیوستگی آنها در برنامه ریزی ها را یادآور می شود و بیان می کند که برنامه ریزی ها باید با توجه به مجموعه جامعه – نه یک بخش خاص – طراحی شود تا حقوق کسی نادیده گرفته نشود و محرومیت ها که بستر گناه است، فرصت بروز نیابند.(۱)

اگر بخواهیم نمونه ای از مهندسی ناقص را مثال بزنیم، می توانیم به نظام مالیاتی کشور اشاره کنیم که

موجب بروز جرم «فرار از مالیات» شده است.(۲)

نظام فعلی فاقد پروانه و سابقه مالیات دهندگان است و ساز و کارهایی برای آن ندارد. فعالیت های اقتصادی پنهان موجب عدم شفافیت فعالیت های اقتصادی و رشد فعالیت اقتصادی زیرزمینی شده است که حاصل آن، فرار مالیاتی فعالان و در عوض، اخذ مالیات از گروه های

۱- نهج البلاغه، نامه ۵۳، ص ۵۴۷.

۲- البته وضع نامتناسب مالیات، خود ستمی نابخشودنی و از نگاه اصول قرآنی جرم و گناه است که باید نظام اسلامی از آن پرهیز کند. همین طور اگر دولت ها سرمایه های موجود را به درستی هدایت کنند و به تولید ثروت برسانند و درآمدهای ملت را صرف تعهدهای غیر ضروری نکنند، نیاز به اخذ مالیات و به تبع آن افزایش جرم «فرار از مالیات »کاهش خواهد یافت.

ضعیف و بروز تبعیض و بی عـدالتی مالیاتی است. عـدم تعریف دقیق خیلی از مشاغل و امکان فرار آنها از مالیات، نبود مالیات بر ثروت و گرفتن مالیـات از مشاغل، نپرداختن سـهم مالیاتی بخش های درآمـدزا همچون مسـکن، به دلیل نقض قوانین ، نبود بانک های اطلاعات مسـکن برای معلوم شـدن مالك و ... جملگی دست به دست هم داده انـد تا جرمی به نام «فرار مالیاتی» با گسترد گی زیاد در جامعه رواج یابد. حال آنکه با مهندسی جامع برای رسیدن به اطلاعات لازم از درآمدها و مشاغل و شفاف شـدن فعـالیت هـای اقتصـادی می توان این جرم را مهـار کرد؛ کـاری که سازمـان مالیاتی کشور به تاز گی برای رسـیدن به آن برنامه های مفصلی طراحی کرده است.(۱)

این در حـالی است که امروزه از ۸۰۲ هزار معامله ملکی که مالیات آن ۱۲۵ میلیارد تومان است، تنها مبلغ بسیار اندکی مالیات گرفته می شود و مبالغ هنگفتی از راه های فاسدی که باز شده اند، به یغما می رود.(۲)

بـا مهندسـی جـامع می توان به ساختارهـای سـالم دست یـافت و ساختارهای ناقص را اصـلاح کرد و در راسـتای اهـداف نظام اسـلامی قرار داد و نیز مـانع بستر سـازی جرائم شـد. این یك واقعیت است که بسـیاری از جرائم ریشه در ساختارهای ناسالم و حـتی نبود ساختارهـای لازم دارنـد. گرانی و تورم به عنوان یکی از علـل مهم «کـاهش قـدرت خریـد مردم» و «افزایش فاصـله طبقاتی» – از بسترهای مهم جرائم – طی ۲۸ سال گذشته،

۱- برنامه گفت وگوی خبری صدا و سیما، شبکه دو، ۱۷/۴/۷۸، عرب مازار، رئیس کل سازمان نظام مالیاتی کشور.
۲- مصاحبه رئیس جمهور، دوشنبه ۳/۴/۸۷، شبکه اول سیما.

همواره محل تمرکز مبارزه دولت مردان و قانون گذاران بوده است، اما آنچه آنان را از پیروزی در این جولانگاه دور کرده، نداشتن ساختار لازم برای مهار تورم است.(۱)

این مشکل در بخش قوه قضائیه نیز عامل گسترش جرائم شده است. رئیس قوه قضائیه معتقد است:

باید علاوه بر تدوین قانون، به ایجاد ساختارها هم توجه شود تا موجبات سالم سازی و شفاف سازی در جامعه فراهم آید. به عنوان مثال ما قوانین خوبی در رابطه با انبوه سازی، چک، گران فروشی، احتکار، کم فروشی، تقلب و مسائلی از این قبیل داریم، اما با وجود ممنوعیت هایی که وجود دارد، هنوز به نتیجه مطلوب نرسیده است. ایجاد ساختار برای عملی شدن قوانین موجب احیای قانونهاست و فراهم آمدن چنین وضعیتی موجب ایجاد امنیت اقتصادی و مالی در جامعه می شود.(۲)

سالم سازی ساختارها از سوی قانون گذاران و مجریان می تواند از بسیاری جرائم یا عوامل ایجاد کننده جرم ها پیشگیری کند؛ برای مثال، دولت با اصلاح ساختار در سازمان برنامه و بودجه سابق- که بر مبنای ارزش های آمریکایی در کشور ما طراحی و تأسیس شده بود- از ورود ۲۱۰۰ میلیاد ریال نقدینگی به اقتصاد کشور جلوگیری کرد.(۳)

در نظام گمرکی فعلی با اینکه هزاران نوع کالا وارد و خارج می شود، مثل سی سال قبل، بیشتر کارها دستی انجام می شود و راه فساد باز است،

۱- روزنامهٔ قدس، یکشنبه ، ۸ اردیبهشت ۱۳۸۷، ص۸.

۲- روزنامه کیهان، دوشنبه ۲۰ خرداد ۱۳۸۷، ص۳.

۳- همان، ص۴.

در حالی که با ایجاد پایگاه هایی می توان تمام گمرک ها را به هم وصل و کالاها را دارای کد نموده، ارتباط انسانی را به حداقل رساند و جلوی قاچاق، رشوه خواری، ارائه فاکتور های جعلی و ... را گرفت.

در نظام بانکی مشکل بیشتر از جاهای دیگر است؛ سیستم بانکی فعلی نمی تواند فعالان اقتصادی را شناسایی و سود واقعی را مشخص کند. فاقد قدرت و فرصت کامل برای نظارت است. پول های خارج شده را نمی تواند بر گرداند، چون ضوابط ساده - نه دقیق - برای برگردان تسهیلات دارد؛ منابع را نمی تواند در جهت اهداف اقتصادی خرج کند، امکان سوء استفاده در آن بسیار زیاد است و عقود اسلامی دقیقاً اجرا نمی شود(۱).

با اصلاح ساختارها به راحتی می توان جلوی بسیاری از این سوء استفاده ها و جرائم اقتصادی را گرفت.

۲. متن محوری قوانین

منظور از متن محوری قوانین ، مطابقت آنها با قرآن کریم و سنت و سیره معصومان است که مانع از انحراف در قوانین و برنامه ها می شود و بستر جرائم پدید نمی آید. این مهم در قانون اساسی لحاظ شده و لذا کلیه قوانین، محکوم موازین اسلامی است و تشخیص آن بر عهده فقهای شورای نگهبان می باشد. مهم این است که تمام قوانین و آیین نامه های حکومتی باید متن محور باشند و ابزارهای کارا و اجراپذیر برای تشخیص

۱- همان.

قوانین معارض با متن در بخش های مختلف نظام حکومتی وجود داشته باشند، درباره لزوم متن محوری مناسب است این آیه یادآوری شود:

(إِنّا أَنْزَلْنا إِلَيْكَ الْكِتابَ بِالْحَقّ ِلِتَحْكُمَ بَيْنَ النّاسِ بِما أَراكَ اللّهُ...)(۱)

ما این کتاب را به حق به سوی تو فرستادیم تا با آنچه خدا به تو نمایانده است، میان مردم داوری کنی....

در این آیه خداوند حق داوری را به قرآن و وحی می دهد و پیامبر اکرم هم تابع این متن است. در جامعه اسلامی - به خلاف جوامع عقب مانده - جریان امور کشور و هدایت امت توسط امامتِ مکتب و متن (قرآن و وحی) است، از این رو حتی رسول خدا (صلّی الله علیه و آله)«وَ ما يَنْطِقُ عَنِ الْهَوى إِنْ هُوَ إِلاّ وَحْيٌ يُوحى»(۲) مأموم و پیرو وحی است. خداوند حتی از کتاب موسی هم به عنوان امام یاد می کند؛ {وَ مِنْ قَبْلِهِ كِتابُ مُوسى

إِماماً وَ رَحْمَةً}؛(۳) قرآن را عامل و متن هدایت معرفی می کند؛ { أُنْزِلَ فيهِ الْقُرْآنُ هُدًى لِلنّاس}(۴) { إِنّ هذَا الْقُرْآنَ يَهْدى لِلّتى هِىَ أَقْوَمُ}(۵) و به پیامبر دستور می دهد {أُمِرْتُ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْمُسْلِمينَ وَ أَنْ أَتْلُوَا الْقُرْآنَ}؛(۶) دلیل امامت قرآن و وحی، نزول آن از سوی خداوندی است که سود و زیانی در

ص: ۴۷

۱- نساء / ۱۰۵.

۲- (از روی هوای نفس سخن نمی گوید؛ سخن او جز وحی که به او نازل می شود، نیست) نجم / ۳ - ۴.

۳- (و قبل از او کتاب موسی رهبر و رحمت بود) احقاف / ۱۲؛ هود / ۱۷.

۴- (در آن قرآن برای هدایت مردم فرستاده شد) بقره / ۱۸۵.

۵- (این قرآن به شیوه ای که پایدارتر است راهنمایی می کند) اسراء / ۹.

۶- (فرمان داده شده ام که از مسلمانان باشم و از قرآن پیروی کنم) نمل / ۹۲.

قـانون گـذاری نـدارد. بنابراین، عادلانه به قانون گـذاری می پردازد. بر این اساس، امامت پیامبرانی چون ابراهیم و رسول اکرم هم به دلیل متن محوری آنهاست.

در جامعه غیر قرآنی حاکمیت با «رهبر» و «شخص» یا در نهایت با «اکثریت» است. چنین جامعه ای که رهبر

یـا اکثریت را عین قـانون می دانـد، قـانون و متن را به دنبال خود می کشانـد و خودِ امامِ و خالق قانون است؛ از این رو همواره اشتباهات و خطاهای خود را وارد قانون می کند و اولین گام در جرم زایی را با پای خود برمی دارد.

به این ترتیب روشن می شود اشکال گروهی که رهبری مقتدر جامعه اسلامی را دلیل عقب ماندگی می انگارند و بی نیازی از رهبر در نظام های دموکراتیک را نشان پیشـرفت می دانند، وارد نیست و آنان متوجه نیسـتند که «اقتدار» رهبر در نظام اسلامی، تابع «اقتدای» او به قانون الهی و پیروی از رهبری وحی است.

باید قوانینی که جامعه با آنها اداره می شود، بر محور الهی و حق باشد تا امکان عملی اصلاح فراهم شود.

در این بخش لازم است، قوانین، شـیوه هـای اجرا، ساختارهـا و ... هم جهت و هم سو باشـند و همگی بـا متن محوری به سوی هدف واحد حرکت کنند.

امام علی(علیه السّـلام) یکی از عوامل مهم فتنه ها و اضـطراب های اجتماعی را که از عوامل و بسترهای مهم جرائم اند، بدعت گذاری ها در احکام و قوانین می داند که موجب سلطه گروه های باطل می شود:

إِنَّما بَدْءُ وُقُوعِ الْفِتَنِ أَهْوَاءُ تُتَّبَعُ، وَ أَحْكَامٌ تُبْتَدَعُ، يُخَالَفُ فِيهَا كِتَابُ اللَّهِ، وَ يَتَوَلَّى عَلَيْهَا رِجَالٌ رِجَالاً، عَلَى غَيْرِ دِينِ اللَّهِ... ؛(۱)

مسلماً، آغاز پدیدآمدن فتنه ها، هواپرستی و بدعت گذاری در احکام آسمانی است؛ نوآوری هایی که قرآن با آن مخالف است و گروهی «با دو انحراف یاد شده» بر گروه دیگر سلطه و ولایت یابند که برخلاف دین خداست. پس اگر باطل با حق مخلوط نمی شد، بر طالبان حق پوشیده نمی ماند و اگر حق از باطل جدا و خالص می شد، زبان دشمنان قطع می گردید؛، اما قسمتی از حق و بخشی از باطل را می گیرند و به هم می آمیزند. آنجاست که شیطان بردوستان خود چیره می گردد... .

بر شما باد عمل کردن به کتاب خدا که ریسمان محکم الهی و نور آشکار و درمانی سودمند است که تشنگی را فرونشاند. نگهدارنده کسی است که به آن تمسک جوید و نجات دهنده کسی است که به آن چنگ آویزد. کجی ندارد تا راست شود و گرایش به باطل ندارد تا از آن بازگردانده شود، کسی که با قرآن سخن بگوید، راست گفته است و هر کس به آن عمل کند، پیشتاز است.

هم اکنون در جوامع مسلمان موارد متعددی را می توان نام برد که به عنوان آیین نامه ها و قانون اجرا می شود، اما به دلیل دوری از تعالیم قرآنی، یا وجود التقاط و در هم آمیختگی آموزه های الهی با آموزه های غیر قطعی بشری، مشکلاتی ایجاد شده است. برای مثال یکی از این طرحها مربوط به لزوم خروج دختران دانش آموز متأهل از مدارس عادی و ادامه تحصیل در مدارس شبانه است این امر باعث شد، بسیاری از دختران که به تحصیل

۱- نهج البلاغه، دشتی، خ ۵۰، ص۱۰۲.

در مدارس شبانه علاقه نداشتند و از طرفی می خواستند ادامه تحصیل بدهند، قید ازدواج را بزنند. حاصل کار این شد که همه روزه بر تعداد دختران ازدواج نکرده افزوده شد؛ دخترانی که سن ازدواج صدها هزار تن از آنها از حد عرفی جامعه نیز گذشته است. این مشکل در مورد ادامه تحصیل در دانشگاه ها به نوعی دیگر خود را بر ازدواج تحمیل کرده است.(۱)

وظیفه مهم نظام اسلامی طراحی سازوکاری دقیق، کارآمد، به روز، پاسخ گو و قابل آزمون برای حفظ متن محوری قوانین، آیین نامه ها، شیوه نامه ها، ... به ویژه در مراحل اجرایی و پایین تر از قانون گذاری های کلی و عمومی توسط مجلس شورای اسلامی است؛ زیرا به دلیل حضور سازوکار تطبیقی قوی مثل شورای نگهبان احتمال عدم تطبیق قوانین در این سطح با متون دینی کم است؛ اما در مراحل پایین تر به دلیل نبود سازوکارهای قوی، دقیق،

کارآمد و پاسخ گو، این مشکل باقی است و تجربه هم ثابت کرده است که دستگاه های طراحی شده فاقد کارآیی لازم در این باره را ندارند.

اصولاً تندروی یا کندروی نسبت به متون اسلامی یا برخورد التقاطی مایه گمراهی و جرم خیزی است و باید از آن پرهیز کرد. امام علی(علیه السّلام) می فرماید:

۱- روزنامهٔ اعتماد ملی، شنبه ۱ تیر ۸۷، ص۱۸.

الْيمِينُ وَ الشِّمالُ مَضَلَّهٌ، وَ الطَّرِيقُ الْوُسْطَى هِيَ الْجَادَّهُ عَلَيْها بَاقی الْكِتَابِ وَ آثارُ النُّبوَّهِ، وَ مِنْها مَنْفَذُ السُّنَّهِ، وَ إِلَيْها مَصِيرُ الْعَاقِبَهِ. هَلَكَ مَنِ ادَّعَى، وَ خَابَ مَنِ افْتَرى؛(۱)

چپ و راست گمراهی و راه میانه، جاده مستقیم الهی است که قرآن و آثار نبوت آن را سفارش می کند و محل گذر سنت پیامبر(صلّی الله علیه و آله) است و سرانجام بازگشت همه به آن سو

است. ادعا کننده باطل نابود شده و دروغ گو زیان کرد و هر کس با حق درافتاد، هلاک گردید.

در وضع قوانین توجه به مبانی اسلامی ضروری است. در خیلی از موارد مانند مباحث اقتصادی، زنان و ... به دلیل این که غربی ها پیش فرضهای سکولاری و اومانیستی دارند، نسخه های خود را در سایه پیشرفت مادی شان برای جامعه اسلامی تجویز می کنند و جامعه اسلامی با تصویب قوانین موافق مبانی غربی، بیش از گذشته گرفتار اضطراب و نابسامانی می شود. بنابراین سیاست گذاران و قانون نویسان باید مبانی اسلامی مانند حضور خدا، عدالت، قیامت محوری، اخلاق و ... را که اتفاقاً در اصل دوم قانون اساسی مورد توجه قرار گرفته است و چراغ روشن راه خود قرار دهند.

۱- نهج البلاغه، خطبه ۱۶، ص ۶۰. آن حضرت در جایی دیگر از پیروی سیاست های شیطانی که عامل عادی شدن و فراگیری جرم و گناه است، برحذر می دارد؛همان، خ۸۳، ص۱۳۷.

۳. واقع گرایی و روزآمدی

اشاره

هر قـدر هم در تـدوین قوانین یا راه های اجرا و نظارت، بر عنصـر جرم ستیزی تأکیـد شود، به مرور زمان راه های فرار از موانع قانونی، نظارتی، قضایی و... شـناخته می شود و مجرمان با پوشـش های جدیـد به سـمت ارتکاب جرم می شـتابند؛ بنابراین اگر قوانین و شـیوه هـای اجرا ، به طور روزآمـد و واقع گرایـانه بـازنگری نشونـد، خود تولیـد جرم خواهنـد کرد و فرصت هایی در اختیـار مجرمان قرار خواهـد گرفت. در این میان مجرمان سازمانی، یقه سـفیدهای آشـنا به قوانین و ... بیشتر از دیگران مرتکب جرم خواهند شد.(۱)

این ویژگی از سویی محصول آشـنایی تـدریجی مجرمـان بـا راه هـای فرار از موانع قـانونی و از سوی دیگر، محصول پیشـرفت تکنولوژی است که فرصت ها و بسترهای تازه برای جرم ایجاد می کنـد. بنابراین نظام اسـلامی بایـد در همه بخش ها، از جمله بخش های قانون گذاری و برنامه ریزی به بحث روزآمدی توجه کافی داشته باشد و از همان زمان

ص: ۵۲

۱- برای مثال، به رغم قوانین موجود تقریباً نیمی از بازار سیگار ایران در اختیار یک شرکت آمریکایی و .... است. آنها به دلیل وجود موانع قانونی با ایجاد شـرکت در ژاپن، سـیگار آمریکا را وارد ایران می کننـد. مـدیر عامل شـرکت دخانیات می گویـد: «مافیـای سـیگار برای نمونه چنـد کـانتینر بزرگ سـیگار را به ایران قاچـاق و در منطقه ای رهـا می کرد و نیروی انتظـامی را در جریـان می گـذاشت. پلیس هم آن را کشـف می کرد و در بـازار فروخته می شـد. آن گـاه به دولت مراجعه می کردنـد و می گفتنـد: فلان مقـدار از سـیگار ما در بازار شـما فروش دارد. پس به ما سـهم قانونی بدهیـد! اکنون جلوی این کار گرفته شده و محموله به محض کشف، امحاء می شود؛ روزنامه قدس، ۱۱شهریور، ۱۳۸۷، ص۳.

قانونگذاری حداقل و حداکثر زمان بازنگری و کنترل را به طور جدی مورد توجه قرار دهد.

از جمله نمونه هـای در دسترس برای این عـارضه، می توان شـرکت های کاغـذی را مثال زد که طبق قانون ۱۳۱۰ش (۷۷ سال قبل) افرادی با پرداخت مبلغ صد هزار تومان، می توانند ثبت شـرکت کنند. از این مسیر تنها در سال ۱۳۸۶ تعداد ۱۵۹۲ پرونده برای مجرمان تشـکیل شـده که ۴۸۸ فقره در پوشـش امور بازرگـانی، ۳۷۰ مـورد امور اداری و قضـایی، ۱۶۷ مورد بازاریـابی و اسـتخدام، و ۱۶۰ مـورد اخـذ ویزا برای اعزام دانشـجو اقـدام می کردنـد و ۱۳ هزار شـاکی علیه آنهـا اقـدام کرده انـد. مجموع خسارات وارده هم دوهزار میلیارد تومان برآورد شده است.(۱)

در مقابل می توان از سامانه هوشمند شناسایی تخلفات بازار مسکن به عنوان نمونه ای از روزآمدی یاد کرد.(۲)

رئیس قوه قضائیه می گوید:

ما در بخش پیشـگیری نیازمنـد قوانینی هستیم که بخش ناکارآمـد را کارآمـد کنـد. بحثی که اکنون در جامعه در مورد زمین، مسـکن و تورم های بی رویه در بخش زمین و مسـکن است و اخیراً چنـد برابر شـده در هیـچ جای دنیا این گونه نیست، این ها نیاز به قانون دارد... ما در این مورد هیچ گونه فکری نکرده ایم و شـعار مبارزه بامفاسد اقتصادی می دهیم ... نمی دانم چرا در امور اقتصادی از آنها (ابزارها و نرم افزارهایی که در سراسر دنیاست) استفاده نمی کنیم.

۱- به نقـل از: سـید اصـغر جعفری، رئیس پلیس آگاهی نیروی انتظامی جمهوری اسـلامی ایران، روزنامه قـدس، سه شـنبه، ۳۱ اردیبهشت ۸۷، ص۱۳.

۲- روزنامه کیهان، سه شنبه، ۲۸ خرداد ۱۳۸۷، ص۴.

بانک ها در تکنیک های بانکی خود نسبت به مشتریان و ارائه دسته چک از عقب افتاده ترین تکنیک دنیا استفاده می کنند و نتیجه همین موارد تشکیل پرونده است.

وی با اشاره به پرونده ای که در آن دو جوان با همکاری چند نفر دیگر توانسته اند با استفاده از شناسنامه های سفید حدود هزار دسته چک از بانک ها بگیرند، می گوید:

هر یک از این دسته چک ها را در بازار دو میلیون تومان می فروختند. در نتیجه همه اینها سبب تشکیل پرونده در دستگاه قضایی می شود. ... این موارد با اصلاح سیستم قابل حل است. این دو جوان را به عقب افتاده ترین کشورها بفرستند، اگر توانستند دسته چک بگیرند! در کجای دنیا

این همه نظارت وجود دارد؟ این همه هزینه برای نظارت و در نهایت نتیجه اش این است که دو جوان می توانند هزار دسته چک را در بازار ارائه کنند... دولت و مجلس باید قوانین را درست تصویب کنند.(۱)

از سویی قوانین و شیوه ها باید پشتوانه واقع گرایانه داشته باشند و بر اساس واقعیت ها و شناخت مخاطبان طراحی شوند. امیرمؤمنان علی(علیه السّلام) آنگاه که می خواهد برای بازرگانان قانونی طرح کند، ابتدا به مردم شناسی آنان می پردازد و می فرماید:

گروهی از آنان اهل آشتی و صلح هستند و گروهی هم اهل تنگ نظری، بخل، معامله بد و اهل احتکار. این گروه تنها با تجاوزگری، به سود خود می اندیشند و به هر قیمت بخواهند

۱- افق حوزه، چهارشنبه ۱۸ اردیبهشت ۱۳۸۷، ص۲.

می فروشند.(۱)

آنگاه این روحیه سودجویی تجار را زیانی برای مردم و عیبی برای حاکم می شمارد و راه کارهایی چون «منع از احتکار، کیفر مناسب، لزوم جریان خرید و فروش با آسانی و بدون اضطراب و طبق موازین عدل» را تعیین می کند و یادآور می شود که باید نرخ ها به گونه ای باشد تا هر دو طرف زیان نبینند. به این ترتیب روشن می سازد که نقش دولت تنها «نظارت و هدایت» نیست، بلکه نقش «تنبیهی و تشویقی و دخالتی و تنظیمی» هم دارد، از این رو طبق روحیه سودجویانه آنها قانونی اعلام می کند که دو جنبه اصلی (عدالت در معامله و لزوم روانی و آسانی معاملات) دارد.(۲)

دو نکته

۱. توجه به تناقضها:

در «واقع نگری» این نکته هم نباید پنهان بماند که حاکمان باید تناقض های ناشی از نادیده گرفتن واقعیت ها را فراموش نکنند.

برای نمونه «طبق اظهار یکی از مقامات مسئول نظام بانکی که در سال ۱۳۸۷ مبلغ ۲۰ هزار میلیارد طلب از نظام اجرایی کشور داشت و کل دارایی فعلی اش ۱۱ هزار میلیارد است، از سوی دولت موظف شد ۶۰ هزار میلیارد وام بدهد. روشن است که چنین چیزی شدنی نیست».(۳)

۱- نهج البلاغه، نامه ۵۳، ص۵۸۳.

۲- همان.

۳- دری نجف آبادی، نگاه یک، شبکه اول سیما، شنبه ۱/۴/۸۷.

۲. پرهیز از فرافکنی:

نکته دیگری که در بحث واقع گرایی نبایـد از آن غافل ماند، بحث فرافکنی است. اگر دسـتگاه های حکومتی به جای پذیرش خطاها و کوشش برای جبران آن- که می تواند سرآغاز اصلاح باشد- به فرافکنی بپردازند، هر چند در عمل ممکن است تبرئه شونـد، اما دسـتگاه همچنان خاطی است و اثر مهم خطا که ایجاد بستر برای جرم هاست، در لایه پنهان باقی می مانـد و موجب عدم شـفافیت جرم و گناه می شود و غیر ممکن شدن برخورد با آن را در پی دارد. بنابراین نظام اسلامی مؤظف است راه های عملی و علمی برای کشف و خود اظهـاری تنـاقض هـای ناشـی از نبود واقع نگری و فرافکنی دسـتگاه ها، مجریان و مـدیران را طراحی و اجرایی نماید تا اصل واقع گرایی چهره ای عمل پذیر به خود بگیرد.

۴. نفوذپذیری

اشاره

قانون نویسان و سـیاست گـذاران همواره از آرای مشورتی مشاوران بهره می برنـد. گروه هایی که به مـدیران و قانون گـذاران مشـاوره می دهنـد (در قـالب مشـاوره مسـتقیم، ارائه تحقیقات، آمارها و ...) گاه درون سازمانی انـد و زمانی بیرون از سازمان. امروزه« لابی ها» و

سازمان های غیر دولتی جایگاه مهمی در تصـمیم سازی ها دارنـد، آنان اهـداف معینی برای خود تعریف می کننـد و سازمانی تشـکیل می دهنـد. سپس بـا تحقیقـات و جمع آوری اطلاعات و آمار و کارهای متنوع رسانه ای، تبلیغی، روانی و ... ، به ارائه نتایـج به تصـمیم گیران و تصـمیم سازان،ماننـد نماینـدگان مجلس و مـدیران می پردازنـد و آنان را قانع به اخذ، اجرا و اعمال تصمیمات در راستای اهداف خود می کنند.

این کار سودجویان، مجرمان یقه سفید و دولت های استکباری و گروه های معارض را ترغیب به سلطه بر چنین نهادهایی می کند. تا از آن طریق به اهداف خود - از تغییر یک قانون تا تغییر یک دولت - برسند. از آخرین نمونه های موفق این روی کرد می توان به هزینه ۵۸ میلیون دلاری آمریکا در ایجاد انقلاب در اوکراین نام برد که طمع غربی ها را برانگیخت و خواهان اجرای همان روند در ایران شدند.(۱)

از جمله سازمان های غیر دولتی ایران می توان از سازمانی مربوط به زنان نام برد که نمونه هایی از تأثیرگذاری اش بر ارکان نظام اسلامی چنین است:

الف) مجلس هفتم و دولت:

بیانیه مطالبات زنان توسط ۷۰ سازمان غیر دولتی تنظیم گردید که حاصل مطالبات آنها از مجلس است.

اصلاح قوانین مدنی از جمله طلاق، حضانت، ریاست خانواده- که مشتمل بر نابرابری های جنسیتی است- اصلاح حقوق کیفری و قوانینی چون دیه، شهادت، وادار کردن دولت به اصلاح کتاب های درسی و حذف کلیشه های (به اصطلاح) جنسینی از کتاب ها، ضرورت الزام بخش های مختلف دولتی به استفاده از زنان از تأکیدات این گروه ها چانه زنی و فشار به مجلس برای اجرایی کردن این مطالب بود.(۲)

ب) نیروی انتظامی

در جلسه مشترک گروهی از سازمان های غیر دولتی و غیر مذهبی، وضعیت کنونی حجاب، ناشی از فعالیت چندین ساله

۱- روزنامهکیهان، چهارشنبه، ۱۶ دی ۱۳۸۶، ص۱۴.

۲- همان، ص۱۲، به نقل از : ویژه نامه روز جهانی زن، خانه فرهنگ و توسعه.

گروه های مدافع زنان دانسته، تصمیم گرفته شد طوماری در انتقاد از عمل کرد نیروی انتظامی در مبارزه با مفاسد و بد حجابی تهیه شود.

ج) صدا و سیما:

در جلسه سازمان های غیر دولتی و غیر مذهبی، سیاست های زن ستیزانه صدا و سیما در قالب ارائه برنامه هایی چون «عصر ایمان» که شخصیت های دینی به بیان دیدگاه های اسلامی دربارهٔ حجاب پرداختند، محکوم و بنا شد چگونگی اعتراض به صدا و سیما در قالب راهپیمایی یا روش های دیگر مطالعه شود. برخی هم پیشنهاد تأسیس کمیته رسانه ای دربارهٔ مسائل مطرح شده در صدا و سیما را دادند.

د) آموزش و پرورش:

فعالیت های این سازمان ها در کنار سازمان آموزش و پرورش، سبب شد طرح اصلاح کتاب های درسی، براساس نگرش های جنسیتی به کتاب های درسی راه یابد و مواردی مانند «بابا نان دارد» که نشان گر گرفتن نقش سرپرست و نان آوری مرد است، حذف گردد.

ه) وزارت بهداشت و درمان و بهزیستی:

برخی از گروه ها در حاشیه وزارت بهداشت و سازمان بهزیستی برای پیگیری طرح سامان دهی به روسپی گری و حمایت بهداشتی از آنان فعالیت می کنند.(۱)

و) برنامه چهارم توسعه:

حذف عبارت «برقراری عدالت جنسیتی» از برنامه چهارم توسعه در شهریور ۱۳۸۳، عکس العمل سازمان های مذکور را برانگیخت. یکی از افراد مرکز امور مشارکت زنان در جلسه اضطراری

۱- همان، به نقل از: گزارش نمایندگان اعزامی شبکه ارتباطی مراکز غیر دولتی زنان جمهوری اسلامی ایران از همایش سازمان های غیر دولتی زنان آسیا - پاسفیک. دبیرخانه شبکه ارتباطی مراکز غیر دولتی زنان، مرداد ۸۳.

آنـان گفت: «نزدیـک به دو سـال است که کار گروه های تخصصـی در مراکز مشارکت زنان در رابطه با جاری سازی نگرش برابری جنسـیتی است و عبـارت «عـدالت جنسـیتی» در برنـامه چهـارم حاصـل تلاـش این گروه هاست».(۱)بنـابراین، اصل نفوذ ناپذیری باید در سـرلوحه تصـمیمات در بخش های مختلف، به ویژه قانون گذاری قرار گیرد که لازمه آن استفاده از مشاوران امین، گزینش شده، متعهد و ... است.

توجه به سخنان امام علی(علیه السّلام) ضروری است که فرمود:

لاَ یُقِیمُ أَمْرَ اللَّهِ سُبْحَانَهُ إِلاَّ مَنْ لاَ یُصَانِعُ وَ لاَ یُضَارِعُ، وَ لاَ یَتَّبِعُ الْمَطَامِعَ؛(۲)

فرمان خـدا را تنها کسـی می توانـد برپا دارد که سازش کار نباشد و یا از کسـی رشوه نگیرد و به روش اهل باطل عمل نکند و در پی آزمندی ها نرود.

کْثَرُ مَصَارِعِ الْعُقُولِ تَحْتَ بُرُوقِ الْمَطَامِعِ؛

بیشترین قربانگاه اندیشه ها زیر برق طمع ها است.(۳)

نمونه ای از این مشاوران امین که اصل ۱۷۴ قانون اساسی آن را ایجاد کرده، سازمان بازرسی کل کشور است.

۱- همان.

۲- نهج البلاغه، کلمات قصار، ۱۲۰.

۳- نهج البلاغه، خطبه۲۱۹، ص۶۷۵.

بر اساس حق نظارت قوه قضائیه نسبت به حسن جریان امور و اجرای صحیح قوانین در دستگاه های اداری، سازمانی به نام سازمان بازرسی کل کشور زیر نظر رئیس قوه قضائیه تشکیل می گردد.

این سازمان گر چه خود تصمیم گیرنده نهایی نیست؛ ولی به دلیل جایگاه ویژه اش مشاور امین هر سه قوه است و عوامل برخی انحرافات را در دستگاه های دولتی کندوکاو و با پیشنهادهایی برای حل آنها به مسئولان ارائه می کند.

به نظر می رسد توجه دقیق به توصیه های مراکز و سازمان هایی از این دست، می تواند منابع مطمئن تری برای مدیران را تعریف کند. برای نمونه این سازمان در سال ۱۳۸۳ در سومین نمایشگاه عملکرد خود، هجده موضوع را به عنوان ریشه های فساد در نظام اداری مطرح کرده که عبارتند از:

۱. روابط ناسالم کارگزاران بخش عمومی با بخش خصوصی؛

۲. اختیارات بی حد و حصر و امضاهای طلایی مأموران عالی رتبه دولتی.

۳. فقدان حساب رسی لازم.

۴. عدم نظارت مؤثر بر دستگاه ها و مسئولان به ویژه در سطوح عالی؛

۵. عدم تناسب درآمد با هزینه های زندگی؛

۶. تبعیض و بی عدالتی در توزیع امکانات مادی و رفاهی؛

۷. فقدان امنیت شغلی؛

۸. نبود سیستم تأمین اجتماعی کارآمد در کشور؛

۹. فقدان قوانین کارآمد، محکم و ضروری؛

۱۰. وجود انحصار در بخش دولتی؛

۱۱. ضعف نهاد های نظارتی و بازرسی؛

۱۲. به کار گیری نیروهای غیر متخصص در سیستم مدیریتی؛

۱۳. فقدان انگیزه خدمت درکارکنان؛

۱۴. ورود مدیران در جناح بندی های سیاسی؛

۱۵. توصیه پذیری مسئولان؛

۱۶. روابط ناسالم در رسیدگی به پرونده های فساد؛

۱۷. کم رنگ شدن انگیزه های دینی؛

۱۸. کم توجهی به منافع ملی؛

این سازمان همچنین راهکارهایی سیزده گانه برای درمان، پیشنهاد داده بود که عبارتند از:

۱.

رقابتی کردن جریان تهیه و توزیع کالا و خدمات در بخش های عمومی و خصوصی و حذف انحصار؛

۲. حذف و کاهش تعرفه ها، سهمیه ها و محدودیت ارزی؛

۳. شفاف سازی و بهبود روند حساب رسی و نظارت قانونی؛

۴. به کارگیری نیروهای متخصص در دستگاه های دولتی و عمومی؛ به ویژه در پست های مدیریتی؛

۵. ایجاد انگیزه در کارکنان؛

۶. اصلاح قوانین و مقررات نظارتی؛

۷. اصلاح و بازنگری در دستور العمل ها و آیین نامه های مالی و معاملاتی،

۸. رفع تبعیض و بی عدالتی در توزیع امکانات مالی و رفاهی؛

۹. افزایش دست مزد ها متناسب با هزینه های زندگی ؛

۱۰. تسریع در رسیدگی به شکایات مربوط به فساد اداری و اقتصادی و اعلان آنها؛

۱۱. ادغام و حذف سازمان های موازی.

۱۲. بازرسی و نظارت مستمر بر عمل کرد مسئولان.

۱۳. تقویت فرهنگ معنوی و مذهبی در بین مسئولان و کارکنان.(۱)

۵. خردورزی و کارشناسی

بهره گیری از خرد فردی و جمعی از دیگر راه کارهای در امان ماندن از ایجاد قوانین و راه های خلل پذیر و ج

رم خیز است. بهره نگرفتن از حوزه کارشناسی علاوه بر ایجاد تزلزل در تصمیم گیری، نهاد مدیریت را سست می کند و هر چند موجب می گردد در تصمیم گیری فردی، تصمیم زود اجرا شود؛ اما آن تصمیم، دقیق و خالی از خلل نخواهد بود و البته خسارت های یک تصمیم اشتباه در جامعه همواره سنگین است.

امام علی(علیه السّلام) درمورد شرایط رهبری می فرماید:

فَلْيَصْدُقْ رَائِدٌ أَهْلَهُ، وَلْيُحْضِرْ عَقْلَهُ، وَلْيَكُنْ مِنْ أَبْنَاءِ الْآخِرَه؛(۲)

پس امام و راهنمای مردم باید به مردم راست بگوید و راه خرد بپیماید و باید از فرزندان آخرت باشد.

۱- آیینه رشد، ش۸، ۱۳۸۳، ص ۷۴ - ۷۵.

۲- نهج البلاغه، خطبه ۱۵۴، ص۲۸۵.

البته ترجیح مصلحت ها نیز که امروزه در قالب مجمع تشخیص مصحلت سامان گرفته، از جلوه های دیگر خرد گرایی است . امام علی(علیه السّلام)

فرمود:

لَقَدْ عَلِمْتُمْ أَنِّی أَحَقُّ النَّاسِ بِهَا مِنْ غَیْرِی؛ وَ وَاللَّهِ لَأَسْلِمَنَّ مَا سَلِمَتْ أُمُورُ الْمُسْلِمِنَ؛ وَ لَمْ یَکُنْ فِیها جَوْرٌ إِلَّا عَلَیَّ خَاصَّةً؛(۱)

مسلماً دانستید که تنها من شایسته تر به خلافت هستم و به خدا قسم به آنچه انجام دادید، گردن می نهم تا امور مسلمانان سامان گیرد و از هم نپاشد و به جز من به دیگری ستم نشود.

بنابراین، قوانین و شیوه های اجرا باید طبق مصالح عمومی طراحی شود تا عموم مردم دچار فشار، اضطراب و محرومیت نشوند و در گشایش و آسایش زندگی کنند.

نکته مهم این است که خردورزی جمعی بر طراحی قوانین و شیوه های اجرا، موجب ثبات قوانین و تصمیم گیری ها می شود؛ در حالی که تزلزل و تعویض پی در پی قانون ها از عوامل مهم سوء استفاده ها، گسترش رانت ها و ... است. تغییرات پی درپی قوانین ناشی از کارشناسی های غلط و تشخیصهای اشتباه، عامل سردرگمی از یک سو و ایجاد امکان سوء استفاده از فضاهای ایجاد شده از سوی دوم می شود؛ زیرا «ناآشنایی با قوانین جدید» و «عدم شفافیت در قوانین» را در پی دارد و این دو موجب ایجاد منافذی برای سوء استفاده کنندگان می گردند. موضوع ظریف در این جا توان جداسازی «روزآمدی و واقع گرایی» از

۱- همان، خطبه۷۴، ص۱۲۳.

«تزلزل و بی ثباتی در قوانین، و شیوه های اجرایی و ...» است و طراحان نظام اسلامی باید واجد این ویژگی باشند.

ص: ۶۴

بخش سوم:شیوه های پیشگیری نظام اسلامی از جرم زایی حکومت

اشاره

ص: ۶۵

شیوه های پیشگیری از جرم خیزی

اشاره

علاوه بر اینکه سیاست گذاری و قانون گذاری در نظام اسلامی، نباید جرم زا باشد، لازم است شیوه های اجرا ، برنامه نویسی، روش های تحقق اهداف – که در قالب قانون ارائه شده اند – نیز عاملی برای جرم زایی نباشد. هر چند تمام عناوینی که در بخش های قبل گفتیم (مانند: دین محوری، مهندسی جامع، اصلاح ساختارها، متن محوری، واقع گرایی و روزآمدی، نفوذ ناپذیری، خردورزی، کارشناسی) در این بخش هم باید مورد توجه قرار گیرد، اما جهت اختصار به چند مورد دیگر که بیشتر در مراحل اجرا و شیوه ها احتمال جرم خیزی دارد، اشاره می کنیم.

به تناسب اجرای قانون در هر بخش، شیوه های اجرایی خاصی وجود دارد، اما مهم ترین امور مشترک را می توان چنین برشمرد:.

۱. عدالت محوری؛

۲. شایسته سالاری؛

۳. مسئولیت پذیری؛

۴. نظارت و دخالت کارآمد؛

۵. مشروعیت روش ها؛

۶. داشتن استراتژی و برنامه؛

ص: ۶۷

۷. بسامانی و استحکام؛

۸. انگیزش الهی و سالم؛

این بخش به توضیح امور هشت گانه فوق اختصاص دارد.

۱. عدالت محوری و پرهیز از تبعیض

عـدالت از اهداف تشـکیل حکومت اسـلامی است و می تواند به عنوان ابزار مهم در رسـیدن جامعه به هدف نهایی (عبودیت) باشد. عدالت، ریشهٔ بسیاری از جرائم را می سوزاند. اهداف، سیاست گذاری ها، قانون گذاری ها، شیوه های اجرا و ...

همه باید با محوریت حق و عدالت تعیین شوند،(۱)

مهم تر این که عـدالت محوری در کوچه پس کوچه هـای و شـیوه های اجرای قوانین و به دست انواع کارگزاران و مجریان به فراموشی سپرده نشود و روح عدالتی که قوانین برپایه آن تنظیم شده، به دیار عدم فرستاده نشود.

۱- عدالت چهار شاخه مهم دارد: ۱. عدالت در قانون گذاری ،۲. عدالت در توزیع امکانات، (اموال سـمت ها و فرصت ها) ۳. عدالت در رسیدگی به تخلفات و اجرای حدود الهی ۴. عدالت در حل و فصل اختلافات اجتماعی. بخشی از این امور برعهده مجلس و برخی بر عهـده قوه قضـائیه و بخشـی بر عهـده دولت است؛ تنظیم روابـط عادلانه بین قوا و دولت و ملت نیز بر عهـده رهبری است. اصل صد و نهم قانون اساسـی یکی از سه شـرط اساسـی رهبر را «عدالت و تقوای لازم برای رهبری امت اسـلام» می داند. طبق اصل صد و بیست و یک رئیس جمهور در سوگند نامه اش چنین سوگند یاد می کند «همه اسـتعداد و صلاحیت خویش را در راه ایفای مسـئولیت هایی که بر عهـده گرفته ام به کار گیرم و خود را وقف خدمت به مردم ... پشتیبانی از حق و گسترش عدالت سازم». در اصل صد و پنجاه و شـشم نیز قوه قضائیه، قوه ای مسـتقل نامیده می شود که پشتیبان حقوق فردی و اجتماعی و مسئول تحقیق بخشیدن به عدالت است و گسترش عدل از وظایف او شمرده می شود..

امام رضا(علیه السّلام) می فرماید:

اگر مردم سرپرست «امین و درستکاری» نداشته باشند، دین و آیین خدا بر باد می رود و سنت و احکام الهی تغییر می یابد و بدعت گذاران، چیزهایی از نزد خود بر آن می افزایند و مخالفان از آن کم می کنند و امور را بر مسلمان مشتبه می سازند.(۱)

اقتضای امانت و درستکاری در مسئولیت و رهبری، همان رعایت عدالت و قراردادن هر چیز در جای خود است.(۲)

اگر مجریان نظام اسلامی یا شیوه های اجرایی آنان موجب نابودی این امانت و نرسیدن حق هر فرد به خودش شود، بی عدالتی بزرگی روی داده است. امام علی(علیه السّلام) نیز کارکرد مهم حکومت را چنین معرفی می کند:

لِنَرُدَّ الْمَعَالِمَ مِنْ دِینِکَ، وَ نُظْهِرَ الْإِصْلَاحَ فِی بِلَادِکَ، فَیَأْمَنَ الْمَظْلُومُونَ مِنْ عِبَادِکَ، وَ تُقَامَ الْمُعَطَّلَه مِنْ حُدُودِکَ؛

تا نشانه های دین تو را برگردانیم و اصلاحات در شهرها را اظهار کنیم تا بندگان مظلوم تو ایمن شوند و حدود بر زمین مانده تو اجرا شود.(۳)

آن حضرت در نامه اش به مالک اشتر یادآور می شود:

۱- بحارالانوار،ج ۶۰؛ علل الشرایع، باب ۱۸۲،ح۹.
۲- طبق قانون اساسی این عدالت حتی غیرمسلمانان را شامل می شود: «به حکم آیه شریفه لاینهاکم الله عن الذین لم یقاتلوکم فی الدین و لم یخرجوکم من دیارکم ان تبرّوهم تقسطوا الیهم ان الله یحب المقسطین» دولت جمهوری اسلامی ایران و مسلمانان موظف اند نسبت به افراد غیرمسلمانان با اخلاق حسنه و قسط و عدل اسلامی عمل نمایند» (اصل چهاردهم).
۳- نهج البلاغه، خطبه ۱۳۱، ص۱۲۹.

حق خـدا و مردم را از خودت و خویشان نزدیک و افرادی از رعیت خود که آنها را دوست داری، بگیر. اگر چنین نکنی، سـتم کرده ای و کسی که به بندگان خدا ستم کند؛ خدا

به جای بندگانش دشمن او خواهد شد.(۱)

بر این اساس، رفتار حاکمان (رفتار شخصـی آنان یا رفتارهای قانونی در قالب شـیوه های اجرای قوانین) نباید منشأ ظلم به مردم شود.(۲) کـه این خـود از عوامـل مهم بروز فشارهـا، تنگناهـا و جرم هـای بزرگ تر و گسـترده تر در عرصه اجتمـاع است. اگر مجریـان یـا شیوه هـای اجرایی ظلم زا باشـد، گروه هـای فروتر اجتمـاع همواره زیرفشار خواهنـد بود. بنابراین دولت ها به ویژه دولت اسلامی باید در قوانین، اجرا و مجریان، قضاوت، نظارت و ... مانع از چنین جرم خیزی شوند.

امام علی(علیه السّلام) می فرماید:

و همانا دانستید که شایسـته نیست شـخص بخیل سـرپرست ناموس، جان ، مال و احکام مسلمانان شود و پیشوای آنان گردد. تا در مال های آنها حریص گردد، و نه نادان، تا به نادانی خود مسـلمانان را به گمراهی برد و نه ستمکار، تا به ستم عطای آنان را ببرد و نه بی عـدالت در تقسـیم مال، تا به مردمی ببخشد و مردمی را محروم سازد و نه آن که به خاطر حکم کردن رشوه گیرد تا حقوق را

۱- همان، نامه ۵۳، ص۵۶۹.

۲- قـانون اساسـی حکـومت ایران را جمهوری اسـلامی می دانـد که «ملت ایران بر اسـاس اعتقـاد دیرینه اش به حکومت حق و عدل قرآن» به آن رای دادند (اصل اول) و یکی از پایه های جمهوری اسـلامی را عدل خدا می داند و یکی از راه های وصول به اهداف حکومت اسـلامی را «نفی هر گونه سـتم گری و سـتم کشـی و سلطه گری و سلطه پذیری، قسط و عدل و ...» معرفی می کند. (اصل دوم).

پایمال کند و آن را چنان که باید نرساند و نه آن که سنّت را ضایع سازد و امت را نابود کند(۱).

بنابراین، در نظام اسلامی بخش های اجرایی، باید به گونه ای طراحی و انتخاب گردند که بخل و خود خواهی، نادانی و بی تخصصی، ستم گری، بی عدالتی، بی تعهدی و ... باعث ایجاد یا گسترش جرائم و نابسامانی ها نشود. برای این کار، همان طور که امام می فرماید، هم حاکمان و مدیران بالاتر باید از به کار گماردن افرادی با این خصوصیات منفی پرهیز کنند و هم ساز و کارهای نظام اجرایی حکومت اسلامی به گونه ای باشد که اساساً ظهور و رشد چنین پدیدهایی به حداقل برسد. به عبارت دیگر با سازوکارهای دقیق و کارآمد و قابل پیش بینی و آزمون، چنین بسترهایی باید به حداقل برسد.

امام علی(علیه السّلام) با مطرح کردن موضوع ابراز تهیدستی برادرش عقیل و درخواست یک من گندم از بیت المال و نزدیک ساختن آهن گداخته به او الگوی عملی چنین رفتاری است.(۲) حال نظام اسلامی با توجه به گستردگی حجم حکومت اسلامی و تنوع ابزارها و شیوه های جرم و گناه، باید راه های علمی سازی این الگوهای عملی و ارائه راه کارهای عملیاتی قابل آزمون را فراهم سازد. اصولاً از مهم ترین وظایف نظام اسلامی بعد از حکومت معصومان، همین توان «علمی سازی تا عملیاتی کردن» این الگوها و توصیه هاست.

۱- همان خطبه

۲- نهج البلاغه، خطبه۲۲۵، ص ۴۶۱.

امام علی(علیه السّلام) در جواب «عبدالله بن زمعه»، که از یارانش بود و تقاضای مالی داشت، فرمود:

این اموال که می بینی، نه مال من و نه از آن توست؛ غنیمتی گردآمده از مسلمانان است که با شمشیرهای خود به دست آورده اند. اگر تو درجهاد همراه آنان بودی، سهمی مثل آنها داری و گرنه، دست رنج آنان خوراک دیگران نخواهد بود.(۱)

آن حضرت در نامه اش به یکی از فرمانداران، در سال ۳۸ یا ۴۰ ه- . ق، چنین نوشت:

به خدا سوگند! اگر حسن و حسین چنان می کردند (خیانت در اموال مسلمین) که تو کردی، از من روی خوش نمی دیدند و به آرزو نمی رسیدند، تا آن که حق را از آنان بازگیرم و باطلی را که به ستم پدید آمده بود، نابود سازم.(۲)

این موضوع برای حضرت چنان اهمیت داشت که پس از به دست گرفتن خلافت، به فرماندهان لشکر نوشت:

ملت های پیش از شما نابود شدند، چون حق مردم را نپرداختند و دنیا را با رشوه دادن به دست آوردند و مردم را به راه باطل بردند و آنان اطاعت کردند.(۳)

۱- همان، خطبه ۲۳۲، ص ۴۶۹.

۲- همان ،نامه ۴۱، ص ۵۴۹.

۳- همان، نامه ۷۹، ص ۶۲۱.

از جمله آفات مهمی که مانع عدالت ورزی مجریان است، حضور خواص و خویشان در برابر منافع و بیت المال می باشد. حضرت علی(علیه السّلام) می فرماید:

زمامداران خواص و نزدیکانی دارند که خودخواه و چپاول گر هستند و در معاملات انصاف ندارند. ریشه ستمکاری شان را با بریدن اسباب آن بخشکان و به هیچ کدام زمین، واگذار نکن. به گونه ای رفتار کن که قراردادی به سودشان منعقد نشود و مردم زیان نبینند، مانند آب یاری مزارع یا زراعت مشترک که هزینه های آن را بر دیگران تحمیل کنند. در آن صورت سودش برای آنان و عیب و ننگش در دنیا و آخرت برای تو خواهد بود. حق را به صاحب حق، هر که باشد - دور یا نزدیک - بپرداز و در این کار شکیبا باش و این شکیبایی را به حساب خدا بگذار... .

مبادا در آنچه با مردم مساوی هستی، امتیاز بخواهی! و از اموری که بر همه روشن است، غفلت کنی؛ زیرا به هر حال نسبت به آن در برابر مردم مسئولی و به زودی پرده از کارها کنار می رود و انتقام ستمدیدگان را از تو می گیرند.(۱)

آنچه امام می گوید، تنها یک توصیه اخلاقی یا امری شخصی نیست که مدیران و حاکمان فراتر به سلیقه و توان خود دربارهٔ مدیران فروتر اعمال کنند، بلکه سخن در این است که اساساً سازوکارهای اجرایی نظام اسلامی- که مجری قانون نماینده آن است- نباید چنین فضاهایی را

۱- همان، نامه ۵۳، ص۵۸۷ و ۵۹۱؛ و . ر.ک.به: نامه ۵۳، ص۵۶۹، در مورد بار سنگین خواص بر گرده حکومت. و نیز: سخنرانی مقام معظم رهبری دربارهٔ نقش خواص در حادثه عاشورا.

ایجاد کنـد. حال اگر این کار زمانی توسط شـخص و بر اساس لیاقت فردی کنترل و اعمال می شد، ممکن است در زمان دیگر با ایجاد سازوکارهای فنی و تکنیکی و امکانات نرم افزاری متناسب به طرق روزآمـد صورت گیرد تا بی عـدالتی ها به حـداقل ممکن کاهش یابد؛ زیرا امروزه با گسترش فضاها و امکانات، ایجاد ساز و کارهای جرم ستیز و عدالت محور بیش از هر زمانی ضروری است.

در کشـور مـا همـه روزه گزارش هـای مختلفی ارائـه می شـود کـه گویـای نیـاز شدیـد بـه عـدالت محوری و جرم سـتیزیِ سازوکارهای اجرایی است. آیه الله سید محمود هاشمی رئیس قوه قضائیه می گوید:

فسادهـای اقتصـادی در بین خود مردم کم داریم، امـا یک طرف عمـده پرونـده های فساد، رانت خواری و اختلاس در ادارات دولتی هسـتند. بسیاری از مسائل حقوقی مردم، آغازش از ادارات و تشـکیلات دولتی است. بنابراین توجه به عدالت اداری که در قانون اساسی نیز مورد توجه قرار گرفته، بسیار حائز اهمیت است.(۱)

در حوزه اقتصاد، دولتی شدن اقتصاد موجب رانت خواری، تورم و عامل اساسی بی عدالتی گشته است.(۲)

مرور گزارشـی که کمیسـیون اصل نود مجلس شورای اسـلامی در سال روز صـدور «فرمان هشت ماده ای» رهبر معظم انقلاب منتشر کرد،

۱- روزنامهٔ قدس، یکشنبه، ۲ تیر ۸۷، ص۲.

۲- همان، ص ۲.

به خوبی گویای کارکرد ضدعدالت و بسترسازی برای جرائم توسط نظام اجرایی است. خلاصه این گزارش را مرور می کنیم.

حوزه زمین: واگذاری اراضی به دستور وزیر وقت جهاد کشاورزی، واگذاری مجتمع شهید حقانی ۳۳ برابر کمتر از

قیمت واقعی، تخلفات شورای شهر اسلام شهر و لواسان در تغییر کاربری اراضی زراعی، تفکیک زمینهای دولتی توسط دو تن از کارکنان ثبت.

حوزه بانک: بررسی عمل کرد یکی از بانک ها برای خرید ساختمان به مبلغ ۲۲۱.۴ میلیارد ریال، بدون اخذ تأییدیه از شورای اقتصاد، اضافه پرداخت سود به سپرده گذاران در دو بانک به مبلغ ۲۰۰۱ میلیارد ریال، تسهیلات پرداختی از محل حساب ذخیره ارزی از طریق ارائه پرو فرم های غیر واقعی برای گشایش اعتبار و رعایت نکردن سهم الشرکه و انتقال ندادن بدهی معوقه به مشتریان در سرفصل مطالبه های معوقه به منظور نشان دادن سود بانک ها، اختلاس و سوء استفاده مالی در شعبه پاریس یکی از بانک ها به مبلغ ۲۷ میلیون یورو.

حوزه نفت و مالی: رانت ۷۰۰ میلیون تومانی برای سال ۸۴ و چهارماهه اول سال ۷۵ بابت فروش مواد اولیه محصولات یکی از شرکت های وابسته به وزارت نفت،سوء استفاده از میلیون ها دلار اموال بازنشستگان کشور در یکی از شرکت های تحت پوشش سازمان بازنشستگی.

حوزه قضایی و امنیتی: فساد و قاچاق عتیقه از یکی از سفارتخانه ها، عدم اجرای مواد یک و دو قانون تأسیس و اساس نامه سازمان جمع آوری و فروش اموال تملیکی، موضوع عدم تحویل کالاهای مصادره ای ، ضبطی و قاچاق به سازمان مذکور.

ص: ۷۵

موارد دیگر، مانند: واگذاری ۲۳ هزار متر مربع از اراضی مرغوب تهران در دارآباد به ۱۶۰ نماینده مجلس ششم با قیمت نازل، واگذاری قطعی ۲۶۰ هزار هکتار از اراضی ملی و مرغوب دماوند به مقامات ارشد دولت و فرزندان آنان با اعمال پنجاه درصد تخفیف ویژه قیمت کارشناسی.(۱)

روشن است که حل چنین بی عدالتی ها و تبعیض های جرم زایی با اصلاح شیوه ها و برنامه های اجرایی قوانین ممکن است. جالب اینکه این معضل در کشور ما سابقه ای بسیار طولانی دارد. برای نمونه شاردن، جهان گرد فرانسوی، که در پایان حکومت صفویان به ایران آمده بود، می نویسد:

نرخ کالاها در اصفهان هر شب به وسیله محتسب تعیین می شد و کسی که از آن سرپیچی می کرد، در خور مجازات سنگین بود ... تعیین نرخ ها راه را برای رشوه دادن به محتسبان باز گذاشته بود و متخلفان، به این بازرسان هدایایی پیشکش می دادند تا آنان نرخ کالاها را در بالاترین سطح نگاه دارند.

۱- گزارش کمیسیون اصل نود مجلس شورای اسلامی در سال روز صدور «فرمان هشت ماده ای» رهبر معظم انقلاب؛ روزنامۀ قدس، چهارشنبه۱۱/۲/۱۳۸۷، ص۲. مدتی پیش هم سایت بازتاب، از انعقاد قراردادهای چند میلیون دلاری با عنوان بیع متقابل و سرمایه گذاری خارجی و سپس انجام آن به صورت امانی و با سرمایه وزارت نفت، با استفاده از رانت خبر داده بود، که پس از روشن شدن مکانیسم عمل کرد شرکت مورد نظر، رانت ها قطع و شرکت اعلام ورشکستگی کرد.

نظام اسلامی در مبارزه با مخالفان حق و موافقان باطل و بی عدالتی باید یک پارچه به مبارزه برخیزد.(۱)

آن هم با باطل گرایانی که در خود دستگاه حکومت جای دارند و برای وصول به اهداف نظام اسلامی عدالت محوری را بر هر اقدام دیگر، مقدم بدارد.(۲)

آیات قرآن دربارهٔ تقدم اصل عدالت بر هر کاری فراوان است، مانند:

ای کسانی که ایمان آورده اید، بر پا دارنده عدل باشید، برای خدا گواهی دهید، اگر چه به زیان خودتان یا پدر و مادر و نزدیکانتان باشد؛ اگر چه توانگر یا نیازمند باشد. پس خدا سزاوارتر به آن دو است و از هوا و هوس پیروی نکنید که منحرف می شوید.(۳)

برای وصول به این اصل باید از همه راه های ممکن استفاده کرد تا شیوه های اجرای قوانین و رفتار مجریان قانون در مسیر عدالت قرارگیرد و بستری برای جرم پدید نیاید. از صدور دستور العمل های روشن و صریح دربارهٔ رعایت حقوق مردم(۴) گرفته تا اعمال قاطعیت،(۵)

و به کار گماردن ناظران و جاسوسان موفق وکارآمد، تغییر مدیران و...

۱- سوگند به جان خودم در مبارزه با مخالفان حق و آنان که گمراهی و فساد غوطه ورند، یک لحظه مدارا نمی کنم (نهج البلاغه، خ۲۴، ص ۷۱).
۲- آیات قرآن آکنده از مواردی است که عدالت را محور و مقدم بر هر کار و شرط اقدام بر هر کاری می کند و اساساً از عوامل مشروط اقدام برای هر عملی را عادلانه بودن آن می داند: نساء / ۳.
۳- مائده، ۱۳۵.
۴- در سر راه هیچ مسلمانی را نترسان یا با زور از زمین او نگذر. افزون تر از حقوق الهی از او مگیر، هرگاه به آبادی رسیدی، در کنار آب فرود آی و به خانه کسی وارد نشو... (نهج البلاغه، نامه ۲۵).
۵- مستدرک الوسایل ، ج۱، ص۴۰۷، الحکومه الاسلامیه فی احادیث الشیعه الامامیه، ص۱۷.

مشـکل عمـده در مـورد بازرسـی هـا و نظـارت هـا از درون قوا از جمله نظـام اجرایی، ناکارآمـدی آن است؛ از این رو تـأکید فراوانی بر موثق بودن، ناظران و بازرسان، انتساب آنان به رهبری و .... شده است.

قال الرضا(علیه السّلام) :

کان رسول الله اذا بعث جیشاً فاتهم امیراً بعث معه من ثقاته من یتجسس له خبره(1)؛

رسول خدا وقتی سپاهی را روانه می کرد و فرماندهی مورد اتهام قرار می گرفت یا مورد اعتماد نبود، کسی از افراد مورد وثوق خود را با او می فرستاد تا اخبارش را برای وی تجسس کند.

آنچه در بحث نظارت، جای نگرانی است، امکان تعرض به امنیت مـدیران و مجریان است. رابطه بحث امنیت مـدیران، اعتماد، حرمت، تکریم و حقوق آنان با ناممکن سازی سوء اسـتفاده، عـدم احساس امنیت در زمان سوء اسـتفاده، عـدم اعتماد مجدد به آنان، نداشـتن حرمت و سـلب دارایی ها و... از حساسیت ویژه ای برخوردار است و شیوه برخورد با مدیرانی که در درون نظام اسلامی بستر جرائم را می گسترانند، اهمیت زیادی دارد، بنابراین قوانین و برنامه های نظام اسلامی باید به گونه ای باشد که به صراحت بین خدمت و کار با سوء استفاده و خیانت و ظلم

۱- الحکومه الاسلامیه فی احادیث الشیعه الامامیه، ص۱۴، به نقل از: وسایل الشیعه، ج۱۱، ص۴۴.

تفکیک ایجاد کند و جانب رجحان را به عدالت و مردم بدهند. امام علی(علیه السّلام) می فرمود:

به خدا سوگند اگر آن اموال را بیابم که با آن(اموال) با زنان ازدواج کرده اند یا کنیز گرفته اند، حتماً به بیت المال بر می گردانم، چون در عدل گشایش است و آنکه عدالت برایش تنگ باشد، ستمگری برایش تنگ تر خواهد بود(۱)

یکی از نقاط کور این بحث، غفلت از اهمیت قانون نویسی و برنامه نویسی بسیار «صریح و کارآمد» برای اجرایی سازی توصیه های اصولی مانند عدالت و باقی گذاشتن آنها در حد کلیات و شعار است. در چنین وضعیتی اجرای اصول توصیه شده بدون «پشتوانه عملی قانونی» می ماند و تنها تکیه گاه آن لیاقت ها و احساس مسئولیت های فردی و جمعی مدیران و سران قوا می شود؛ به همین دلیل در دوره ای این اصول مورد توجه قرار می گیرد و در دوره ای به دیار فراموشی سپرده می شوند. اما اگر قوانین عمل پذیر و صریح، این اصول را عملیاتی و اجرایی نمایند، از میزان تکیه آن بر اشخاص کاسته و تکیه آن بر «قوانین صریح، عمل پذیر» افزوده می گردد. در این صورت تعویض مدیران، حتی در سطح قوا، کمترین تأثیر را در روی کرد یا روی گردانی از این اصول خواهد داشت.

۱- نهج البلاغه، خطبه ۶۶.

۲. شایسته سالاری

اشاره

یکی دیگر از نکات مهم شایسته سالاری و انتخاب مجریان صالح، در کنار برنامه ها و روش های اجرایی درست است. چنین روی کردی موجب کاهش جرم و پیشگیری از محرومیت ها، فشارها، جرائم و گناهان خواهد شد و از سقوط و انحراف مردم پیشگیری خواهد کرد.(۱)

رسول اکرم(صلّی الله علیه و آله) فرمود:

مَن تقدّم علی المسلمین و هو یری اَنَّ فیهم من هو افضل منه فقد خان الله و رسوله و المسلمین.(۲)

هر کسی از مسلمانان جلو افتد (رهبری آنان را بپذیرد) در حالی که می بیند در میان آنها کسی هست که از او با فضیلت تر است، به خدا و رسول خدا و مسلمانان خیانت کرده است.

امام علی(علیه السّلام) دربارهٔ آثار سلطه ناشایستگان و بسترسازی آنها برای جرائم می فرماید:

فصیّرها فی حَوْزَه خَشْنَاءَ یَغْلُظُ کَلْمُها، وَ یَخْشُنُ مَسُّها، وَ یَکْثُرُ الْعِثَارُ فِیها، وَ الاعْتِذَارُ مِنْهَا، فَصَاحِبُها کَرَاکِبِ الصَّعْبَهِ إنْ أَشْنَقَ لَها خَرَمَ، وَ إِنْ أَسْلَسَ لَهَا تَقَحَّمَ، فَمُنی النَّاسُ لَعَمْرُ اللَّهِ - بِخَبْطٍ وَ شِماسٍ وَ تَلَوُّنٍ وَاعْتِرَاضٍ؛(۳)

سرانجام اوّلی حکومت را به راهی کشاند و به دست کسی سپرد که مجموعه ای از خشونت، سختگیری و اشتباه و پوزش طلبی بود،

ص: ۸۰

۱- الغدیر، ج۸، ص ۲۹۱، سنن بیهقی، ج۱ ،ص ۱۱؛ بحارالانوار، ج ۱۰، ص ۱۱۶.
۲- نهج البلاغه، دشتی، خ۳، ص ۴۶.
۳-

زمامدار مانند کسی است که بر شتری سرکش سوار است، اگر عنان را محکم بکشد، پردهٔ بینی حیوان پاره می شود و اگر آزادش بگذارد، در پرتگاه سقوط می کند. سوگند به خدا! مردم در حکومت دومی، در ناراحتی و رنج مهمی گرفتار بودند و دچار دورویی ها و اعتراض ها شدند.

سخن در این است که کارکرد حضور ناشایستگان در نظام اجرایی قوانین، تنها به گذشته یا مورد خاصی محدود نیست، بلکه همواره چنین بوده و خواهد بود، از این رو امام علی(علیه السّلام) نمونه هایی از آثار تسلط ناشایستگان در آینده را این گونه یادآور می شود:

پس آن روز که بر شما دست یابند، جز اندکی را باقی نگذارند، چونان باقیمانده غذایی اندک در ته دیگ یا دانه های غذایی چسبیده در اطراف ظرف. شما را مانند پوست های چرمی به هم می پیچانند و می فشارند و مانند خرمن، شما را به شدت می کوبند و این گمراهان مثل پرنده ای که دانه های درشت را از ریزجدا می کند، مؤمنان را از میان شما جدا می سازند و نابود می کنند ... رهبر جامعه باید با مردم به راستی سخن بگوید و پراکندگی مردم را به وحدت تبدیل کند و اندیشه خود را برای پذیرفتن حق آماده گرداند.(۱)

پس از تسلط فرزندان امیّه، خانه ای در شهر یا خیمه ای در بیابان باقی نمی ماند، جز اینکه ستمگران بنی امیه اندوه و غم را به آنجا می کشانند و بلا و کینه توزی را در

همه جا مطرح می کنند. پس در آن روز برای مردم نه عذرخواهی در آسمان و نه یاوری در

۱- همان، خطبه ۱۰۸، ص ۲۰۰.

زمین باقی خواهد ماند؛ زیرا نااهلان را به زمام داری برگزیده اند و زمام داری را به جایگاه ناشایست کشانده اند».(۱)

در مقابل، امام از آثار حکومت شایستگان این گونه یاد می کند:

با شما به نیکویی زندگی کردم و به قدر توان از هر سو نگهبان شما بودم و شما را از بندهای بردگی و ذلت نجات دادم و از حلقه های ستم رها کردم....(۲)

مسلماً بین«قدرت»- که مجریان از آن برخوردارند- و «طغیان و ستمگری» رابطه ای وجود دارد. قدرت بدون پشتوانه هایی چون شایستگی و تعهد، به ابزاری برای تجاوز تبدیل می شود، چه قدرت سیاسی و چه اقتصادی، چه اجتماعی و ... بنابراین نظام اسلامی برای پیشگیری از فسادآوری قدرت مجریان، باید مهارهای لازم برای آن را لحاظ کند و با ساز وکارهای کاملاً شفاف، قانونی، قابل اجرا و کارآمد به مبارزه با آن بپردازد و توان مذبور را در مسیر تولید و سازندگی قرار دهد. دربارهٔ وجود این رابطه امام علی(علیه السّلام) می فرمود:

مَنْ نَالَ اسْتَطَالَ؛(۳) کسی که به نوایی رسید، تجاوز کار شد.

در قرآن کریم نیز بارها از قدرت مندانی - در همه ابعاد علمی، سیاسی و ... - یاد شده است که به طغیان کشیده شده اند.(۴)

۱- همان، خطبه ۱۵۸، ص۲۹۵ - ۲۹۷.

۲- همان ،خطبه۱۵۹، ص۲۷۹.

۳- همان، حکمت ۲۱۶.

۴- طه / ۹۶؛ ماجرای تخصص سامری و ایجاد گوساله پرستی توسط او.

از جمله ابزارهای مهم برای مهار قدرت تصدی شایستگان «گزینش» و «نظارت مستمر و کارآمد» است. آن هم بر اساس اهداف حکومت الهی؛ نه اینکه اجرای نظارت ها و گزینش ها خارج از مسیر اهداف نظام اسلامی باشد و تنها گروه های خاصی را در برگیرد.

لازم است سوابق کارگزاران برای مدیران و رؤسای جدید روشن باشد. اگر آنان از گروهی باشند که سوابق شان گویای همکاری با گناهکاران است، همین امر می تواند عامل تداوم و گسترش جرائم و گناهان باشد. قانون باید راه حل گزینش در این موقعیت ها را به طور روشن بیان کند و مجریان را به انتخاب جایگزین های عالم تر و فکورتر و در عین حال، شایسته و بی خطا سوق دهد. روشن است که در این میان گزینش در هر رشته و گروهی با ویژگی های خاص همراه است.

امام علی(علیه السّلام) به فرماندارش دربارۀ گزینش درست فرماندهان به مواردی این چنین اشاره می کند:

خیرخواه تر، پاک دامن تر، شکیبا، عذرپذیر، رحیم و مهربان بر ناتوان، برخورد قدرت مندانه با قدرت مندان، درشتی با تجاوزگر و...،آن گاه به ارتباط با سپاهیانی که از خانواده

ریشه دار، دارای شخصیت، پارسا، باسابقه، دلاور و ... هستند، توصیه می فرماید.(۱)

در مورد قضات، به انتخاب درست قاضی، تأمین نیاز قاضی، زیر نظر داشتن قضاوت ها، رفع طمع به مقام اجتماعی والای او توجه می دهد.(۲)

۱- نهج البلاغه، نامه ۵۳، ص۵۷۵.

۲- همان، ص ۵۷۷.

نسبت به کارمندان این توصیه ها را ارائه می دهد: به کار گماردن بعد از آزمایش، انتخاب از بین مردم با تجربه و باحیا، خانواده پاکیزه و باتقوا؛ زیرا اخلاق کارگزار و طمع کمتر وی و حفظ آبرو و آینده نگری اش مانع ایجاد بستر جرائم است. به افزایش روزی آنان تا حدی که بی نیاز شوند و دست به بیت المال دراز نکنند و حجت بر آنها تمام شود و به گماردن جاسوس و بازرس پنهان و باوفا تأکید دارد که حاصل آن امانتداری و ملاحظه مردم است و حتی به مراقبت از همکاران و نزدیکان آنان اشاره می کند و قاطعیت در برخورد با جرائم آنان و شدت رفتار را مورد تأکید قرار می دهد.(۱)

آن حضرت دربارهٔ نویسندگان، منشیان و سخن گویان حکومت ها (روابط عمومی ها...) دو مرحله گزینش صحیح و آزمایش حین کار را یادآور می شود و سابقه خدمت درست، امانت داری، تناسب کار با توان، جلوگیری از ظاهرسازی در گزینش ها، اهل سستی و فراموشی نبودن، جانب داری از رهبری، عدم مخالفت آشکار با رهبر، و صالح بودن را تأکید می کند.(۲)

نشانه های شایسته سالاری

یکی از این نشانه ها «التزام مجریان به قوانین» است که نشان می دهد آنها واقعاً شایسته این مقام هستند و حضورشان به دلیل التزام به قوانین، عامل انحراف و بستر سازی برای خلاف،انحراف، جرم و گناه نخواهد

۱- همان، ص ۵۷۷ - ۵۷۹.

۲- همان، ص ۵۸۱.

بود. نظام اسلامی باید ابزارهای دقیق علمی و قابل تشخیص برای اثبات این التزام بیابد و به کار گیرد.

قرآن از مسلمانان می خواهد که خود به آنچه دستور می دهند، ملتزم باشند.

{أَ تَأْمُرُونَ النّاسَ بِالْبِرِّ وَ تَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ}؛(۱)

آیا مردم را به نیکی فرمان می دهید، ولی خود را فراموش می کنید.

شاید مهم تر از طبقات عادی، طبقات حاکم و مجریان مخاطب آیه باشند . دستورالعمل ها، برنامه ها، طرح ها، تبلیغات و ... درحکومت اسلامی نباید مخالف عمل مجریان باشد، زیرا کمترین اثر آن سلب اعتماد ملی از کارگزاران و نظام اسلامی است که خود عامل مهمی در «احساس تبعیض نسبت به اجرای یکسان قانون» ، «قانون گریزی» و ... است. امام علی(علیه السّلام) می فرماید:

اَحِبّ لِعامَّهِ رَعیَّتِکَ ما تُحِبُّ لِنَفسِکَ و اَهلِ بَیتِکَ وَ اَکرِه لَهُم ما تکَرَهُ لِنَفسِکَ وَ اَهلِ بَیتِکَ فَانَّ ذلِکَ اَوجَبُ لِلحُجَّهِ وَ اَصلَحُ لِلرَّعِیهِ؛(۲)

۱- بقره / ۴۴، و ر. ک.:{ ما أُرِیدُ أَنْ أُخالِفَکُمْ إِلی ما أَنْهاکُمْ عَنْهُ } (هود / ۸۸)؛ من حق الملک ان یومن نفسه قبل جنده (غررالحکم و دررالکلم، ج۶، ص۲۵)- أَمَرَهُ أَلاَّ یَعْمَلَ بِشَیْ ءٍ مِنْ طَاعَهِ اللَّهِ فِیما ظَهَرَ فَیُخَالِفَ إِلَی غَیْرِهِ فیما أَسَرَّ، وَ مَنْ لَمْ یَخْتَلِفْ سِرُّهُ وَ عَلاَنِیَتُهُ، وَ فِعْلُهُ وَ مَقَالَتُهُ، فَقَد أَدَّی الْأَمَانَهَ، وَ أَخْلَصَ الْعِبَادَه، (نهج البلاغه، نامه ۲۶). حال جای این پرسش هست که «نظام گزینش و انتخاب» در ساختار اداری جمهوری اسلامی تا چه حد میزان خود را به این دست از الگوهای علوی نزدیک کرده است؟

۲- بحارالانوار، ج۷۲، ص۲۷.

برای عمـوم مردم چیزی را دوست بـدار که برای خـود و خـانواده خود دوست می داری و برای آنهـا چیزی را نـاخوش دار که برای خود و خـانواده خود ناخوش داری؛ چرا که این کار منطق تو را قوی می کنـد و مردم را به صـلاح و اصـلاح نزدیک می سازد.

مجریان و کارگزاران باید خود قانون گرا و ملتزام به قانون باشـند. این «باید» یک توصـیه اخلاقی نیست، بلکه نظام اسلامی راه های علمی و عملی رسیدن به آن را باید کشف و اعمال کند تا از بستر سازی برای جرائم از این طریق پیشگیری شود.

مگر من میان شـما بر اساس ثقل اکبر که قرآن است، عمل نکردم؟ و ثقل اصغر «عترت پیامبر(صلّی الله علیه و آله)» را در میان شمـا بـاقی نگـذاردم؟ مگر من پرچم ایمـان را بین شـما اسـتوار نسـاختم و از حـدود و مرز حلال و حرام آگاهتان نکردم؟ مگر پیراهن عافیت را با عدل خود به اندام شما نپوشاندم و مگر نیکی ها را با رفتار و گفتار خود میان شما رواج ندادم؟(۱)

در مقام حرف و شـعار صـدایم از همه آهسـته تر بود، اما در عمل برتر و پیشـتاز بودم، زمام امور را در دست گرفتم و جلوتر از همه پرواز کردم.(۲)

میزان پـای بنـدی و الـتزام مجریـان و حاکمـان چنـان تـأثیری در «بستر سوزی جرایم» دارد که امـام علی(علیه السّـِلام) در اولین سخنرانی بعد از بیعت مردم در سال ۳۵ هجری فرمود:

۱- نهج البلاغه، خطبه۸۷، ص۱۴۹، دشتی.

۲- همان، خطبه۳۷، ص۹۱.

آنچه می گویم به عهده می گیرم و خود به آن پای بندم. کسی که عبرتها برای او آشکار شود و از عذاب آن پند گیرد، تقوا و خویش تنداری او را از سقوط در شبهات باز می دارد.(۱)

به این ترتیب حضرت حرکت های ظاهر سازی را رد می کند و به جای انحراف افکار عمومی، حرکت و هدفی را پیش می گیرد که خود، اولین عامل به آن است و این اصلِ اساسی برای جلب اعتماد دیگران به راه و دستور رهبران است. آن حضرت می فرماید:

«کسی که خود را رهبر مردم قرار داد، باید پیش از آنکه به تعلیم دیگران بپردازد، خود را بسازد و پیش از آن که با گفتار تربیت کند، به کردار تعلیم دهد؛ زیرا آن کسی که خود را تعلیم دهد و ادب کند، به تعظیم شایسته تر است؛ نسبت به کسی که دیگری را تعلیم دهد و ادب آموزد».(۲)

سوگند به خدا! من شما را به هیچ طاعتی وادار نمی سازم؛ مگر اینکه پیش از آن خودم به آن عمل می کنم و از نافرمانی باز نمی دارم؛ مگر اینکه پیش از آن خودم ترک می کنم.(۳)

نظام اسلامی با هدف تحقیق و گسترش عبودیت و بندگی و رفع موانع آن، زمام امور را به دست می گیرد؛ بنابراین مردم باید تابع حکومت شوند تا به مسیر طراحی شده الهی سوق پیدا کنند. حال اگر حکومت به

۱- همان، ص۵۹، خ۱۶

۲- همان، حکمت۷۳، ص۶۳۹.

۳- همان، خطبه ۱۷۵، ص۳۳۳.

خاطر مجریان، برنامه ها، شیوه ها، یا قانون ها و سیاست گذاری ها به حرام افتد یا از حلال بازماند، مردم به تبع رهبران وارد آن حوزه ها خواهند شد.

{اتخذوا احبارهم و رهبانهم ارباباً من دون الله} فقال: اما والله ما دعوهم الی عباده انفسهم و لو دعوهم ما اجابوهم ولکن احلّوا لهم حراماً و حرّموا علیهم حلالاً فعبدوهم من حیث لا یشعرون.

درباره آیه فوق از امام صادق(علیه السّلام) سؤال شد. فرمود:

بدانید به خدا قسم! آنها مردم را به بندگی خود فرانخواندند که اگر چنین می کردند، مردم نمی پذیرفتند، بلکه حرام ها را بر ایشان حلال و حلال ها را حرام کردند و مردم نادانسته پیروی شان کردند.(۱)

بنابراین، لازم است نظام اسلامی بر مدار معیارهای صحیح حرکت کند تا بزرگ ترین عامل بروز و گسترش جرم ها از ناحیه خود نظام فراهم نیاید.

به این ترتیب اگر هم در موردی مشکلی پیش آمد و برخلاف آنچه باید صورت می گرفت، عمل شد، مجریان با قطع عمل، عذرخواهی و بیان دلایل، مانع از بین رفتن اعتماد مردم شدند و اجازه ندهند داد آنان از حق منحرف شوند.

حق را به صاحب حق هر که باشد، نزدیک یا دور، بپرداز و در این کار شکیبا باش و هر گاه مردم به تو گمان بد بردند، عذر خود را آشکارا با آنان در میان بگذار (اطلاع رسانی شفاف) و با این کار از بدگمانی رهایشان کن که این کار ریاضتی برای

۱- الکافی فی الاصول، ج۱، ص۵۳.

خودسازی تو و مهربانی به مردم است و این عذرخواهی آنان را به حق وامی دارد..(۱)

جلب اعتماد عمومی راه کارهای متنوعی دارد که نیکوکاری به مردم، ایجاد رفاه، تخفیف مالیات ها، وانداشتن مردم

به امور ناخوشایند محرومیت زدایی(۲)

و... از آن جمله است.(۳)

از دیگر دلایل لزوم التزام مجریان و برنامه ها به اهداف نظام اسلامی ، روحیه تقلید پذیری و الگوبرداری مردم از حاکمان است. امام علی(علیه السّلام) می فرمود:

الناس علی دین ملوکهم؛(۴)مردم بر روش حاکمان خود هستند.

رسول خدا(صلّی الله علیه و آله) نیز می فرمود:

انما اخاف علی امتی ثلاثاً؛ شُحّاً مطاعاً و هوی متّبعاً و اماماً ضالاً؛(۵)بر امتم از سه چیز می ترسم؛ بخلی که پیروز شود، هوس های نفسانی که اطاعت شود و رهبر گمراه(که مردم را به گمراهی بکشاند).

۱- نهج البلاغه، نامه ۵۳، ص۵۸۷.
۲- همان، نامه ۵۳، ص۵۷۱و ۵۸۳.
۳- برخی شیوه های اعتمادسازی میان مردم و حاکمان عبارتند از: ۱.عدالت محوری و عدالت پروری ۲. مردم مداری و استضعاف زدایی ۳. خدمت محوری و رفاه گستری ۴. قانون محوری و فسادستیزی ۵. انتقاد پذیری و پاسخ گویی ۶. مشارکت عمومی ۷. ایجاد تفاهم در تعاملات دولت و ملت ۸. همدردی و هم رنگی ۹.مدیریت کریمانه و رأفت آمیز ۱۰. احترام به سنّت ها (کیهان، پنج شنبه ،۷ مهر ۱۳۸۴، ص مقالات، نگارنده).
۴- بحارالانوار، ج۱۰۲، ص۸؛ الخرائج و الجرائح، ج۲، ص۵۴۵.
۵- بحارالانوار، ج۱۰۲، ص۸؛ الخرائج و الجرائح، ج۲، ص۵۴۵.

آن حضرت فرمود:

دو گروه از امت من اگر فاسد گردند، امت من فاسد می شود و اگر اصلاح شوند، امتم اصلاح می شود؛ عالمان دین و حاکمان.(۱)

این سخن امام علی(علیه السّلام) را نباید فراموش کرد که فرمود:

اِن شرَّ الناسِ عنداللِه امامٌ جائرٌ ضَلَّ وضَلَّ بِهِ فَأماتَ سُنَّهً مَاخُوذَهً و اَحیا بِدعَهً مَتروکَهً؛

بدترین مردم نزد خدا رهبر ستمگری است که گمراه است و مایه گمراهی دیگران می شود و سنت پسندیده را نابود می کند و بدعت ناپسند را زنده می نماید.(۲)

نمونه شگفت آور اثر گذاری یاد شده را در مورد «محمد بن مسلم زهری»، از علمای برجسته و معروف می توان دید. وی که ده تن از صحابه را درک کرده بود، با طاغوت های زمان مسامحه می کرد و با آنان نشست و برخاست داشت. امام صادق(علیه السّلام) در نامه ای به وی نوشت:

مگر نه این است که با این دعوت ها می خواهند تو را همچون قطب آسیاب، محور بیدادگری خود قرار دهند و تو را پلی برای بلاهایشان بسازند و تو نردبان کجروی ها و گمراهی ها و منادی گمراهی شان باشی. ای عالم دین فروخته! کاری که به دست تو می کنند، از عهده مخصوص ترین وزیران و نیرومند ترین همکارانشان بر نمی آید. تو بر خراب کاری هایشان سرپوش

۱- بحارالانوار، ج۷۴، ص۱۵۴.

۲- شرح نهج البلاغه، ابن ابی الحدید، ج۹، ص۲۶۱.

می گذاری و پای خاص و عام را به بارگاهشان می گشایی....(۱)

روشن است که میزان تأثیرپذیری بشـر از گروه های جامعه متفاوت است. هر چه شغل و موقعیت اجتماعی والاتر باشد، قداست و جذابیت بیشتری نزد طبقات عمومی پیدا می کنند و به همان درجه، اندیشه و رفتار آنان الگوی دیگران می شود.

مـدیران در هر بخش و گرایش اجتماعی به فراخور نوع و گستره مدیریت خود، اثرگذارند و همسان با شأن و جایگاه اجتماعی خود، برای طبقات فرودست چنین کارکردی دارنـد؛ در دو حوزه فکر و عمل الگو قرار می گیرند؛ اندیشه ها و رفتارشان مورد تبعیت و تقلید اجتماعی قرار می گیرد. آنان به عنوان الگوی رفتاری در تمام عرصه های اجتماعی، اقتصادی، اخلاقی، سیاسـی، فرهنگی و هنری عمل می کننـد. مـدیران همان گونه که از تولیدکنندگان اندیشه و رفتارند، به حسب جذابیت ناشـی از منزلت اجتماعی خود، می توانند اندیشه سوزی و هنجارشکنی هم داشته باشند و سازه های فکری و رفتاری جامعه را بر هم بریزند.

دین اسلام با توجه به کارکرد دوگانه مدیران در جامعه، دو وظیفه مهم ایجابی و سلبی بر عهده آنان گذاشته است:

الف) مـدیران از لحاظ انـدیشه و رفتارسازی بر رفتار شـهروندان جامعه دینی تأثیر گذارنـد؛ از این رو بایـد در ایجاد انـدیشه و رفتار درست اجتماعی و نهادینه کردن آن در جامعه تلاش کنند و به عنوان اشخاص مقبول در مسیر احیای ارزش ها بکوشند.

ص: ۹۱

۱- تحف العقول، ترجمه احمد جنتی، ص ۳۱۳، ۳۱۷.

ب) مدیران از حیث اندیشه و هنجارشکنی در اجتماع نیز نقش مهمی دارند؛ از این رو وظیفه آنان مراقبت از خویش در اندیشه و عمل و نیز جلوگیری از بروز افکار و رفتار ناشایست در جامعه دینی است.

از سویی اصل فرهنگ ساز و فرهنگ سوز بودن طبقات فرادست مانند حاکمان، مجریان، عالمان، ثروت مندان، هنرمندان، ورزشکاران و...و در یک کلام خواص مادی و معنوی، اختصاص به زمان خاصی ندارد و در زمان ما هم که حکومت دینی داریم، جاری است. بنابراین مدیران جامعه اسلامی و کارگزاران و مجریان با تیزبینی نسبت به شأن و منزلت مؤثر خود، از یک طرف باید با اندیشه و فرهنگ سازی در مسیر اهداف دینی از ابزار موجود بهترین استفاده ها را بکنند و برای احیای رفتارهای دینی بکوشند و از سوی دیگر باید با پرهیز از بروز افکار و رفتارهای ضد دینی، امکان ایجاد یا تسریع بروز افکار و رفتارهای ضد دینی را فراهم نکنند.

مجریان نظام اسلامی به دلیل شأن و منزلت اجتماعی، جذابیت ویژه ای دارند، همین طور است برنامه های اجرایی که دولت ها اجرا می کنند. از این رو طراحان فرهنگ ساز و فرهنگ سوز حضور آنان را به عنوان تسریع کننده در اجرای طرح های خود می بینند و بر همین اساس فرهنگ سازان دینی با استفاده از این عوامل و فرهنگ سوزان با سوء استفاده از آن، مدیران و مجریان را به حضور در مجالس و محافل خود فرا می خوانند. مدیران و مجریانی که بدون توجه به کارکرد تأثیر گذار خود، به این مجالس پای می گذارند، نمی توانند اهداف فرهنگ سازان دینی را تأمین کنند و نمی توانند از دام فرهنگ سوزان بگریزند، برای همین ناخواسته موجب نهادینه شدن افکار و رفتارهای ضد دینی می شوند.

ص: ۹۲

مرزبانـان فرهنـگ دینی می داننـد که حضـور یـک کـارگزار اسـلامی بر سـر سـفره ای که فقیران از آن طرد شـده انـد، نـوعی مرزبنـدی چنـدش آور اقتصادی است و به دلیل شأن و جـذابیت اجتماعیِ کارگزاران حکومت دینی، نوعی رسـمیت بخشـی و نهادینه سازی یک عمل فرهنگ سوز دینی است؛ از این رو چنین کارگزاری بایـد توبیخ شود؛ زیرا حضورش موجب رسـمیت یافتن یک رفتار ضد دینی شده است.

در نظام اسـلامی هر دو بعد مذکور در قالب حضور و عدم حضور مجریان در مجالس و محافل و تأثیرات عمیق آن بر فرهنگ و رفتار دینی شهروندان مشاهده پذیر است.

حضور رهبر انقلاب در شهر زلزله زده بم ، برای تسریع در رفع نیاز مردم، حضور وی و مسئولان در بین خانواده شهدا، نخبگان حوزه و دانشگاه... نمونه هـایی از رفتـار مسـئولان برای ترویـج افکار و رفتارهای فرهنگی است. همچنین حاضـر نشـدن شـهید رجـایی (نخست وزیر) بر سـر سـفره ای که اسـراف در آن مشـهود بـود، خـودداری آیت الله خـامنه ای (رئیس جمـور وقت) از حضور در ضـیافت رسـمی که مشـروبات الکلی در آن بود، حاضر نشدن مهندس میر حسین موسوی (نخست وزیر) بر سر مزار آتاترک هم نمونه هایی از مبارزه مسئولان با افکار و رفتارهای ضد دینی است.

بر عکس خرج چنـد صـد میلیون تومان برای دکوراسـیون وزارت خانه، هزینه های هنگفت برای تغییر مدام نماهای بانک ها و ادارات دولتی، هزینه یـک میلیـارد تومان از مالیات یتیمان و بی سـرپناهان و فقرای کشور برای افتتاح یک تشـکیلات و هزاران مورد کمرشکن دیگر، نمونه هایی از جهالت یا بی توجهی در برابر چنین کارکردی است.

۳. مسئولیت پذیری و پاسخ گویی

پـذیرش مسـئولیت بـه معنـای لزوم پاسـخ گـویی و الـتزام مسـئول بـه آن اسـت. اساساً مهم ترین ابزار برای اجرایی شـدن امـور واگذارشده در هر نظام اجرایی، این است که کسی آن را برعهده بگیرد و در برابر چگونگی انجام آن مورد سؤال قرار بگیرد؛ نه اینکه تنها برداشت از مأموریت ها، مقام و طعمه بودن باشـد و این بعـد مهم (مسـئولیت و پاسـخ گویی در برابر کار واگـذار شده) حتی به ذهن هیچ مدیر و رئیس و مقامی هم نرسد؛ چه رسد به اینکه برای آن برنامه ریزی عملی صورت گیرد. مسئولان در نظـام اسـلامی از سوی خداونـد، مردم، قـانون، نهادهـای نظارتی و قضایی، بازخواست می شونـد و بایـد راه های عملی این بازخواست از سوی نظام اسلامی، به گونه ای کارآمد و کاملاً اجراپذیر، تعریف، طراحی و اجرا شود.

از نگاه قرانی هر گاه امکاناتی به کسی سپرده می شود، مسئولیت هم به طور ذاتی با آن همراه است:

{ وَ قِفُوهُمْ إِنَّهُمْ مَسْؤُولُونَ }؛(۱)

نگاهشان دارید زیرا آنها مورد سؤال هستند.

{ ثُمَّ لَتُسْئَلُنَّ یَوْمَئِذٍ عَنِ النَّعیمِ }؛(۲)

به یقین در مورد همه نعمت ها باز پرسی خواهید شد.

امام خمینی (رحمه الله) معتقد بود:

همه ما مسئول هستیم. «کلکم راع و کلکم مسئول»، وقتی همه ما

ص: ۹۴

۱- صافات / ۲۴.

۲- تکاثر / ۸.

مسئول هستیم و همه ما در مقابل خدا جواب باید بدهیم، باید فکر این کشور باشیم، فکر این اسلام.(۱)

به این سخن از رهبر معظم انقلاب هم دقت کنیم:

باید آخرت را در همه تصمیم گیریها و اقدام های خود تأثیر بدهیم و برای آن نقش قائل شویم. بعضی برای حرف مردم و نظارت مردمی نقش قائل می شوند، اما برای نظارت الهی و چیزی که فردای ما مشتمل بر آن است، نقش قائل نمی شوند. ما در هر سنی، لب مرز هستی و نیستی هستیم؛ البته یکی که پا به سن گذاشته، دربارهٔ او احتمالش بیشتر است، اما جوان ها هم همین طورند. آن طرف مرز مرگ، محاسبه الهی و مؤاخذه و حساب کشی های دقیق الهی است؛ باید به فکر باشیم؛ حیات و ابدیت و سرنوشت حقیقی آنجاست؛ این نقش را بدهیم. ما این چند صباح آمده ایم آنجا را آباد کنیم. در مشورتی که می دهیم، تصمیمی که می گیریم، در عزل و نصبی که می کنیم، به آخرت و رضای الهی و محاسبه اخروی نقش و تأثیر بدهیم.(۲)

ثمره پاسخ گو بودن و مورد سؤال قرار گرفتن مجریان این است که آنان از همان ابتدا مراقب کار خود خواهند بود و نوعی «خود نظارتی»، رفتار آنان را در مسیر درست هدایت خواهد کرد. آنان هر لحظه نقاط ضعف را به خاطر خطرات

بزرگش و ناتوانی پاسخ گویی در برابر پرسش گران در نظر خواهند داشت و برای تبدیل آن به نقطه تعادل خواهند کوشید.

۱- صحیفه امام ، ج۱۵، ص ۷۴ و ۷۵.

۲- دیدار با مسئولان نظام، ۱۵/۵/۱۳۸۲.

در آیات متعددی موضوع پاسخ گویی در برابر نعمت ها، موقعیت ها مسئولیت ها مطرح شده است.(۱)

رسول خدا در حدیثی لزوم پاسخ گویی را چنین مورد تأکید قرار می دهد:

من ولیّ شیئاً من امور المسلمین فضیّعهم ، ضیّعه الله عزوجل؛(۲)

هر کس سرپرستی بخشی از امور مسلمانان را بر عهده گیرد، سپس آن را پایمال کند، خدا او را ضایع خواهد کرد.

گستره پاسخ گویی در آخرت بسیار گسترده تر از حوزه فردی است. امام علی(علیه السّلام) فرمود:

اتقوا الله فی عباده و بلاده، فانکم مسئولون حتی عن البقاع و البهائم و اطیعوا الله و لا تعصوه.(۳)

تقوای الهی را در مورد بندگان خدا و شهرهای او رعایت کنید، زیرا مورد سؤال قرار می گیرید، حتی در مورد مکان ها و چهارپایان، مطیع خدا باشید و از او نافرمانی نکنید.

اگر از انسان در قیامت در مورد حیوانات و چهارپایانی که زیر دست او بوده اند، سؤال خواهد شد، وضع او دربارهٔ انسان های تحت حکومتش چگونه خواهد بود؟ نظام اسلامی مسلماً وظیفه دارد اسباب پاسخ گویی

۱- صافات/ ۲۴؛ حجر/ ۹۲،۶۱ و ۹۳؛ قصص / ۶۵؛ مائده / ۱۰۹؛ الحاقه / ۱۹ و ۲۵.

۲- بحارالانوار، ج۷۵، ص۳۴۵.

۳- نهج البلاغه، خطبه۱۶۷، ص۲۴۲.

مسئولان و مجریان را در همین دنیا نیز به نحو کامل فراهم آورد.(۱)

تا در سایه وجود چنین سازوکاری مجریان حکومتی با خود کنترلی از انحرافات بپرهیزند و بستر جرائم و گناهان متعدد توسط عموم مردم را فراهم نیاورند.

امیرمؤمنان(علیه السّلام) چنین ساز وکاری را تعبیه کرده بود وکارگزارانش می دانستند که مورد بازخواست دقیق، جدی، کارآمد، صریح، سریع و قاطع هستند. حضرت در یک مورد به یکی از کارگزارانش نامه ای با این ادبیات فرستاد:

دربارهٔ تو گزارشی دریافت داشتم که اگر انجام داده باشی، پروردگارت را به خشم آورده ای؛ از امامت سرپیچی کرده و امانت خود را به رسوایی کشیده ای. به من خبر

رسیده که زمین های آباد را برهنه و ویران کرده ای و آنچه توانسته ای از بیت المالی که در اختیار توست، به خیانت خورده ای، بی درنگ حساب خویش را برایم بفرست و بدان که حساب خداوند از

۱- از جمله روشهایی که دولت نهم می خواهد به کار بگیرد، ایجاد «سامانه ملی کنترل و نظارت بر طرح ها و پروژه های عمرانی» است. این سامانه در سفر رئیس جمهور به کهکیلویه و بویر احمد افتتاح شد. این سامانه با توجه به اهمیت مدیریت پروژه های عمرانی و کنترل ونظارت بر آنها، می تواند نقش مؤثری در استاندارد سازی و دقت در نحوه هزینه های تعداد زیادی از پروژه ها و حجم بالایی از سرمایه گذاری ها داشته باشد، زیرا مسئولان مربوطه به طور لحظه ای در جریان اجرا قرار خواهند گرفت و به دلیل ایجاد نظارت مستمر توسط این سیستم، مسئولان هر لحظه خود را در برابر ناظران پاسخگو خواهند دید (قدس / مرداد ۱۳۸۷، ص۲).

حساب مردم سخت تر است.(۱)

۴. نظارت و دخالت کارآمد

اشاره

اگر امکان اعمال نظارت دقیق و دخالت کارآمد در شیوه ها و روش های اجرایی، طرح ها، آیین نامه ها و نیز انتخاب و فعالیت مجریان وجود داشته باشد و به بسامانی آنها کمک شود، مانع از آن خواهد شد که در نظام اسلامی شیوه ها و مجریانی پدید آیند که عامل ایجاد انحراف در اجرای قوانین و فراهم آمدن امکان سوء استفاده و جرم شوند.

این ماشین بوروکراسی چیز عجیبی است. من و شما که ده سال، دوازده سال سابقه کار اجرایی داریم، هنوز بوروکراسی را نشناخته ایم این ماشین اجرایی ضمن اینکه یک دستگاه اجتناب ناپذیر است، اگر از آن مراقبت نکنید، چیز خطرناکی خواهد شد. این مراقبت ها چیزی است که شما را می تواند به سهولت و سرعت به هدف ها برساند. اگر دستگاه اجرایی و دست های شما نباشند، به هیچ هدفی نمی توانید برسید. در عین حال همین ماشین

۱- سیمای کارگزاران علی بن ابی طالب امیرالمؤمنین، ج۱، ص۸۶، رسول خدا(صلّی الله علیه و آله) بارها حتمی بودن پاسخ گویی و مسئولیت را به افشار مختلف دخیل در حاکمیت دینی یادآور می شد، از جمله سخنان اوست: یا معشر قرّاء القرآن اتقوا الله عزّوجل فیما حملکم من کتابه فانی مسئول و انکم مسئولون. انی مسئول عن تبلیغ الرسالهو اما انتم فتسألون عمّا حمّلتم من کتاب الله و سنّتی (نورالثقلین، ج۳، ص۶۱۱). الا ـ کلّکم راع و کلّکم مسئول عن رعیّته، فالامیر الـذی علی الناس راع و هو مسئول عن رعیّته و الرجل راع علی اهل بیته و هو مسئول عنهم و المراه راعیه علی بیت بعلها و ولده و هی مسئول عنهم. (بحارالانوار، ج۳، ص۱۴۵۹).

تا وقتی که اراده بکنـد می توانـد شـما را از رسـیدن به آن هدفی که دنبالش هستید، بازدارد. بسـته به این است که «ترکیب» و مهم تر از آن «نظارت» شـما بر این مجموعه چگونه باشـد. اگر بر آن نظارت کردید، در اختیار شـما قرار خواهد گرفت. اگر از آن غفلت کردیـد، شـما در اختیار آن قرار خواهیـد گرفت. هر چه خوب باشـید، از عهده آن بر نمی آیید. اگر یک مدیر عالی وقتش را تقسـیم بکند شاید بشود گفت که باید نیمی از وقتش را صـرف نظارت بر دسـتگاه خودش و نیمی را صرف کارهای دیگر بکند... نظارت بر این دستگاه یعنی دائماً حضور داشته باشد..(۱)

سازمان بازرسی کل کشور در سال ۱۳۸۳ از جمله ریشه های فساد در دستگاه ها را امور زیر معرفی کرد:

روابـط ناسـالم کارگزاران بخش عمومی یا بخش خصوصـی، اختیارات بی حـد و حصـر و امضاهای طلایی مأموران عالی رتبه دولتی، نبود حسـاب رسـی لازم، عـدم نظـارت موثر بر دسـتگاه ها و مسـئولان به ویژه در سـطوع عالی، نبود قوانین کارآمـد و محکم و ضروری، ضعف نهادهای نظارتی و بازرسی، توصیه پذیری مسئولان، روابط ناسالم در رسیدگی به پرونده های فساد. این سازمان برای درمان فساد، خواهان «شـفاف سازی و بهبود روند حساب رسـی و نظارت قانونی، به کارگیری نیروهای امین، اصلاح قوانین و مقررات نظارتی، تسریع در رسیدگی به شکایات مربوط به فسادهای اداری و اقتصادی و اعلان آنها و بازرسی و نظارت مستمر بر عملکرد مسئولان شد.(۲)

۱- حدیث ولایت، ج۸، ص۳.

۲- آیینه رشد، تابستان ۱۳۸۳، ش۸، ص۷۴ - ۷۵.

پنج نکته مهم

الف. نظارت با پشتوانه: گزارش بالا ـ به خوبی جایگاه نظارت دقیق را در کنترل عوامل جرم زا از سوی دستگاه های دولتی نشان می دهد و مؤید آن است که باید برای جرم زدایی از نظام اداری، الزامات، سازوکارها و انگیزه هایی هم باشند که موجب شوند به این پیشنهادها عمل شود و آنها را در حد گزارش و یادداشتی برای آیندگان باقی نگذارد. این جاست که سخن از «دخالت کارآمد» به میان می آید.

قرآن کریم توجه عمیق به «موضوع نظارت، با پشتوانه» دارد. در حالی که از قیامت، آخرت و حساب و کتاب الهی سخن می گوید، ۵۱ بار واژه «بصیر» و ۴۹ بار واژه «سمیع» بودن خدا را یادآور می شود و بارها با جملاتی چون)إِنّ رَبّکَ لَبِالْمِرْصادِ(۱)، إِنّ رَبّکَ لَسَرِیعُ الْعِقابِ(۲) ، إِنّ رَبّکَ لَشَدیدُ االْعِقابِ(۳) و إِنّ عَذابَ رَبِّکَ لَواقِعٌ)(۴) قطعی بودن آن را یادآوری می کند. توجه به اصل حضور خدا عامل پیشگیری(۵) از بسیاری از جرائم است در بخش درون نظام و حکومت همین توجه به خدا و قیامت عامل اساسی در پیشگیری از ایجاد بستر برای جرائم و گناهان است. کم رنگ شدن انگیزه های دینی از آفات مهم نظام اداری در عصر کنونی است، که ریشه بسیاری از مفاسد می باشد و مسئولان نظارتی جمهوری اسلامی بارها در این باره هشدار داده و اطلاع رسانی کرده اند. سخن در این است

۱- فجر / ۱۴.

۲- انعام / ۱۶۵؛ اعراف / ۱۶۷.

۳- رعد / ۶.

۴- طور / ۷.

۵- بقره / ۱۴۹، ۱۸۹، ۲۳۳.

که برای جبران و کنترل آن چه راه های عملی و اجراپذیر در نهاد های گوناگون به ویژه فرهنگی است؟ ابزارهای علمی اندازه گیری میزان انگیزه هـای دینی، راه هـای برون رفت از انگیزه هـای غیر الهی، ابزارهـای لازم برای کاربست انگیزه های الهی و نهادهـای مسئول و مسئولیت پـذیر در این ارتبـاط کـدام است؟ «انگیزه هـای دینی» در نظـام مـدیریتی اسلامی جـامعه مـا چه جایگـاهی دارنـد؟ در این عرصه چه کارهای مفیـدی تا کنون صورت گرفته است؟ کـدام محصولات نظری در دانشـکده های مدیریت برای گسترش آن و کاهش آسیب های انگیزه های دینی ارائه شده است؟

امام علی(علیه السّلام) بعد از جنگ صفین در سال ۳۷ هجری در یـک سـخنرانی در کوفه، نقش قیـامت باوری در بازداری و پیشگیری از گناه و نافرمانی در برابر اوامر و نواهی الهی را چنین بیان کرد:

آن کسـی که از بازگشت خود به قیامت آگاه باشـد، خیانت و نیرنگ نـدارد؛ اما امروزه در محیط و زمانه ای زندگی می کنیم که بیشتر مردم حیله و نیرنگ را زیرکی می پندارنـد و افراد جاهل آنان را اهل تـدبیر می خوانند.... چه بسا شخصـی تمام پیش آمدهای آینده را می داند و راه های مکر و حیله را می شـناسد، ولی امر و نهی پروردگار مانع اوست و با اینکه توان انجام آن را دارد، آن را به روشـنی رهـا می سـازد، امـا آن که از گنـاه و مخـالفت بـا دین ترس نـدارد، از فرصت هـا برای نیرنـگ بازی استفاده می کند.(۱)

ص: ۱۰۱

۱- این سخن ناظر به دو طرف درگیر جنگ صفین (امام علی(علیه السّلام) و معاویه) است که هر کدام رهبری بخشی از جهان اسـلام را عهـده دار بودند. در حالی که قیامت باوری مانع طغیان امام است، معاویه به دلیل باور نداشـتن آن از هر فرصت برای اقدام خلاف اهداف نظام اسلامی استفاده کرد..

ب. نظارت درون سیستمی: از نکات مهم در نظارت بر دستگاه های اداری، کاربست نظارت درون سیستمی است و اینکه در برابر نظارت های بیرون از سیستم (مانند: سازمان بازرسی کل کشور، دیوان محاسبات، سازمان حساب رسی، و ...)(۱) اصالت به نظارت های درون سیستمی داده شود. بدین معنا که سازو کارهای اجرای قوانین اساساً جرم زا نباشد. متأسفانه این بخش از نظارت همواره با کم توجهی رو به رو شده است. در حالی که یکی از اصول حاکم بر تمام قوانین تصویب شده در نظام اسلامی و تمام آیین نامه ها، برنامه ها، طرح ها، پروژه ها و... باید «اصل عدم جرم زایی» باشد، البته چنین اصلی با اصل ۳۷قانون اساسی (اصل برائت است و هیچ کس از نظر قانون مجرم شناخته نمی شود؛ مگر اینکه جرم او در دادگاه صالح ثابت گردد) مغایرت ندارد؛ زیرا «اصل عدم جرم زایی» کمکی بزرگ به برقراری «اصل برائت» است. اگر نظام از درون دچار فساد شود، دیگر اصل برائت قابل اجرا نخواهد بود، بلکه باید اصل احتیاط جاری کرد. از روایات نیز همین نکته فهمیده می شود. بنابراین پذیرش «اصل برائت» در قانون اساسی بدین معناست که فضای بدون جرم جامعه باید حفظ شود تا آنجا که اصل «مجرم نبودن» باشد.

ج. فراهم سازی سازوکار اجرایی برای نظارت برون دستگاهی: به کاربردن بخشی از نظارت برون دستگاهی برای کنترل جرم زایی مجریان و روش های اجرایی است. از این نکته در قانون اساسی به عنوان «امر به معروف مردمی نسبت به دولت» یاد شده که متأسفانه ساز و کارهای

۱- اصل ۱۵۶ قانون اساسی یکی از وظایف قوه قضائیه را «نظارت بر حسن اجرای قوانین» می داند. طبق اصل ۱۶۱ «دیوان عالی کشور به منظور نظارت بر اجرای صحیح قوانین در محاکم و ... تشکیل می گردد».

متناسب و اجراپذیر برای آن تا به امروز فراهم نشده است و سازوکارهایی چون مطبوعات آزاد، نهادهای مردمی و... هم به گونه ای شایسته نتوانسته اند به آن جامه عمل بپوشانند. نظارت و امر به معروف غیر مستقیم از سوی نمایندگان ملت (مجلس شورای اسلامی)(1) نیزهمواره مشکلات خاص خود را داشته است و دارد.

روشن است که نظارت گاهی تخصصی است و ارگان هایی چون سازمان بازرسی کل کشور، با هدف تأمین آن تأسیس شده اند؛ اما نوعی نظارت عام و گسترده هم وجود دارد که طبق آن همه موظف به نظارت هستند و آن امر به معروف و نهی از منکر عمومی است؛ نظارت عامی که با وجود آن، ریشه بسیاری از مفاسد دولتی - در همه بخش ها - دچار ناامنی شده، به زودی خشک می شود.

مردم به عنوان آسیب پذیرترین افراد در مقابل جرائم برخاسته از نظام، بالاترین انگیزه را برای نظارت بر دستگاه اداری کشورها دارند، به این شرط که آنان متوجه این رابطه (فساد دستگاه ها = آسیب افراد) بشوند. بی شک نظام اسلامی برای ماندگاری خود به اصلاح مداوم نیاز دارد و با ایجاد این آگاهی بخشی و آشناسازی مردم با این حق، می تواند بدان دست یابد.

۱- برای نمونه در مورد گزارش کمیسیون اصل ۹۰ دربارهٔ برخی مفاسد اقتصادی که در سال ۱۳۸۷ و در سال روز صدور فرمان هشت ماده ای رهبر انقلاب ارائه شد، مجلس با تعلل چند ساله،گزارش نهایی از ده طرح تحقیق و تفحص را تقدیم کرد که گویای ضعف مجلس هفتم در اقدامات نظارتی بود. (روزنامهٔ قدس، ۱۱ اردیبهشت، ۱۳۸۷، ص۲)

نکته کلیدی این است که نظام اسلامی باید سازوکارهای اعمال این حق را به دقت طراحی کند و اجرای آن را برای همه مردم قابل دسترسی نماید. اما مهم این است که نظام ها با درک نیاز به بازسازی و اصلاح خود برای ماندگاری و خدمت بیشتر این نقش را در عمل به رسمیت بشناسند و برای رشد آن بستر های لازم را فراهم آورند. نظام اسلامی باید مردم را در امور امنیتی، اقتصادی، سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و... صاحب نفع و اساساً «ولی نعمت»(۱) بشمارد و آنها را در کاهش جرائم خود، بهترین یاور بدانند؛ زیرا آنها اولین گروه آسیب پذیر در برابر همه کجی ها، انحراف ها و جرائم برخاسته از نظام اداری اند. اولین اثر چنین حضوری مسلماً کارآمدی نظام اسلامی است، گذشته از اینکه مردم احساس حضور و دخالت در امور کشور را خواهند داشت، هزینه های نظام برای کنترل و نظارت درون دستگاه ها به شدت کاهش خواهد یافت و عوامل بسترساز جرم احساس امنیت نخواهند کرد. مجریان بقا و حیات خود را در خدمت صادقانه و بدون انحراف به مردم خواهند دید و اعتماد ملی افزایش خواهد یافت و ... .

در سنت و سیره معصومان واگذاری این نقش به مردم تا بالاترین مراحل سیاسی وجود داشت که امروزه لازم است با سازو کارهای متناسب عصر و دوره حاضر تبیین و طراحی شود.

۱- از نکات شگفت انگیز در سخنرانی های امام خمینی(رحمه الله) تأکید همیشگی بر این شعار «مردم ولی نعمت ما هستند» بود. در صورت حاکمیت عملی این شعار بر ارکان مدیریتی نظام اسلامی، مردم اعمال نظارت بر نظام را حق واقعی خود و اصلاح و ماندگاری آن را در راستای منافع خود خواهند دانست.

امام حسین(علیه السّلام) دربارهٔ معاویه و حکومت وی می فرمود:

حتماً می دانید رسول خدا در زمان حیاتش فرمود:

هر کس فرمان روای ستمگری را ببیند که حرام های خدا را حلال می شمرد و پیمان خدا را می شکند، با سنّت پیامبر مخالفت می ورزد و با بندگان خدا با تجاوز رفتار می کند، ولی با گفتار و رفتارش بر او نشورد، شایسته است که خدا او را در جایگاه آن ستمگر درآورد.(۱)

روشن است که واگذاری حداکثری این نوع «نظارت مردم بر دولت» گویای گستردگی ابعاد نظارت مردم بر نظام های سیاسی است. امام حسین(علیه السّلام) می فرمود:

از رسول خدا شنیدم که فرمود: «... اگر معاویه را بر منبر دیدید، شکمش را بدرید». به خدا سوگند اهل مدینه او را بر منبر جدم دیدند و به فرمانش عمل نکردند. از این رو خداوند آنان را به فرزندش یزید گرفتار کرد.(۲)

د. تمرکز مدیریت نهادهای نظارتی: از نکات کلیدی در نظارت کارآمد موضوع «تمرکز مدیریت واحد نهادهای نظارتی» است که سرعت در کار، قاطعیت، کاهش فاصله تشخیص و درمان، حتمی شدن اجرا و کارآمدی نظام نظارتی را در پی دارد. در حالی که امروزه هر بخش از نظام با صرف هزینه های شگفت از بیت المال و مدیریت های متعدد و نبود

۱- بحارالانوار، ج۴۴، ص۳۸۱.

۲- خوارزمی، مقتل الحسین، ج۱، ص۱۸۴.

مهندسی نظارت واحد و همگرا، به شدت از نبود کارایی - که اولین پی آمد آن کاهش اعتماد به نظام اسلامی است - رنج می برد.

تعدد مراکز نظارتی و موازی کاری آنان امروزه سبب مشکل شدن تصمیم گیری ها شده و نیاز است که شورایی عالی برای نظارت تشکیل شود تا با فرمان دهی واحد و هماهنگ توان اجرای مهندسی نظارتی را داشته باشد. شاید بتوان تشکیل پلیس ۱۱۰ را نمونه ای از این مهندسی واحد برشمرد.

اساساً برای شکل گیری نظارت قوی برای پیشگیری از بروز جرائم در نظام دولتی چاره ای جز تقویت ارتباط قوی بخش های نظارتی مثل مجلس(۱) و قوه قضائیه. نیست؛ زیرا این امر می تواند موجب ایجاد قوانین قوی، ارتباط فعال بین قوای نظارت گر، افزایش خطر تخلف و کاهش فرصت تخلف مجدد شود. اوج این ارتباط قوی در ایجاد «مهندسی واحد نظارتی» شکل می گیرد. همین ارتباط قوی بین قوای نظارتی و اجرایی هم ضروری است.

رهبر معظم انقلاب در پیام به افتتاحیه مجلس هشتم، ضمن یادآوری «نقش اساسی مجلس در نظارت» از «نظارت و همکاری و تعامل قوا»

۱- «دیوان محاسبات کشور مستقیماً زیر نظر مجلس شورای اسلامی می باشد» (اصل پنجاه و چهارم قانون اساسی). دیوان محاسبات به کلیه حساب های وزارتخانه ها، مؤسسات، شرکت های دولتی و سایر دستگاه هایی که به نحوی از بودجه کل کشور استفاده می کنند به ترتیبی که قانون مقرر می دارد، رسیدگی یا حسابرسی می نماید که هیچ هزینه ای از اعتبارات مصوب تجاوز نکرده و هر وجهی در محل خود به مصرف رسیده باشد» (اصل ۵۵).

سخن می گوید که خود جلوه ای از همین ضرورت مهندسی واحد نظارتی است:

نماینـدگانی که توفیق یافته انـد که مورد اعتماد مردم قرار گرفته، به جایگاه والای مجلس راه یابند، به یاد داشـته باشـند که در یکصـد سـال اخیر، همواره تشـکیل مجلسـی که با مشارکت مردم پدیـد آیـد و قانون منـد شـدن مـدیریت ها و نظارت پـذیری مدیران و تحقق بخشـیدن به هدف ها و ضوابط مبارک اسـلام را در قالب قوانین رسا و شـفاف تضـمین کند، در صدر خواسته های ملت ایران و رهبران دینی و ملی در مبارزات پرهزینه آنان قرار داشته است.

دو عنصـر نظارت و همکاری صـمیمانه، در تعامل با قوای دیگر، باید دو بخش تفکیک ناپذیر باشـند. مسئولیت نظارتی مجلس هرگز نباید به دست اهمال سپرده شود، اما هرگز هم نباید نظارت مجلس به معنای رقابت با دولت و نشـنیدن نیازها و ضرورت ها و تنگناهای آن شـمرده شود. متقابلاً دولت بایـد مجلس قانون گـذاری را راهنمای عمل خود بدانـد و به قوانین مجلس یک سره پای بند باشد.(۱)

ه- . سرعت در اجرا و کاهش فاصله نظارت و اجرا: موضوع مهم تر در نظارت به ویژه نسبت به ادارات دولتی و درون سیستم، «سرعت در اجرا» و «کاهش فاصله تشخیص درد و درمان» است. این امر نیازمند پیوستگی یا کاهش شدید فاصله ناظر و اعمال کننـده قـانون است و گر نه زمینه جرم خیزی به شـدت افزایش خواهـد یـافت. نظـام بروکراسـی(کاغـذ بازی اداری) مهم ترین مشکل در مسیر مذکور است و با افزایش اختیار ناظران

۱- روزنامهٔ کیهان، چهارشنبه، ۸ خرداد، ۱۳۸۷، ص۱۴.

یا کاربست سیستم های نرم افزاری جدید می توان تا حدودی این فاصله و نقیصه را جبران کرد و اعمال نفوذها در فاصله تشخیص و درمان را کاهش داد. میزان فاصله مذکور، ارتباط مستقیم با میزان جرم خیزی ساختارهای اجرایی و مجریان دارد.

نمونه های متنوعی از عمل به این نکته مهم را در متون تاریخی و سیره ائمهٔ: می توان دید. به چند نمونه توجه کنید:

علی(علیه السّلام) روزی به بازار خرمافروشان رفت و متوجه درگیری لفظی یک زن با خرمافروش شد. زن گفت: خرما را زیر و رو کرده، بدش را به من داده است. امام سه بار از خرما فروش خواست قیمت خرما را برگرداند و چون نپذیرفت، تازیانه را بلند کرد و این بار وی مجبور به برگرداندن قیمت شد.(۱)

امام علی(علیه السّلام) به رفاعه - قاضی خود در اهواز - دستور داد که مردم را از احتکار نهی و مرتکبان را به شدت مجازات نماید.(۲)

از حبابهٔ والبیه چنین نقل شده است:

دیدم امیرمؤمنان(علیه السّلام) در شرطه الخمیس به کسانی که مارماهی می فروختند و نی می زدند، با تازیانهٔ دو سر می کوبید.(۳)

علی(علیه السّلام) به بازار می رفت و در دست تازیانه داشت. کسانی را که کم فروشی می کردند یا در معامله دست به نیرنگ و فریب می زدند،

۱- وسائل الشیعه، ج۱۲، ص۴۱۹، باب ۷ از ابواب احکام العیوب، ح۲.

۲- دعائم الاسلام، ج۲، ص۳۶، کتاب بیوع، فصل ۶، به نقل از: آیه الله منتظری ولایه الفقیه، ج۲، ص۲۶۶.

۳- وسائل الشیعه، ج۱۶، ص۳۳۲، باب ۹، از ابواب اطعمه محرمه.

تأدیب می کرد. روزی یکی از یارانش به نام اصبغ گفت: یا علی! اجازه دهید من این کار را بکنم. فرمود: نه اصبغ! باید خودم این کار را انجام دهم.(۱)

حدیث اخیر به خوبی نشان می دهد که فاصله تشخیص و اعمال قانون باید هر چه بیشتر کاهش یابد و اصل، عدم فاصله است. هر چند امروزه این امکان که رهبر نظام به تک تک بازارها و اماکن جامعه سربزند، اساساً معنا ندارد،(۲) اما معنا و روح احادیث این است که باید فاصله بین تشخیص و اجرا کاهش یابد و «مجریِ ناظر» باید در هر جا در بالاترین سطح تصمیم گیری باشد؛ به گونه ای که حاصل کارآمدی نظارت او در حد نظارت مستقیم امام در جامعه صدر اسلام باشد. این موضوع گویای اهمیت کاهش فاصله برای رسیدن به کارآمدی است.(۳) حقیقت جامعه امروز ما نیز همین است. شاید بتوان ده ها مورد را مثال زد که سازمان های نظارتی به جرم خیز بودن آن در مجموعه نظام اداری بارها و بارها تأکید کرده اند، ولی هرگز مشکل رفع نشده و نهادهای تصمیم گیرنده و اعمال کننده قانون، برخورد ریشه ای با آن نکرده اند. این سخن به معنای نفی تقسیم بندی وظایف در دنیای اداری امروز نیست، بلکه بدین معناست

۱- ولایه الفقیه، ج۲، ص۲۶۸.

۲- در هر زمان امکان مراجعات موردی و تصادفی رهبری نظام برای دست یابی به اوضاع جامعه وجود دارد و در سیره بزرگان نظام اجرایی کشور مانند شهید رجایی، موارد متعددی از این مراجعات تصادفی با هدف آگاهی بی واسطه از اوضاع قابل مشاهده است. (ر.ک. به: خواندنی ها از زندگی یک رئیس جمهور. نگارنده).

۳- ر.ک: سفینه البحار، ج۱، ص۶۷۱؛ ماجرای شکایت طوعه از کارگزار اسلامی نزد امام علی(علیه السّلام) هنگام نماز، داستان سوده و... .

که بایـد هنـدسه واحـدی بر مسـیر کشف جرائم یـا بستر هـای جرائم در نظـام اداری و اعمال قانون علیه آن حاکم باشـد که از کارآمـدترین ابزارهـای آن، کاهش فاصـله در ابعاد زمانی، قانونی، اجرایی و... است و از جمله وظایف نظام اسـلامی کشف و اجرایی کردن این ابزارهاست.

۵. مشروعیت روش ها

اگر سازوکارهای اجرایی، روشـها و مجریان بر اساس روشهای مشروع تعیین شوند، گام بزرگی در راستای جرم زدایی برداشته شده است و برعکس، اگر روش ها نامشروع باشد، اساس جرم خیزی گذاشته شده است.

انی لَعالم بما یُصلحکم و یقیم اَودکم ولکنی لا اری اصلاحکم بافساد نفسی؛(۱)

من می دانم که چگونه باید شـما را اصـلاح و کجی های شـما را راست کرد، اما اصلاح شما را با فساد کردن خودم جایز نمی دانم.

در بخش هـای گذشـته دربـاره این موضوع به تفصـیل سـخن گفـتیم و یـادآور شـدیم که قوانین و نیز ساختارهـا و روش هـای اجرایی باید با هدف نظام اسلامی هماهنگ باشد. بدین جهت از دامنه دار کردن بحث در این جا پرهیز و تنها به ذکر این نکته مهم بسـنده می کنیم که اگر روش های مشـروع در اجرا به کار گرفته شود، حاصل آن، صیانت از اسلامی ماندن نظام اسلامی خواهد بود و استحاله نظام از پایین به بالا (از ابزار و روشها

۱- نهج البلاغه، خطبه ۶۹، ص۱۱۸

به اهـداف) روی نخواهـد داد؛ امری که در صورت وقوع آن اسـاس و ریشه ظلم و انحرافات گسترهٔ نظام اسـلامی را فراخواهد گرفت.

۶. داشتن برنامه و استراتژی متناسب

نظام اسـلامی موظف است در همه بخش ها، برنامه و استراتژی کاملاً مشـخص داشـته باشـد. اگر نظام بدون برنامه یا استراتژی حـاکم بر برنـامه ریزی هـا باشـد، خلاـ بزرگی ایجـاد خواهـد شـد و بستری مناسب برای جرم و مجرمان در سـطح کلان فراهم خواهد آمد. امروزه مواد مخدر و سـرقت های جزئی از بالاترین جرائم کشور است و جعل و کلاه برداری هم می کوشند خود را به این رتبه برسانند،(۱) حال بی برنامگی و نداشتن استراتژی روشن می تواند این جرائم را غیر قابل مهار سازد.

در عصر ما اگر شبکه های بانکی، گمرکات یا شهرداری ها ناخواسته دچار مفاسد اقتصادی کلان می شوند، برای رویارویی با آن برنامه و استراتژی نیاز هست تا بتوان بسترهای جرم را از درون نظام اجرایی زدود؛ اما اگر به جای اعتراف به نداشـتن برنامه و استراتژی، دست به فرافکنی زده شود، تـأثیری در کـاهش جرم نخواهـد داشت و به پنهـان شـدن جرم و بسترهای آن در لایه های زیرین نظام اجرایی خواهد انجامید و امکان موفقیت در مبارزه به شدت کاهش خواهد یافت.

از عوارض مهم نداشتن برنامه و استراتژی، آماده شدن بستر برای اعمال سلیقه های شخصی و جناحی است. شاید بتوان بین این دو موضوع در بیشتر موارد رابطه برقرار کرد. تا هر جا نظام اسلامی با برنامه و

۱- نگاه اول، شبکه یک سیما، دری نجف آبادی، دادستان کل کشور، ۱/۴/۸۷.

استراتژی به پیشگیری از خلأهای منجر به جرم بپردازد، احتمال استفاده از سلیقه ها کاهش می یابد و مجریان معمولاً ـ در مواردی در اجرای برنامه و استراتژی اعمال سلیقه می کنند که برنامه و طرحی نباشد. برای نمونه در گزارشی که هیئت بازرسی از قوه قضائیه در سال ۱۳۸۳ ارائه کرد، «نبود طرح و برنامه اجرایی» و «عمل کردن بر مبنای سلیقه شخصی افراد» از نقطه ضعف های برجسته این قوه اعلام شد.(۱) مشکل دیگر خالی گذاشتن امور بدون سرپرست و متولی بود که خود نوعی بی برنامگی اجرایی است و زمینه را برای فساد و جرم آماده می سازد. این وضعیت در حالی است که گاه ده ها متولی برای موضوعی خاص در کشور وجود دارد. مسائل و موضوعات فراوانی را هم می توان یافت که به رغم

وجود برنامه و طرح، فاقد سرپرست و مجری اند یا توان رسیدگی و فرصت انجام امور را ندارند و این خود از عوامل

مهم بسترساز جرائم در درون نظام دولتی است.

در منابع اسلامی مطالب و نمونه های فراوانی درباره لزوم داشتن استراتژی روشن در برابر مسائل می توان دید.

برای نمونه، از مسائل اساسی جامعه اسلامی در هر دوره ای بحث زنان و چگونگی حضور آنان در عرصه های اجتماعی، اقتصادی، سیاسی، قضایی و... است که بیشتر با افراط و تفریط به آن نگاه شده است. در حالی که گروهی بر لزوم خانه نشینی زنان در هر عرصه ای و تأکید دارند، عده ای بر آزادی هر نوع فعالیتی در هر عرصه ای به هر شکل و قیمت اصرار دارند! مروری بر احکام و الزامات قرآن و سنت در موضوعاتی

۱- برگزیده اخبار، جامعه مدرسین، ش۵، ۲/۵/۸۳، مسلسل ۱۲۳، سال هشتم.

چون: تبرج، حضور زن در جامعه با رعایت اصول حفاظتی، بحث حجاب، تقسیم ارث، چگونگی معاشرت با جامعه مردان، مانند «لا تخضعن بالقول»،...(۱) نشان می دهد که اسلام در مورد حضور زن در جامعه استراتژی و دستور کار کاملاً روشنی دارد و همه برنامه ریزی ها هم بر اساس آن باید انجام شود، از این رو در صورت مراجعه به متون اسلامی، جای شبهه برای سوء استفاده و بسترسازی برای جرم نمی ماند.

استراتژی اسلام درباره «اصل حضور»، همان «اصل حفظ ارزش هاست» که اختصاص به زن ندارد و درباره مرد هم هست؛ یعنی اصل حفظ ارزش ها محور همه برنامه ریزی های اجتماعی، سیاسی و... است و هر گونه فعالیت و حضوری باید بر محور آن باشد، این استراتژی و برنامه های تابع آن می خواهد اصل حضور زن حفظ شود، زن توان گرفتن حقوق خود را در جامعه داشته باشد، توان اظهار و اعمال قدرت خود را حفظ کند، در عین حال اصل «حفظ ارزش ها» محفوظ بماند و دیگران هم از مفاسد رعایت نشدن این اصل در امان بمانند. استراتژی اسلامی در این مورد کاملاً پیشگیرانه است و حتی دربارهٔ موضوع ارث، کاهش سهم ارث زنان، در بیشتر موارد به این خاطر می تواند باشد که زن مجبور نشود به قیمت حتی از بین رفتن کرامتش درجامعه حاضر شود؛ یعنی در تعارض بین «حضور» و «کرامت» اسلام کرامت، را مقدم می دارد و برای تأمین نیازی که زن را مجبور به حضور کرده بود، از او می خواهد «بدون حضور» نیاز خود را رفع کند و اگر ممکن نشد، مرد را ملزم به حضور می کند . پس حضور اضافی مرد یک تکلیف - و نه امتیاز و حق -

ص: ۱۱۳

۱- ر.ک: اصول مدیریت، دکتر ولی الله نقی پورفر، صفحات متعدد.

است. به این ترتیب، وظیفه تأمین نیاز مالی به مرد سپرده می شود تا زن مجبور نباشد برای تأمین نیاز ضروری و حیاتی اش، به هر قیمت در جامعه حاضر شود، بلکه با این تأمین، او حق انتخاب می یابد و در موارد فراوان دیگر که کرامت او لکه دار نمی شود، در جامعه و فعالیت های متنوع آن حضور می یابد. دیدگاه قرآن در باب مسائل جنسی (لواط، زنا و ...) هم بر همین پایه تنظیم شده و پشتوانه ای کاملاً روشن و استراتژی کاملاً دقیق دارد و همین پشتوانه باعث شده به رغم تمام شبهه افکنی ها و تلاش های به ظاهر علمی و ترفند های متعدد تبلیغی این گونه اصول اسلامی همچنان استحکام، متانت و شکست ناپذیری خود را حفظ کنند.

نکته مهم این جاست که اگر فضای غالب جامعه ارزشی باشد، حضور حداکثری زن در جامعه با حفظ کرامت او همراه خواهد بود و «اصل حضور» بروز بیشتری خواهد داشت؛ اما اگر فضای غالب جامعه ضد ارزشی باشد، حضور حداقلی زن با حفظ کرامت او سازگارتر خواهد شد. به همین دلیل در متون تاریخی و حدیثی، گاه توصیه هایی بر حضور حداکثری و زمانی تأکید بر حضور حداقلی ملاحظه می شود. این تفاوت ها به دلیل تعارض متون و روایات نیست، بلکه به دلیل تفاوت فضاهای غالب جامعه اسلامی در زمان های متفاوت است. برای مثال در عصر طاغوت فضای غالب دانشگاه ها ضد ارزشی بود، و علما و دین داران، بر حضور حداقلی زن تأکید می کردند - چون امکان تداوم تحصیل غیر حضوری و ... هم نبود - بر

عکس در عصر نظام اسلامی بر حضور حداکثری تأکید می شود - حال در همین نظام اسلامی اگر فضا غالباً منفی و ضد ارزشی شود، تأکید مجدد بر عدم حضور حداکثری نباید به معنای تعارض توصیه ها و فتواها دانسته شود.

ص: ۱۱۴

حاصل سخن این که برنامه داشتن مانع پشیمانی مدیران از بروز خلل، آسیب و جرم خواهد شد، امام علی(علیه السّلام) می فرمود:

التدبیر قبل العمل یُؤمنک من الندم؛(۱)

تدبیر پیش از عمل تو را از پشیمانی در امان می دارد.

همین طور مانع توقف، حیرت و ناکارآمدی مجریان خواهد شد. از این رو امام علی(علیه السّلام) فرمود:

من قَعد عن حیلته قامته الشدائد؛(۲)

هر کسی از چارهٔ کارش فرونشیند، سختی ها او را به قیام وادارند.

البته داشتن برنامه برای همه امور، پیش نیازهایی مانند اعتقاد به امکان حل مشکل(۳) استفاده از تجربه های گذشته(۴) و تفکر و خردورزی مدیران(۵) دارد(۶) . مدیران اجرایی باید در هر دو نوع برنامه ریزی های جامع (تعیین خطوط کلی برنامه ریزی های آینده و سیر کلی حرکت ها تا رسیدن به اهداف) و برنامه ریزی های عملیاتی (خرد کردن خطوط کلی در اجزای متناسب و تعیین هر جزء به صورت هدف»(۷) به این بینش دست یابند.

ص: ۱۱۵

۱- بحار الانوار، ج۶۸، ص۳۳۸.

۲- غررالحکم، ج۲، ص۲۰۶.

۳- بحارالانوار، ج۸، ص۴۴، (لکل شی حیله).

۴- غررالحکم، ج۲، ص۱۶۱ و ۱۶۹.

۵- همان، ص۲۶، (الحیله فائده التفکر).

۶- ر.ک. به: مدیریت اسلامی ، محمد حسن نبوی، بوستان کتاب ،قم، ص۳۷ - ۴۶.

۷- محمد حسن نبوی، مدیریت اسلامی، ص ۴۶.

۷. بسامانی و استحکام مدیریتی

امام علی(علیه السّلام) تأثیر بسامانی در پیشرفت امور را چنین توضیح می دهد:

وَ أَعْظَمُ مَا افْتَرَضَ - سُبْحَانَهُ - مِنْ تِلْكَ الْحُقوقِ حَقُّ الْوَالِي عَلَى الرَّعِيَّهِ، وَ حَقُّ الرَّعِيَّهِ عَلَى الْوَالِي، فَرِيضَهٌ فَرَضَهَا اللَّهُ - سُبْحَانَهُ - لِكُلٍّ عَلَى كُلٍّ، فَجَعَلَهَا نِظَاماً لالْفَتِهِمْ، وَ عِزًّا لِدِينِهِمْ، فَلَيْسَتْ تَصْلُحُ الرَّعِيَّه إِلَّا بِصَلَاحِ الْوُلَاه، وَ لَا تَصْلُحُ الْوُلَاه إِلَّا بِاسْتِقَامَهِ الرَّعِيَّهِ؛

در میان حقوق الهی بزرگ ترین حق، حق رهبر بر مردم و حق مردم بر رهبر است. حق واجبی که خداوند بر هر دو گروه لازم شمرده و آن را عامل پایداری پیوند ملت و رهبر و عزت دین قرار داد. پس مردم اصلاح نمی شوند؛ مگر اینکه زمام داران اصلاح گردند و زمامداران اصلاح نمی شوند؛ مگر با درستکاری مردم.(۱)

امام بعد از اینکه تأثیر اصلاح و افساد کارگزاران و مجریان در مردم را یادآور می شود، توضیح می دهد که چگونه نابسامانی ها در طبقه مجریان به طبقه مردم گسترش می یابد و آثار نابسامانی هر یک از دو گروه بر گروه دیگر چیست؟

اگر مردم بر حکومت چیره شوند یا زمامدار بر رعیت ستم کند، وحدت کلمه از بین می رود، نشانه های ظلم آشکار می شود، نیرنگ بازی در دین فراوان می گردد و راه گسترده سنت پیامبر متروک، هوا پرستی فراوان، احکام دین تعطیل و بیماری های روحی افزون می شود. مردم از اینکه حق بزرگی فراموش می شود یا باطل خطرناکی در جامعه رواج می یابد، احساس نگرانی

۱- نهج البلاغه، خطبه۲۱۶، ص۴۴۳.

نمی کننـد. پس در آن زمان نیکان، خوار و بـدها قـدرت مند می شوند و کیفر الهی بر بندگان، بزرگ و دردناک خواهد بود. پس بر شماست که خیرخواه یکدیگر باشد و به خوبی همکاری کنید.(۱)

بـه ایـن ترتیـب اگر نظـام اجرایی از درون دچـار مشـکل و انحراف باشـد، بسترسـاز انحرافـات بزرگی در جـامعه خواهـد شـد؛ انحرافاتی که حتی موجودیت و کارکرد حکومت را هم متزلزل خواهد کرد.

در قرآن کریـم تـوجه ویژه ای بـه جلوگیری از ایجـاد نابسامـانی هـا - بـه ویژه در حـوزه سیاسـی و رهـبری - شـده است؛ زیرا مـدیریت این حوزه نقش اساسـی در بسامـانی و نابسامـانی مـدیریت دیگر حوزه هـا دارد و در هم ریختگی در این بخش آثـار مخرب خود را بر بخش های دیگر به زودی نشان می دهد. به این آیه توجه کنیم:

(لا یَنالُ عَهْدِی الظّالِمینَ)؛(۲) .

پیمان من (امامت) به ستمکاران نمی رسد

در نظـام اسـلامی نبایـد سـتمکاران مسـئولیت بیابنـد؛ زیرا اولین بـازده کار ظالمان (مجرمان)، ظلم (جرم) است؛ یعنی در طرف دیگر مظلوم (بزه دیده) به وجود می آید.(۳)

۱- همان.

۲- بقره / ۱۲۴.

۳- رسول خـدا(صلّی الله علیه و آله) می فرمایـد: اُذَکّر الله الوالی من بعـدی علی امتی! اَلا-یَرحم علی جمـاعه المسـلمین فاجلَّ کـبیرَهم و ارحم ضـعیفَهم و وقَّرَ عـالمهم و لم یُضـرَّبهم فیـذّلهم و لـم یُفقرهم ولم یُغلِقَ بـابَه دونهم فیاکـل قَوّیهم ضـعیفهم و لم یخبرهم فی بعوتهم فیقطع نسل امتی... (کافی، ج۱، ص۴۰۶.)

امام علی(علیه السّلام) حاصل درهم ریختگی یاد شده را در یک جامعه خاص (بنی امیه)، چنین توضیح می دهد:

در حکومتشان دو دسته بگرینـد: دسـته ای برای دین خود که آن را از دست داده انـد و دسـته ای برای دنیـای خود که به آن نرسیده انـد و یاری کردن یکی از دیگری، چون یاری کردن برده نسبت به اربابش است که در حضور ارباب، اطاعت دارد و در غیاب او بدگویی می کند. در حکومت بنی امیه هر کس به خدا امیدوارتر باشد، بیش از همه رنج می بیند.(۱)

خداوند یکی از آثار کاهش نقش مدیریت سیاسی را چنین معرفی می کند:

(وَ إِذْ واعَدْنا مُوسی أَرْبَعینَ لَیْلَهً ثُمّ اتّخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِهِ وَ أَنْتُمْ ظالِمُونَ)(۲)

یادآور زمانی را که با موسـی چهل شب وعـده گذاشتیم؛ آن گاه پس از او گوساله را (به پرسـتش) گرفتید. در حالی که شـما ستمکار بودید.

این آیه بدین معنا نیست که کار موسـی در عمل به دسـتور خدا و چهل شب دوری از مردم اشتباه بود، بلکه به این معناست که حتی در یـک فضـای عـادی و طبیعی، مجرمان با سوء اسـتفاده از نبود رهبری که به هر دلیل ضـروری و منطقی پیش می آیـد، فضـای گناهکـاری و جرم گستری را منـاسب می بیننـد و خود را برای ابراز جرم و گنـاه آزادتر می بیننـد؛ ماننـد سـامری که با استفاده از غیبت موسی(علیه السّلام) مردم را به گوساله پرستی کشاند. با

۱- نهج البلاغه، خطبه۹۸، ص۱۸۳.

۲- بقره / ۵۰.

اینکه حضرت جانشینی هم برای خود تعیین کرده بود، ولی مجرمان از همین اندازه غیبت و گشایش هم برای جرم گستری استفاده کردند.

پس مجریان و مدیران باید غیبت خود و برنامه ها را به حداقل کاهش دهند و بلافاصله بعد از حضور به کندوکاو

پرداخته، مانند حضرت موسی(۱)۷ آثار سوء دورهٔ غیبت را ریشه کن سازند.

این نابسامانی در هر جامعه ای می تواند روی دهد و اختصاص به دوره ای خاص ندارد،از این رو وقتی امام علی(علیه السّلام) دید حسن بصری گفت و گوهای امام علی را می نویسد، از او پرسید: چه می کنی؟ گفت: مطالب شما را می نویسم و مطالبی هم از خود به آن اضافه می کنم تا برای مردم بازگو کنم. حضرت فرمود: سامری هم همین کار را می کرد و می گفت: آثار رسول را گرفتم و با هنر خود آمیختم و گوساله ای ساختم. « اما ان لکل قوم سامریاً و هذا سامری هذه الامه»؛ بدانید که هر قومی یک سامری دارد و سامری این قوم این شخص است.(۲)

نمونه دیگر از این دست را در حاکمیت و مدیریت سیاسی منافقان می توان دید:

(وَ إِذا تَوَلّی سَعی فِی اْلأَرْضِ لِیُفْسِدَ فیها وَ یُهْلِکَ الْحَرْثَ وَ النّسْلَ وَ اللّهُ لا یُحِبّ الْفَساد)؛(۳)

و هنگامی که]منافقان[سرپرست شوند، در راه فساد زمین

ص: ۱۱۹

۱- نهج البلاغه، ص ۵۲ - ۵۳ و طه / ۸۵ - ۸۸ (گوساله را سوزاندند ...). مرجوح بودن گماردن مدیران پروازی و غیر متمرکز نیز از همین دست آیات به خوبی فهمیده می شود.

۲- تفسیر نمونه، ج۱۳، ص۲۸۶.

۳- بقره / ۲۰۵؛ ر.ک.: نمل / ۳۴؛ قصص/۸۳.

کوشش می کنند و زراعت ها و نسل ها را نابود می سازند و خدا فساد را دوست ندارد.

جلوه دیگری از نابسامانی های نظام اجرایی را می توان در نابسامانی روابط دولت و ملت دید. اگر دستگاه ها به گونه ای یک طرفه تعریف شوند، مردم را به برقراری روابط یک طرفه ناچار خواهند کرد. در این سیستم، چاپلوسی، تظاهر و... به اوج خواهد رسید و قانون گریزی، خلاف های پنهانی و... بیداد خواهد کرد.

سوء استفاده ها، تحقیر ها، محرومیت ها، امتیازطلبی ها، گمراه سازی ها، تداوم ضلالت، جدایی دولت و ملت، گسست هم بستگی ملی و ... گوشه ای از عوارض چنین روی کردی است.

از پست ترین حالات زمام داران نزد صالحان این است که گمان برند آنها دوست دار ستایش اند و کشورداری آنها بر کبر و خودپسندی استوار است.... با من چنان که با پادشاهان سرکش سخن می گویید، حرف نزنید و چنانکه از آدم های خشمگین کناره می گیرید، دوری مجویید و با ظاهرسازی با من رفتار نکنید و گمان مبرید اگر حقی به من پیشنهاد دهید، بر من گران می آید. پس از گفتن حق یا ارائه نظر مشورتی عادلانه خودداری نکنید.(۱)

امام در کلام دیگری آثار دو نوع مدیریت بسامان و نابسامان را چنین بیان می کند:

برترین بندگان خدا در پیشگاه او،رهبر عادل است که خود هدایت شده است و دیگران را هدایت می کند. سنّت شناخته شده

۱- نهج البلاغه، خطبه۲۱۶، ص۴۴۵.

را به پا می دارد و بدعت ناشناخته را می میراند. ... بدترین مردم نزد خدا رهبر ستمکاری است که خود گمراه و مایه گمراهی دیگران است که سنّت پذیرفته را بمیراند و بدعت ترک شده را زنده سازد.(۱)

قرآن کریم از آثار بسامانی سیاسی و فرهنگی چنین یاد می کند:

پروردگارا! در میان آنان فرستاده ای از خودشان برانگیز که آیات تو را بر آنان بخواند و کتاب و فرزانگی به آنان بیاموزد و آنها را رشد دهد که تنها تو شکست ناپذیر و فرزانه ای.(۲)

امیرمؤمنان علی(علیه السّلام)در نامه ۵۳ نهج البلاغه درباره دیگر آثار سوء این عارضه می فرماید:

هیچ گاه خود را خیلی از مردم پنهان مدار، چون پنهان بودن رهبران، نمونه ای از تنگ خوئی و کم اطلاعی در امور جامعه است. پنهان شدن از مردم، زمامداران را از داشتن آنچه بر آنان پوشیده است باز می دارد، پس کار بزرگ اندک و کار اندک بزرگ جلوه می کند. زیبا زشت و زشت زیبا می نماید و باطل به لباس حق در می آید.(۳)

جلوه دیگری از نابسامانی ها در نظام اداری و اجرایی حکومت اسلامی را می توان «تفرقه و دو دستگی» نامید که عامل بسیاری از اضطراب ها، بلاتکلیفی ها، سرگردانی ها، ... و سرانجام، بستر بسیاری از

۱- همان، خ۱۶۴، ص۳۱۱.

۲- بقره / ۱۲۹.

۳- نهج البلاغه، نامه ۵۳، ص۵۸۵.

جرائم و گناهان می گردد. عامل این نابسامانی می تواند نداشتن رهبری یا توجه نکردن به او باشد.

امام باقر(علیه السّلام) به محمد بن مسلم فرمود:

به خدا سوگند ای محمد! هر کس از این امت صبح کند و پیشوایی از سوی خدا- که ظاهِرِ عادل باشد- نداشته باشد با گمراهی و سرگردانی زندگی کرده است.(۱)

امام علی(علیه السّلام) می فرماید:

از کیفرهایی که بر اثر کردار بد و کارهای ناپسند بر امت های پیشین فرود آمد، خود را حفظ کنید. از کارهایی که پشت آنها را شکست و قدرت آنها را در هم کوبید، چون کینه توزی با یکدیگر، پرکردن دل ها از بخل و حسد به یکدیگر، پشت کردن و از هم بریدن و دست از یاری هم کشیدن - بپرهیزید. چگونه بودند آن گاه که وحدت اجتماعی داشتند، خواسته های آنان یکی، قلب های آنان یکسان، دست های آنان یار هم، شمشیرهایشان یاری گر هم، نگاه ها به یک سوی دوخته و اراده ها واحد و همسو بود. آیا در آن حال مالک و سرپرست سراسر زمین نبودند و رهبر و پیشوای همه دنیا نشدند. پس به پایان کار آنها نیز بنگرید؛ در آن هنگام که به تفرقه و پراکندگی روی آوردند و مهربانی و دوستی آنها از بین رفت و سخن در دل هایشان گوناگون شد و به حزب ها و گروه ها پیوستند. خداوند لباس کرامت خود را از تن آنان بیرون آورد. ....(۲)

۱- اصول کافی، ج ۱، ص ۱۸۴.

۲- نهج البلاغه، خ۱۹۲، ص۳۹۵.

۸. انگیزش الهی سالم

یکی دیگر از آفت های نظام اداری و اجرایی که می تواند «جرم پرور» باشد، نبود انگیزه های سالم برای ارائه خدمات و وظایف است. این مشکل از سوی سازمان بازرسی کل کشور در سال ۱۳۸۳ به عنوان یکی از ریشه های مفاسد مطرح شد.(۱)

مدیران اجرایی برای حرکت به سوی اهداف، انسان ها را به عنوان مجریان به کار می گیرند. این به کارگیری براساس میل و رغبت یا زور و اجبار (بدون علاقه) است. اگر نیازهای مجریان شناخته شود، می توان با رفع آنها،انگیزه لازم برای کار را به وجود آورد تا آنان با پویاسازی مجموعه ها، وصول به اهداف را سرعت دهند. این نیازها می تواند فیزیولوژیک (مانند خوراک و مسکن)، تأمین (در امان بودن از آسیب ها..)، تعلق (احساس حضور در گروهی خاص)، احترام (نیاز به قدرت، اعتبار، ...) ، خودیابی (کسب موفقیت، رسیدن به کمال) و... باشد.(۲)

در صورتی که نیازهای متنوع فرد تأمین نشود، به مرور انگیزه تداوم فعالیت کاهش می یابد و مجری برای رسیدن از ابزارهایی غیر رسمی که گاه مغایر با قوانین یا خنثی کننده آنهاست، برای رفع نیاز سود می برد که این خود آغاز انحراف و بسترسازی برای جرائم است.

اولین نیاز انسان نیاز مادی است که آن را به خوبی درک می کند و در پی رفع آن است، از این رو نظام اسلامی در گام نخست باید توان

۱- آیینه رشد، تابستان ۸۳، ش۸، ص۷۴.

۲- مدیریت اسلامی، ص۱۰۹.

پاسخ گویی به نیازهای مادی مجریان خود و جهت دهی و کنترل آن را داشته باشد. هر چند در کیفیت و چند و چون آن می تواند با ابزارهای فرهنگی، اجتماعی و ... دخالت، کنترل و فرهنگ سازی کند، اما اصل آن را نمی تواند نادیده بگیرد، یا دچار محدودیت سازد؛ زیرا به هر مقدار که محدودیت بدون اقناع صورت گیرد، عامل کاهش انگیزه سالم برای فعالیت خواهد شد و معبری به سوی انحراف خواهد گشود.

نیاز مهم تر بشر نیازهای معنوی است که برای غالب افراد ناپیدا و اکثراً درک ناپذیر است؛ هر چند ممکن است در زندگی از فقر آن رنج ببرند، ولی بیشتر خاستگاه این درد ؛یعنی جبران نشدن نیازهای معنوی را متوجه نمی شوند.

جاذبه های معنوی می تواند. علم و دانایی، خیر اخلاقی، جمال و زیبایی، تقدیس و پرستش باشد.(۱)

نظام اسلامی باید برای تأمین این نیازها برنامه ای علمی و عملی و اجرا پذیر داشته باشد که البته به دلیل ابعاد معنوی این نیازها، برنامه ریزی ها در این زمینه غالباً رنگ و بوی فرهنگی، اعتقادی، روان شناختی و ... به خود می گیرد؛ هر چند از پشتوانه های مالی و بودجه ای نمی شهید مطهری، تواند بی نیاز باشد.

در فرهنگ اسلامی کوشیده شده این انگیزه ها به گونه ای کامل تقویت شوند. نمونه هایی را مرور می کنیم.

امام صادق(علیه السّلام) می فرماید:

الکادّ علی عِیاله کالمُجاهِد فی سبیل الله؛(۲)

۱- شهید مطهری، انسان در قرآن، ص ۲۰.

۲- وسائل الشیعه، ج ۱۲، ص ۴۳.

تلاش برای خانواده، مانند جهاد در راه خداست.

رسول خدا(صلّی الله علیه و آله) فرمود:

ان الله یبغض الصحیح الفارغ لا فی شُغُل الدنیا و لافی شُغُل الاخره؛(۱)

خداوند از شخص سالم و بی کار که شغل دنیایی یا اخروی ندارد، بدش می آید.

خداوند می فرماید:

) اِلّـذینَ قالَ لَهُمُ النّاسُ إِنّ النّاسَ قَدْ جَمَعُوا لَکُمْ فَاخْشَوْهُمْ فَزادَهُمْ إیمانًا وَ قالُوا حَسْـبُنَا اللّهُ وَ نِعْمَ الْوَکیلُ فَانْقَلَبُوا بِنِعْمَهٍ مِنَ اللّهِ وَ فَضْلٍ لَمْ یَمْسَسْهُمْ سُوءٌ وَ اتّبَعُوا رِضْوانَ اللّهِ وَ اللّهُ ذُو فَضْلٍ عَظیمٍ(؛ (۲)

کسانی که مردم به آنان گفتنـد: مردم برای]حمله به[شـما گرد آمـده انـد، پس از آنان بترسـید! و بر ایمانشان افزود و گفتنـد: خـدا ما را بس است و خوب کارسازی است. و با نعمتی از سوی خـدا و بخشـش بازگشـتند، در حالی که هیـچ بـدی به ایشان نرسیده بود و خشنودی خدا را پیروی کردند و خدا دارای بخشش بزرگ است.

روشن است که اسـلام بـا این ابزارهـا می کوشـد سازوکار خود کنترلی را تقویت نمایـد و عامل پیشـگیری مطمئن را در درون افراد ایجاد کند.

ص: ۱۲۵

۱- میزان الحکمه، ج۷، ص۴۵۹.

۲- آل عمران . ۱۷۳ - ۱۷۴.

اول: تقویت انگیزه های معنوی

اشاره

یکی از راه های پیشگیری از انحراف و جرم در نظام اجرایی و مجریان، ایجاد احساس نیاز به ارزش های معنوی و پاسخ کامل به نیازهای معنوی است، بخشی از انگیزه هایی که باید برانگیخته شوند، عبارتند از:

۱. پرستش و ایمان

اشاره

«یاأَیّهَا النّاسُ اعْبُدُوا رَبّکُمُ الّذی خَلَقَکُمْ وَ الّذینَ مِنْ قَبْلِکُمْ لَعَلّکُمْ تَتّقُونَ الّذی جَعَلَ لَکُمُ الْأَرْضَ فِراشًا وَ السّماءَ بِناءً وَ أَنْزَلَ مِنَ السّماءِ ماءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثّمَراتِ رِزْقًا لَکُمْ فَلا تَجْعَلُوا لِلّهِ أَنْدادًا وَ أَنْتُمْ تَعْلَمُونَ»(۱)

ای مردم! پروردگارتان را بپرستید، کنید، کسی که شما و

کسانی را که پیش از شما بودند، آفرید تا شاید شما]خودتان را[حفظ کنید؛ همان کسی که زمین را بستر و آسمان را بنایی برای شما قرار داد و از آسمان آبی فرستاد و به وسیله آن، محصولات رزقی برای شما بیرون آورد. پس برای خدا همانندهایی قرار ندهید، در حالی که شما می دانید.

از نکات جالب آیات قرآن این است که می کوشد با توجه دادن مسلمان به فقر و نیاز خود، برکات عبادت، آثار بد ترک عبادت، مطیع بودن همه هستی در برابر خدا و لزوم همرنگی بشر با آن، وجود روح پرستش در جان انسان و ...، انگیزه پرستش او را زنده کند. در این آیه

۱- بقره / ۲۱ - ۲۲.

بلافاصله بعد از این انگیزش، اثر پذیرفتن این انگیزه را ایجاد تقوا (پیشگیری از گناه و عصیان) می داند.

اسلام در مورد همه مسائل بشری، جهان بینی خاصی دارد که اگر حذف شود، امکان سوء استفاده و انحراف وجود خواهد داشت. وظیفه دولت اسلامی تعمیق

این جهان بینی است که تعهد ناشی از انگیزه سالم را در پی دارد و مانع بسیاری از جرائم خواهد بود. حال باید دید ابزارهای این تعمیق چه می تواند باشد؟ بی گمان تقویت و گسترش آموزه های اسلامی و امکان بهره مندی مردم از این آموزه ها از راه های اولیه است. ابزارهای تعلیم و تربیت اسلامی باید توسط نظام اسلامی تقویت و بر جهان بینی های دیگر مسلط شود. تقویت حوزه های علمیه و برنامه های آن از جمله این ابزارهاست. تعمیق باورها از طریق نویسندگان و نخبگان، حمایت از مساجد و خلاصه تسلط جهان بینی قرآن در همه دروس، آموزش ها و انگیزش ها از راه کارهای مهم پیشگیری از جرم است. امام علی(علیه السّلام) فرمود:

کسی که میان خود و خدا را اصلاح کند، خداوند بین او و مردم را اصلاح می کند و هر کس که امور آخرت خود را اصلاح کند، خدا امور دنیای او را اصلاح خواهد کرد و کسی که از درون جان واعظی دارد، خدا را بر او حافظی است.(۱)

در این حدیث، امام علی(علیه السّلام) به روشنی ارتباط «اصلاح رابطه با خدا و آخرت» را با اصلاح «رابطه با مردم و وضع دنیا» به تصویر می کشد و

ص: ۱۲۷

۱- نهج البلاغه، خطبه۸۹، ص ۶۴۳.

حاصل ایجاد و تثبیت روح خداباوری را، ایجاد خود نظارتی و واعظ درونی و پیشگیری می داند؛ امام آن را به خدا نسبت می دهد و می فرماید: «حافظی از خدا» برای وی خواهد بود.

از ویژگی های انگیزه پرستش و عبودیت و ایمان «حسّ آرامش و امنیت» است که از آن به امن و ایمان یاد می شود؛ بنابراین در موارد متعددی منظور از «سّکینَه» در آیاتی چون «أَنْزَلَ السّکینَهَ فی قُلُوبِ الْمُؤْمِنینَ»(۱) ایمان دانسته شده است.

از امام باقر(علیه السّلام) دربارهٔ سخن خداوند «أَنْزَلَ السّکینَهَ فی قُلُوبِ الْمُؤْمِنین» سؤال شد، فرمود: منظور ایمان است. و از

سخن خداوند«وَ أَیّدَهُمْ بِرُوحٍ مِنْه»(۲) سؤال شد، فرمود: منظور ایمان است.(۳) و در حالی که او در محراب ایستاده، نیایش می کرد، فرشتگان او را صدا زدند که خدا تو را به یحیی بشارت می دهد، در حالی که تأیید کننده کلمهٔ خدایی]= مسیح[و سرور و خویشتن دار و پیامبری از شایستگان است.

«سکینه» به معنای سکون و آرامش است و خداوند این حالت را به هر کس عنایت کند، از ملامت ها نمی هراسد، توکل دارد، با از دست دادن چیزی غمناک نمی شود و با به دست آرودن آن طغیان نمی ورزد؛ استقبال یا بی اعتنایی، شهرت و گمنامی، فقر و غنا و ... او را از جاده حق خارج نمی کند.(۴)

۱- فتح / ۴.

۲- مجادله / ۲۲.

۳- کافی، ج۲، ص۱۵. چهار روایت از امام باقر و امام صادق(علیهماالسّلام)به همین مضمون و عبارت آمده است.

۴- تفسیر نور، ج۱۱، ص۱۱۴.

این همه، نشان می دهد حکومت اسلامی، همانند روش کاربردی قرآن کریم، باید برای گسترش ایمان به خدا، بندگی و پرستش - به عنوان دقیق ترین و کارآمدترین ابزار پیشگیری - به ویژه در میان مجریان و کارکنان خود تلاش کند و برای این کار از ابزارهای دقیق علمی و فنی بهره ببرد و به کارآمدترین روشهای علمی برای وصول به این هدف دست یابد.

این در حالی است که در کشورهای غربی و مسیحی، این دست فعالیت ها جزء عادی ترین کارهای تحقیقی است. برای نمونه تجزیه و تحلیل آمار هفت ساله (۱۹۶۳ - ۱۹۷۰ م) جنایاتی که

علیه اشخاص در فرانسه توسط سنخ های اجتماعی و شغلی متفاوت رخ داده، نشان می دهد روحانیان مسیحی از ۱ تا ۲۹، در ردیف بیستم قرار گرفته اند و در بین هر صد هزار نفر تقریباً ۲/۱٪ مرتکب جنایت علیه اشخاص شده اند. همین طبقه در جنایت علیه اموال در رده ۲۹ قرار دارند و در مورد جنایت علیه اموال عمومی در ردیف سی ام و در قتل عمد ... در گروه ۲۹ جا دارند.(۱)

در هر حال گسترش ایمان و بندگی بسیار مورد توجه اسلام است. اسلام اساساً یک سلسله باورهای یقینی دارد که مطابق واقع اند و افراد هم باید به آنها ایمان داشته باشند تا انگیزه لازم برای عمل طبق قوانین اسلام و امکان حرکت در مسیر طراحی شده، ایجاد شود. ایمان به خدا و بندگی او یکی از این اصول است؛ همان طور که ایمان به غیب و قیامت از این اصول است که ما در مورد آن سخن خواهیم گفت.

۱- ژان میشل سبت، جامعه شناسی جنایت، ترجمه دکتر فریدون وحیدا، ص۴۲، به نقل از « نقش اسلام در پیشگیری و کاهش بزهکاری»، ص۱۰۶.

اساساً فرهنگ اسلامی سه عنصر اصلی دارد:

۱. هستی شناسی:

باورها و عقاید مربوط به خدا، انسان، ارتباط انسان با خدا و جهان و طبیعت؛ یعنی اصول دینی توحید، نبوت و معاد.

۲. ارزشها:

خوب و بدهای ثابت.

۳. شیوه های رفتاری خاص:

بر خاسته از آن بینش ها و ارزش ها.(۱)

تصور غلط از فرهنگ و آداب و رسوم محلی باعث شده اکثر فعالیت ها از مسیر اصلی خود منحرف شود و در نظام اسلامی سازوکارها و ساختارهای طراحی شده برای فرهنگ اسلامی، کمترین مسئولیت دربارهٔ سه عنصر اصلی فرهنگ اسلامی به رسمیت شناخته شود و کمتر کسی خود را در برابر آن پاسخ گو بداند.(۲)

این همه بی توجهی در حالی است که دشمنان به خوبی متوجه تأثیر ایمان و بندگی در ایجاد انگیزه سالم برای فعالیت های سازمانی و ... شده اند و تمام تلاش خود را برای نابودی ایمان و یقین به نام های مختلف (مانند: نسبی بودن ارزش ها،

۱- محمد تقی مصباح یزدی، تهاجم فرهنگی، ص۱۰۴ - ۱۰۹.

۲- یکی از مؤیدهای این ادعا، دعوای چند ده ساله دربارهٔ متولی خاص وضعیت فرهنگی کشور است. در این ارتباط هر نهاد فرهنگی وضع آشفته فرهنگ دینی را به عهده دستگاه دیگر می داند؛ یکی وزارت ارشاد را مسئول می داند، دیگری سازمان های دینی و حوزوی را و آن یکی صدا و سیما را و .... از آن سو نبود این بینش عمیق دربارهٔ فرهنگ در دهه های قبل، باعث شد که اساساً مقوله دین را از فرهنگ جدا بدانند تا آن جا که متولی سابق یکی از دستگاه های رسانه ای و فرهنگی در پاسخ به اعتراض ها گفته بود: «صدا و سیما مسجد نیست!»

اعتباری بودن آنها، منفی بودن یقین و جزم و ... در عالی ترین مراکز فرهنگی و دانشگاهی تا عمومی ترین مراکز و اماکن به کار بسته اند.(۱)

۲ . قیامت باوری

اختصاص صدها آیه از قرآن کریم (حدود ۱۴۰۰ بار)(۲)

به موضوع قیامت، گویای نقش عظیم آن در کاهش جرائم از طریق ایجاد انگیزه بازدارنده است. موضوع قیامت به همین نسبت در روایات هم مورد توجه است. امام علی(علیه السّلام) می فرمود:

مَا يَغْدِرُ مَنْ عَلِمَ كَيْفَ الْمَرْجِعُ؛(۳)

کسی که از بازگشت خود به قیامت آگاه است، نیرنگ نمی کند.

ص: ۱۳۱

۱- امروزه حتی عادی ترین افراد هنگام رویارویی با معترضان به بد حجابی، حجاب را شخصی معرفی می کنند و عقیده هر کسی را محترم می دانند. در حالی که به دلیل حضور در اجتماع و تأثیر متقابل تعاملات اجتماعی در شهروندان، نمی توان حجاب را شخصی پنداشت؛ حتی حجاب در محیط خانه هم شخصی نیست، بلکه محدوده آن کاهش می یابد، لذا لازم است دختران در برابر برادران، و پدران و مادران در برابر پسران و ... مقدار خاصی از حجاب و پوشش را رعایت کنند و تنها زن و مرد - به دلیل نبود هر آسیب - نیاز به هیچ حدی از حجاب و پوشش تنها در برابر هم ندارند و حتی آنها هم در حضور اعضای دیگر خانواده باید حدی از پوشش را حفظ کنند. آیا پدر و مادری هست که به نام شخصی بودن پوشش، در مقابل فرزندان عاری از پوشش شود! بداهت عقلی اولین دلیل شخصی نبودن پوشش است. نکته ای که موجب مغالطه شده سوء استفاده از تفاوت محدوده حجاب و پوشش در محیط های مختلف (محیط جنسی ویژه زن و مرد، محیط خانواده، محیط جامعه و ...) است.

۲- گناه شناسی، محسن قرائتی، ص۲۱۷.

۳- نهج البلاغه، خطبه ۴۱، ص۹۴.

أَلاَ وَ إِنَّ الآخِرَةَ قَدْ أَقْبَلَتْ، وَ لِكَلٍ ـ مِنْهُمَا بَنُونَ، فَكَونُوا مِنْ أَبْنَاءِ الآخِرَهِ، وَ لاَ تَكَونُوا منْ أَبْنَاءِ الدُّنْيا، فَإِنَّ كُلَّ وَلَدٍ سَيُلْحَقُ بأَبِيهِ يَوْمَ الْقِيَامَهِ، وَ إِنَّ الْيَوْمَ عَمَلٌ وَ لاَ حِسَابَ، وَ غَداً حِسَابٌ، وَ لاَ عَمَلَ؛(۱)

به هوش باشید که آخرت رو کرده است و هر یک از دنیا و آخرت، فرزندانی دارند. پس از فرزندان آخرت باشید و از فرزندان دنیا نباشید؛ زیرا هر فرزندی را به پدرش در قیامت ملحق خواهند کرد و امروز روز عمل است و حسابی نیست و فردا روز حساب است و عملی نیست.

گسترش این انگیزه در تمام ابعاد زندگی تأثیر عمیقی در کاهش بستر سازی برای جرائم دارد؛ حتی در ابعاد اقتصادی! حال آن که دولت ها نسبت به این انگیزه هم به شدت فاقد برنامه های عملی، دقیق، کارآمد، کنترل پذیر و قابل مدیریت هستند.

«وَيْلٌ لِلْمُطَفِّفينَ الّذينَ إِذَا اكْتالُوا عَلَى النّاسِ يَسْتَوْفُونَ وَ إِذا كالُوهُمْ أَوْ وَزَنُوهُمْ يُخْسِرُونَ أَ لا يَظُنّ أُولئِكَ أَنّهُمْ مَبْعُوثُونَ لِيَوْمٍ عَظيمٍ»(۲)

وای بر کم فروشان؛ کسانی که موقع تحویل گرفتن به سنگ تمام تحویل می گیرند و موقع پس دادن، کم می دهند. بدانید آنها گمان ندارند که برای روز بزرگی برانگیخته می شوند.

این آیه تصریح دارد که «گمان به قیامت» کنترل کننده است، چه رسد به اینکه انسان یقین داشته باشد.

۱- همان، خطبه۴۲، ص۹۴ - ۹۵.

۲- مطففین / ۱ - ۵.

برخی از این آیات چنین است:

« يَوْمَ تَجِدُ كُلّ نَفْسٍ ما عَمِلَتْ مِنْ خَيْرٍ مُحْضَرًا وَ ما عَمِلَتْ مِنْ سُوءٍ»؛(۱)

روزی که هر کس آنچه را از نیک و بد انجام داده است، حاضر می بیند.

) يَوْمَ يَفِرّ الْمَرْءُ مِنْ أَخيهِ وَ أُمِّهِ وَ أَبيهِ وَ صاحِبَتِهِ وَ بَنيهِ لِكُلّ ِ امْرِيٍ مِنْهُمْ يَوْمَئِذٍ شَأْنٌ يُغْنيهِ(؛(۲)

روزی که شخص از برادر و مادر و پدر و زن و فرزند می گریزد و هر کس در وضعی قرار دارد که او را به خود مشغول کرده است.

هنگامی که عقیل از امام علی(علیه السّلام) (حاکم اسلامی) تقاضای کمک - اضافه بر حقش - از بیت المال کرد، امام آهن گداخته را نزدیک دست او برد، به گونه ای که عقیل فریاد کشید، آن گاه فرمود:

تو از شعله آتش کوچکی که بسان بازیچه در دست انسان است، فریاد می کشی و فرار می کنی، اما برادرت را به سوی آتشی می کشانی که شعله قهر و غضب پروردگار آن را افروخته است.(۳)

۱- آل عمران / ۳۰.

۲- عبس / ۳۴ - ۳۷.

۳- علاوه بر این ر.ک. به: توبه /۱۰۵؛ کافی ج۱، ص۲۱۹؛ وسایل الشیعه، ج۱۱، ص۱۰۱ (۲۵ حدیث).

۳ . یاد مرگ

ناپایداری زندگی دنیا، موجب شکسته شدن غرور و عامل بازدارنده و کنترل کننده است،(۱)

بر این اساس رسول خدا(صلّی الله علیه و آله) می فرمود:

اکثروا ذکر الموت فانه یمحضّ الذنوب؛

زیاد به یاد مرگ باشید، زیرا این یادکرد گناهان را می ریزد.

نظام اسلامی، بویژه دستگاه های فرهنگی و آموزشی آن، با توجه به این اصل می تواند تلاش های بسیار موفقیت آمیزی درباره کنترل و پیشگیری از جرم و گناه از خود نشان دهد.(۲)

۴ . خدا محوری

از عوامل و ابزارهای بسیار کارآمد پیشگیری از جرم و گناه در جامعه مسلمانان، تلاش برای ترویج خدا محوری است.

امیرمؤمنان علی(علیه السّلام) به عنوان حاکم اسلامی، تأکید زیادی بر نقش خدا محوری در پیشگیری از جرائم داشت. از سخنان اوست:

قدّم الخوف لِأمانه؛(۳)

ترس از خدا را برای ایمن ماندن در قیامت پیش فرستاد.

از خدا برای تقوا یاری بخواهید و برای انجام دستورهای خدا از تقوا یاری بگیرید، زیرا تقوا امروز سپر (پیشگیر) بلا و فردا راه

۱- گناه شناسی، ص۲۲۱.

۲- شاید بتوان از اموری چون «یاد مرگ»، به عنوان دافعه یاد کرد؛ دافعه ای که در جهت دهی به انگیزش انسان تأثیر بسزایی دارد.

۳- نهج البلاغه، خطبه۸۳، ص۱۳۶.

رسیدن به بهشت است. راه تقوا روشن، و رونده آن بهره مند و امانتدارش خداست که حافظ آن خواهد بود. تقوا همواره خود را بر امّت های گذشته عرضه کرده است و بر آینده نیز عرضه خواهد کرد، زیرا فردای قیامت همه به آن نیازمندند... با تقوا دل های خود را زنده نگه دارید و گناهان خود را با آن شستشو دهید.(۱)

ای بندگان خدا! بدانید که تقوا دژی محکم و شکست ناپذیر است، اما هرزگی و گناه خانه ای در حال فرو ریختن ... با پرهیزکاری ریشه گناهان را می توان برید.(۲)

در آیات فراوانی از قرآن کریم نیز رابطه خدا محوری (تقوا) با هنجارهای اسلامی به دقت تبیین و نشان داده شده است که با ایجاد تقوا می توان از نافرمانی ها در همه عرصه ها پیشگیری کرد. در حوزه سیاسی به این آیه دقت کنید:

(وَ مُصَدِّقًا لِما بَيْنَ يَدَىّ مِنَ التّوْراهِ وَ لِأُحِلّ لَكُمْ بَعْضَ الّذى حُرِّمَ عَلَيْكُمْ وَ جِئْتُكُمْ بايَهٍ مِنْ رَبِّكُمْ فَاتّقُوا اللّهَ وَ أَطيعُونِ)(۳)؛

]و می گوید: آمده ام تا[آنچه را که پیش از من از تورات بود، تأیید کننده باشم و تا بعضی از آنچه که بر شما حرام شده را برایتان حلال کنم و از طرف پروردگارتان نشانه ای برایتان

آورده ام، پس خدا را لحاظ کنید و اطاعت کنید.

۱- نهج البلاغه، خطبه۱۹۱، ص۳۷۶.

۲- همان، خطبه۱۵۷، ص۲۹۳.

۳- ال عمران / ۵۰.

در این آیه شریفه، خداوند به طور مشخص اثر خداترسی و محور قرار دادن خدا (تقوا) را اطاعت، عدم گناه و طغیان معرفی می کند.

نهادهای علمی و مذهبی دولت اسلامی باید ابزارهای لازم برای خدا محور شدن جامعه را در همه ابعاد بیابند و بر آنها تأکید کنند. باید ابزارهای معرفتی این کار، مانند شناخت لازم از گناهان، عواقب و آینده جرایم، هدف خلقت و ... فراهم آید و تمام توان نظام اسلامی برای هماهنگ سازی خود با این مبانی معرفتی و در گام بعد، تبیین دقیق آن به دیگران با ابزارهای فرهنگ ساز و رسانه ای یا امکانات تأثیرگذار مانند: خانواده و ... به کار افتد.

ص: ۱۳۶

همچنین لازم است عوامل خدا محوری بر اساس اصول علمی و دقیق قرآنی، روایی و ... تبیین و به گونه ای کارآمد و اجراشدنی در اختیار تمام نهاد های مؤثر در این زمینه قرار گیرد.(۱)

۵. تشویق، پاداش و موفقیت

اگر نظام اسلامی نتواند این نوع جاذبه را ایجاد کند و عامل انگیزش قرار دهد، حس موفقیت طلبی و پاداش خواهی، کارکنان و مجریان را به کسب تشویق و پاداش از مسیرهای ناسالم سوق خواهد داد و بسترساز جرائم خواهد شد؛ از این رو اسلام تأکید زیادی به بحث تشویق و پاداش های سالم و هم راستا با اهداف نظام اسلامی دارد. امام علی(علیه السّلام) می فرماید:

أُزْجُرِ الْمُسِیءَ بِثَوَابِ الْمحْسِنِ؛(۲)

بدکار را با پاداش دادن به نیکوکار، زجر بده.

در این حدیث حتی علاوه بر مطرح شدن جاذبه تشویق برای نیکوکاران، از ابزار بازدارنگی از انگیزش منفی، برای بدکاران نیز یاد

۱- حوزه های علمیه شیعی ظرفیت، امکانات و ابزارهای لازم برای رفع این نیاز را دارند، اما تا کنون غالباً از آن غفلت شده و به کاربردی سازی اندوخته های آن در مسیر جامعه سازی توجه چندانی نشده است. هر چند این بی توجهی به دلیل «فقر نگاه اجتماعی و حکومتی به آموزه های دینی» و نداشتن حکومت در اکثر دوره های تاریخی است؛ اما به نظر می رسد، امروزه وقت تغییر نگاه ها فرارسیده و حوزه ها باید نقش خود را در این ارتباط بازیابند.

۲- نهج البلاغه، حکمت ۱۷۷، ص۶۶۶.

می شود. تشویق نیکوکاران در نظام اداری عامل تنبیه و تنبه بدکاران است.

جاذبه تشویق اگر از نظام اداری اسلامی حذف شود، به کاهش شدید انگیزه ها برای فعالیت سالم منجر خواهد شد. امام علی به فرماندارش مالک اشتر چنین دستور می دهد:

وَ لاَ یَکُونَنَّ الْمحْسِنُ وَ الْمُسِیء عِنْدَکَ بِمَنْزِلَهٍ سَوَاءٍ، فَإِنَّ فِی ذلِکَ تَزْهِیداًللاهْلِ الاِحْسَانِ فِی الاِحْسَانِ، وَ تَدْرِیباً لاَهْلِ الاِسَاءَهِ عَلَی الاسَاءَهِ!؛(۱)

نیکوکار و بدکار نزدت به یک منزله نباشند ؛زیرا این کار موجب بی رغبتی اهل نیکی در کار خوب و رویکرد اهل بدی به بدی می شود.

خداوند از این جاذبه به میزان بسیار زیادی استفاده کرده است. مانندآیات زیر:

(فَرِحینَ بِما آتاهُمُ اللّهُ مِنْ فَضْلِهِ)؛(۲)

(شهدا) به هر آنچه خدا عطا می کند، شادمان هستند.

«إِنّا لا نُضیعُ أَجْرَ مَنْ أَحْسَنَ عَمَلاً»؛(۳)

ما اجر کسی را که کار نیک کند، ضایع نمی کنیم.

۱- همان، فیض الاسلام، ص ۱۰۰۰.

۲- آل عمران / ۱۷۰.

۳- کهف / ۳۰.

«إِنّ اللّهَ لا يَظْلِمُ مِثْقالَ ذَرّهٍ وَ إِنْ تَکُ حَسَنَهً يُضاعِفْها وَ يُؤْتِ مِنْ لَدُنْهُ أَجْرًا عَظيمًا»؛(۱)

به راستی که خدا (به اندازهٔ) سنگینی ذره ای ستم نمی کند و اگر (آن ذره) کار نیکی باشد، آن را چند برابر می کند و از نزد خود پاداشی بزرگ می دهد.

از نکات جالب در تشویق ها و پاداش های قرآنی، تنوع آن به میزان تنوع پاداش ها برای انسان هاست؛ مانند، اعلام رضوان و رضایت الهی، بهشت، سلام و درود، مغفرت و رحمت، حورالعین و غلمان، نعمتهای متنوع، مسکن، پوشاك، خوراك و نوشیدنی، سعادت دنیا و آخرت، پاداشهای مادی و معنوی، فردی، اجتماعی و ... . همین طور تلاش بر این است که قطعیت این پاداش ها نشان داده شود. از این رو در گزینش کلمات هم از واژه هایی که بار تأکیدی دارند، استفاده شده است.(۲)

جاذبه تشویق چنان اثری در انگیزش و قطعی بودن اجرای صحیح امور دارد که در روایت؛

اولاً عامل ایجاد این جاذبه هم تشویق شده است، مانند: الدال علی الخیر کفاعله؛ راهنمایی بر خیر، مثل انجام دهند، خیر است.(۳)

ثانیاً، عامل ایجاد جاذبه منفی تنبیه شده است، مانند روایت امام حسن عسکری(علیه السّلام) که فرمود:

کسی که فرد غیرشایسته را مدح و ستایش کند، در جایگاه متهم

۱- نساء / ۴۰.

۲- محمد ابراهیم احمدی،. تشویق پاسدار معروف، صفحات متعدد.

۳- همان، ص۳۲، موارد متعددی ذکر شده است.

خواهد بود.(۱)

۶. زیبایی های معنوی

بشـر همواره خواهـان جـاذبه هـای معنوی و زیبایی های اخلاقی است. از این رو یکی از راه های پیشـگیری از وقوع جرم چهره سازی منفی و زشت از گناهان و جرائم است تا مجریان و کارکنان،تمایل خود به آنها را از دست بدهند.

موفقیت در این مسیر، فعالیت دقیق و ضابطه منـد با پشـتوانه معرفتی و جهان بینی الهی را می طلبـد. در آیات متعـددی از قرآن این شـیوه اعمـال شـده و از آن جـا که قرآن، کتـاب و منشور حکومتی رسول اکرم(صـلّی الله علیه و آله) است، پیام آیات این است که نظام اسلامی در هر عصری باید راه کارها و شیوه های مناسب وصول به اجرای این برنامه ها را بیابد و به کار بندد.

قران کریـم دربـارهٔ کسـانی کـه پیمـان الهی را کتمـان می کننـد و بـه مردم بیـان نمی کننـد و به بهـای انـدکی می فروشـند، از عبارت(فَبِئْسَ ما يَشْتَرُونَ)(۲) «چه بد چیزی می خرند»، استفاده می کند.

در آیه ای دیگر از «رسوایی اهل جهنم» یاد می کند(۳) و درباره کسانی که اهل انفاق نیستند و به خدا و قیامت ایمان ندارند و همنشین شیطان هستند، می فرماید: «فَساءَ قَرِينًا»؛ چه بد همنشینی»(۴) و چون از خیانت کاران

ص: ۱۴۰

۱- میزان الحکمه ، ج۹، ص۸۷.

۲- آل عمران / ۱۸۷.

۳- همان / ۱۹۲.

۴- نساء / ۳۸.

به خود یاد می کند، می فرماید: خداوند خیانت پیشهٔ گناه کار را قطعاً دوست ندارد(۱)

کاربرد واژه ها و عباراتی از این دست، برای این است که مخاطبان از زشت بودن این اعمال و بینش ها آگاه باشند و بدانند این امور جذابیتی برای خدایی که می پرستند، ندارد.

در مقابل با عبارت هایی چون(وَ اللّهُ یُحِبّ الصّابِرینَ(۲)، وَ اللّهُ یُحِبّ الْمُحْسِنینَ((۳) آنان را متوجه جذابیت رفتارهای مورد پسند می سازد. با این نگاه مخاطب شناسانه به آیات الهی و با عنایت به حکومتی بودن کتاب رسول خدا، روشن می شود که نظام اسلامی مؤظف به کاربرد و طراحی و اجرای این دست از جذابیت هاست، تا مانع انحرافات و کج روی ها شود.

دوم: انگیزه های جرم زا

اشاره

به همان میزان که خدا محوری در کاهش جرائم مجریان می تواند نقش اساسی داشته باشد، کنار گذاشتن آن و محور قرار دادن جاذبه های دیگر می تواند انگیزه های منفی ایجاد کند و مجریان و کارکنان را به انحراف بکشاند که خود سرآغاز انحرافات و جرائم جدید در جامعه دینی خواهد بود. این جاذبه ها می تواند هوا و هوسها، آرزوهای دور و دراز، عشق و علاقه های لجام گسیخته، زینت ها و جلوه گری های مادی و

۱- همان / ۱۰۷.

۲- آل عمران / ۱۴۶.

۳- همان / ۱۴۸.

... باشد. ما برای نمونه تنها دو مورد را ذکر می کنیم و تفصیل بحث را به فرصتی دیگر می گذاریم.

۱. هوا و هوس و آرزوهای طولانی

أَنَّ اللامَلَ یُسْهِی الْعَقْلَ، وَ یُنْسِی الذِّکْرَ، فَأَکْذِبُوا الاَمَلَ فَإِنَّهُ غُرُورٌ، وَ صَاحِبُهُ مَغْرُورٌ؛(۱)

آرزوهای دور و دراز عقل را غافل می کند و یاد خدا را به فراموشی می سپارد. آرزوهای ناروا را دروغ انگارید که فریبنده اند و صاحبش فریب خورده است.

أَیُّهَا النـاسُ، إِنَّ أَخْوَفَ مَـا أَخَـافُ عَلَیْکُمُ اثْنَـانِ: اتِّبَاعُ الْهَوَی، وَ طولُ الامَلِ؛ فَأَمَّا اتِّبَاعُ الْهَوَی فَیَصُدُّ عَنِ الْحَقِ، وَ أَمَّا طُولُ الاَمَلِ فَیُنْسِی الآخِرَهَ(۲)

ای مردم ترسناک ترین چیزی که بر شما می ترسم، دو چیز است: پیروی هواو هوس و درازی آرزوها؛ زیرا پیروی هوس از حق باز می دارد و آرزوی دراز آخرت را از یاد می برد.

در این دو روایت تقابل جاذبه آرزوهای طولانی با فراموشی خدا و خدا محوری به خوبی تبیین شده است. بنابراین لازم است حکومت اسلامی در مسیری گام بردارد که دست کم حاصل سیاست ها، اهداف و عمل کردآن افزایش آرزو و طمع و آزمندی عمومی نباشد و هواپرستی کاهش یابد. این یکی از ابزارهای رساندن جامعه به جامعه ای خدا محور

۱- نهج البلاغه، خطبه۸۶، ص۱۴۵؛خطبه۵۲، ص۱۰۵.

۲- همان، خطبه۴۲، ص۹۵.

است. برای مثال در جامعه کنونی ما برخی نهادهای فرهنگی، ارشادی، هنری، گروه زیادی از بانکها و مؤسسات مالی و برخی سیاست های صدا و سیما عامل بروز برخی مسائل مثل: فقر، محرومیت ها، فاصله طبقاتی، رفاه زدگی، تبلیغ آرزومندی های عجیب و غریب، برخورداری های ناعادلانه، تقسیم های تبعیض آلود، اضطراب در مصرف، مصرف زدگی و اسراف هستند که همگی از عوامل بروز آرزوهای طولانی است؛ اموری که اساساً با آموزه های دینی ناسازگارند.

دنیا خانه آروزهایی است که زود نابود می شود و کوچ کردن از وطن حتمی است. دنیا شیرین و خوش منظراست که به سرعت به سوی خواهانش می رود و بیننده را می فریبد. سعی کنید با بهترین زاد و توشه از آن کوچ کنید و بیش از کفاف و نیاز خود از آن نخواهید و بیشتر از آنچه نیاز دارید طلب نکنید.(۱)

مشکل جامعه امروز ما این است که روشن فکران، مجریان و صاحبان مناصب، این روایت ها را تنها توصیه هایی اخلاقی می پندارند که می کوشد جاذبه های مادی انگیزه مسئولان و مردم قرار نگیرد. در حالی که امام علی(علیه السّلام) به عنوان حاکم اسلامی در آن عصر با تمام ابزارهای ممکن برای به کرسی نشاندن این سخنان تلاش می کند و آرزوی او چیزی جز اینها نیست، بنابراین نباید با ادعای اخلاقی بودن محض این گونه روایات و آیات و ادعای نداشتن ضمانت اجرایی آموزه های اخلاقی، از تلاش برای یافتن راه های علمی و دقیق و کارآمد برای ا جرایی کردن این دستورها عقب نشست؛ زیرا اساساً اسلام غیر از این امور

۱- نهج البلاغه، ح۴۵، ص۹۹.

پیامی ندارد که بخواهیم اجرا کنیم و این امور را به عنوان اخلاق و کالای زینتی از کار بیندازیم.

این موضوع در آیات متعدد قرآن کریم مورد توجه است، مانند: محبت امور دوست داشتنی از زنان و پسران و ثروت های فراوان از طلا و نقره و اسب های نشان دار، و دام ها و زراعت، برای مردم آراسته شده است. اینها مایه بهره مندی پست (دنیا) است و بازگشت نیکو نزد خداست.

(ای پیامبر! به مردم) بگو آیا شما را به بهتر از این خبر دهم؟ برای کسانی که تقوا پیشه کنند، بوستان هایی است که از زیرش نهرها روان است، درحالی که در آنجا ماندگارند و همسران پاکیزه و خشنودی نزد پروردگارشان دارند و خدا به بندگان بیناست.(۱)

طبق این آیات، خداوند جاذبه های مادی مثل: علاقه به خانواده، مال و ثروت، امکانات رفاهی، ابزارهای تولید و ... را یادآور می شود و در مقابل جاذبه های بالاتر و ماندگارتر را بیان می کند و می کوشد مخاطبان را وادارد تا معیارهای زندگی را به گونه ای تنظیم کنند که به آن جاذبه های جاودان برسند و این جاذبه های مادی، انگیزه تلاش آنان قرار نگیرد.

از نکات شگفت آور قرآن در این باره آن است که حتی گروه هایی را نشان می دهد که می کوشند آن جاذبه های گذرا را عامل انگیزش برای تلاش و کار قرار دهند- که روشن است هر انگیزشی کاری هم سنخ خود

۱- آل عمران/ ۱۴ - ۱۵.

را در پی دارد- بنابراین قرآن از میل به جاذبه های غیر الهی با نام «انحراف» یاد می کند.

(وَ اللّهُ یُریدُ أَنْ یَتُوبَ عَلَیْکُمْ وَ یُریدُ الَّذینَ یَتَّبِعُونَ الشَّهَواتِ أَنْ تَمیلُوا مَیْلاً عَظیمًا)؛خدا می خواهد توبه شما را بپذیرد و کسانی که پیرو شهواتند، می خواهند با انحرافی بزرگ منحرف شوید.(۱)

اوج رویارویی آثار انگیزش های مختلف مادی و الهی در این آیه قرآن به خوبی نشان داده می شود:

)زُیِّنَ لِلَّذینَ کَفَرُوا الْحَیاةُ الدُّنْیا وَ یَسْخَرُونَ مِنَ الَّذینَ آمَنُوا وَ الَّذینَ اتَّقَوْا فَوْقَهُمْ یَوْمَ الْقِیامَهِ وَ اللّهُ یَرْزُقُ مَنْ یَشاءُ بِغَیْرِ حِسابٍ)زندگی پست (دنیا) برای کسانی که کافر شدند، آراسته شده است و کسانی را که ایمان آورده اند، ریشخند می کنند و حال آن که اشخاص پارسا در روز رستاخیز از آنان برترند و خدا هر کس را که بخواهد، روزی بی شمار می دهد.(۲)

۲. علایق غیر سالم

از جمله جاذبه هایی که همواره عامل انگیزش برای فعالیت های دنیایی بوده، علایق افراد و تلاش برای کسب اموال و موقعیت هاست. در

۱- نساء / ۲۷.

۲- بقره / ۲۱۲.

صورتی که این علایق دربرابر علایق سالم و قانون مند قرار گیرد، آغاز انحراف و بسترساز جرائم خواهد بود.

هر کس به چیزی عشق ناروا ورزد، نابینایش می کند و قلبش را بیمار می کند، با چشم بیمار می نگرد و با گوش بیمار می شنود. خواهش های نفس پرده عقلش را می درد، دوستی دنیا دلش را می میراند، شیفتهٔ بی اختیارِ دنیا و بردهٔ آن و بردهٔ کسانی می شود که چیزی از دنیا در دست دارند.(۱)

امام علی(علیه السّلام) در ادامه، دلیل خطا بودن این نوع جاذبه ها و انحراف ساز بودن آن را چنین توضیح می دهد:

دنیا به هر طرف برگردد، او نیز برمی گردد و هر چه هشدارش دهند، از خدا نمی ترسد. از هیچ پند دهنده ای شنوایی ندارد، با اینکه گرفتاران دنیا را می نگرد که راه پس و پیش ندارند و در چنگال مرگ اسیرند، می بیند که بلاهایی که انتظار آن را نداشتند،بر سرشان فرود آمده و دنیایی را که جاویدان می پنداشتند، از آنها جدا شده و به آنچه در آخرت وعده داده شده بودند، خواهند رسید و آنچه بر آنان فرود آید، وصف ناشدنی است.(۲)

آن گاه که این انگیزه ها به وجود آید، حرکت مجریان در مسیری صحیح خواهد بود و روحیاتی خواهند یافت که آنان را به سهولت و با احساس لذت و رضایت در مسیر الهی حرکت می دهد و تحمل مشقت ها و محرومیت ها را هم آسان می سازد.(۳)

۱- نهج البلاغه، خطبه ۱۰۹، ص۲۰۵.
۲- همان، خطبه ۱۰۹، ص ۲۰۵.
۳- همان، خطبه ۲۷.

بنابر آنچه گفته شـد، نظام اسـلامی باید با تمام ظرفیت های خود از تقابل علایق غیر سالم و تقدیم آنها بر علایق سالم، الهی و قانون مند جلوگیری کند تا از جرم و گناه پیشگیری شود. والسلام

فهرست منابع

۱. قرآن کریم.

۲. نهج البلاغه، ترجمه محمد دشتی، مؤسسه فرهنگی تحقیقاتی امیرالمؤمنین(علیه السّلام)، مؤسسه انتشارات شاکر، قم، چ اول، ۱۳۷۹ق.

۳. نسبت دین و دنیا، بررسی و نقد نظریه سکولاریسم، آالله جوادی آملی، مرکز نشر اسراء، چ دوم، ۱۳۸۱ش.

۴. پیام قرآن، آیه الله مکارم شیرازی، قم انتشارات نسل جوان.

۵. درآمدی بر مستندات فلسفی نظریات سیاسی امام خمینی(رحمه الله)، نجف لک زایی، مرکز فرهنگ و معارف قرآن، بوستان کتاب، چ اول، ۱۳۸۶ش.

۶. پیرامون وحی و رهبری، آیه الله جوادی آملی، الزهراء، تهران، چ دوم، ۱۳۶۹ش.

۷. دین و دولت در اندیشهٔ اسلامی، محمد سروش، دبیرخانه مجلس خبرگان، مرکز انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی، چ اول، ۱۳۷۸ش.

۸. ولایت فقیه، جوادی آملی، مرکز نشر فرهنگ رجاء، چ اول، ۱۳۶۷ش.

۹. فصلنامه فرهنگ کوثر، آستانه مقدسه حضرت معصومه(علیهاالسّلام)، قم، ش۷۲.

۱۰. بحارالانوار، علامه محمد باقر مجلسی، انتشارات دارالکتاب الاسلامیه، چ سوم، تهران، ۱۳۷۴ش.

ص: ۱۴۹

۱۱. مقتل الحسین، عبدالرزاق مقرم، مکتبه بصیرتی، قم ، ۱۳۶۷ق.

۱۲. حـاکمیت سیاسـی معصومـان، محمـدعلی رسـتمیان، مرکز تحقیقـات علمی دبیرخـانه مجلس خبرگـان رهـبری، چ اول، ۱۳۸۱ش.

۱۳. ولایت و رهبری در اسلام، جوادی آملی، نشر رجاء، قم، چ اول، ۱۳۶۷ش.

۱۴. قـانون اساسـی جمهوری اسـلامی ایران، به همراه مجموعه نظریات شورای نگهبان، سـید محمـد مهـدی هزاوه ئی، پاسـدار اسلام، چ اول، ۱۳۷۸ش.

۱۵. تحف العقول، ابن شعبه حرّانی، تحقیق: علی اکبر غفاری، مؤسسه النشر الاسلامی، چ ششم، ۱۴۲۱ش.

۱۶. روزنامه کیهان.

۱۷. روزنامه قدس.

۱۸. رونامه اعتماد ملی.

۱۹. افق حوزه.

۲۰. آیینه رشد، ستاد احیاء امر به معروف و نهی از منکر، شورای نویسندگان، ناشر، بشیر اندیشه، قم.

۲۱. علل الشرایع، شیخ صدوق، مطبعه الحیدریه، نجف اشرف، ۱۳۸۵ش.

۲۲. مستدرک الوسائل، حسین نوری، قم، مؤسسه آل البیت لاحیاء التراث، ۱۴۰۷ق.

۲۳. الحکومه الاسلامیه فی الاحادیث الشیعه الامامیه، نویسندگان، در راه حق، قم، ۱۳۶۸ش.

۲۴. الغدیر، فی الکتاب و السنّه، عبدالحسین الامینی، بیروت، دارالکتاب العربی، ۱۳۷۸ق.

۲۵. الکافی فی الاصول، ابی جعفر محمد بن یعقوب بن اسـحاق کلینی، دارالکتاب الاسـلامیه، طهران، سوق السلطانی، ط ثانیه، ۱۳۸۸ش.

۲۶. الخرائج و الجرائح، ابوالحسین قطب الدین راوندی، مؤسسه الامام المهدی، قم، ۱۴۰۹ق.

۲۷. شرح نهج البلاغه، ابن ابی الحدید، مؤسسه انتشارات اعلمی، بیروت، چ اول، ۱۴۱۵ق.

۲۸. صحیفه امام، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار حضرت امام خمینی، چ اول، ۱۳۷۹ش.

۲۹. میزان الحکمه، محمد محمدی ری شهری، دفتر تبلیغات اسلامی، قم، ۱۴۰۳ق.

۳۱. حدیث ولایت، تهران، سازمان تبلیغات اسلامی.

۳۲. دعائم الاسلام، نعمان بن محمد التمیمی المغربی، دارالاضواء، بیروت، ۱۴۱۱ق.

۳۳. ولایه الفقیه، آ یه الله منتظری، قم، مکتبه الاعلام الاسلامی، ۱۴۰۸ق.

۳۴. وسایل الشیعه الی تحصیل مسائل الشریعه، محمد بن الحسن حرّ عاملی، بیروت، دار احیا التراث العربی، ۱۳۹۱ق.

۳۵. سفینه البحار، شیخ عباس قمی، دار الاسوه للطباعه و النشر، طهران، ۱۴۱۶ق.

۳۶. برگزیده اخبار، جامعهٔ مدرسین حوزه علمیه قم.

۳۷. اصول مدیریت اسلامی و الگوهای آن، دکتر ولی الله نقی پورفر، مرکز انتشارات مدیریت دولتی، تهران، چ دوم، ۱۳۷۷ش.

۳۸. غررالحکم و دررالکلم، عبدالواحد بن محمد تمیمی، با تصحیح و تعلیق میر جلال الدین حسینی ارموی، مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران، چ چهارم، ۱۳۷۳ش.

۳۹. مدیریت اسلامی، محمد حسن نبوی، بوستان کتاب، قم.

۴۱. تفسیر نور، محسن قرائتی، قم، انتشارات در راه حق، ۱۳۷۴ش.

ص: ۱۵۱

۴۲. نقش اسلام در پیشگیری و کاهش بزهکاری، مهدی علیزاده، مؤسسهٔ چاپ و انتشارات آستان قدس رضوی، چ اول، ۱۳۸۲ش.

۴۴. تهاجم فرهنگی، استاد محمد تقی مصباح یزدی،(تحقیق و نگارش): عبدالجواد ابراهیمی، انتشارات مؤسسه آموزش و پژوهش امام خمینی۱ چ اول، ۱۳۷۶ش.

۴۵. گناه شناسی، محسن قرائتی، تنظیم و نگارش: محمدی اشتهاردی، مرکز فرهنگی درسهایی از قرآن، چ هفتم، ۱۳۸۶ش.

۴۶. تشویق، پاسدار معروف، محمد ابراهیم احمدی، ستاد احیاء امر به معروف و نهی از منکر، چ اول، ۱۳۷۶ش.

۴۷. نگرش موضوعی بر وصیت نامه سیاسی الهی امام خمینی (رحمه الله) ، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی(رحمه الله)،تهران، چ چهارم، ۱۳۷۷ش.

۴۸. المعجم المفهرس لالفاظ القرآن کریم، محمد فواد عبد الباقی، چاپ قدس، قم، چ هشتم، ۱۳۸۶ش.

۴۹. تفسیر نمونه، ناصر مکارم شیرازی، تهران، دارالکتب الاسلامیه، چ ۲۶، ۱۳۷۳ش.

۵۰. تهاجم فرهنگی، مرکز تحقیقات سپاه، معاونت انتشارات مرکز فرهنگی سپاه، چ سوم، ۱۳۷۸ش.

۵۱. امر به معروف و نهی از منکر، محسن قرائتی، مرکز فرهنگی درسهایی از قرآن، چ هشتم، ۱۳۷۷ش.

۵۲. لهوف، سید بن طاووس، مکتبه الحیدریه، نجف، ۱۳۸۵ ق.

۵۳. مصاحبه های صدا و سیمای جمهوری اسلامی ایران، و صدای جمهوری اسلامی ایران.

۵۴. خواندنی ها از زندگی یک رئیس جمهور، محمد عابدی میانجی، نورالسجاد، قم، چ چهارم، ۱۳۸۶ش.

مجموعه کتب عدالت و سلامت

۱. راهکارهای کنترل جرم از نگاه امیر المؤمنین(علیه السّلام) .... منتشر شده

۲. مبانی پیشگیری از جرم . منتشر شده

۳. مأخذشناسی پیشگیری از جرم ....منتشر شده

۴. مجموعه قوانین پیشگیری از وقوع جرم .... منتشر شده

۵. نقش عدالت در پیشگیری از جرم .... منتشر شده

۶. جرائم و گناهان ریشه ای.................. منتشر شده

۷. وظایف نظام اسلامی در پیشگیری از جرایم حکومتی .... منتشر شده

۸. نقش خانواده در پیشگیری از جرم .... منتشر شده

برای تهیه آثار فوق با ما به نشانی: قم، میدان معلم، بلوار سمیه، ۱۶ متری

عباس آباد جنب مدرسه شهیدین، انتشارات نورالسجاد تماس بگیرید.تلفن :-۷۸۳۵۵۵۴و ۰۲۵۱ ۰۹۱۲۲۵۱۹۵۳۸

ص: ۱۵۳

مجموعه کتب فقه زندگی

۱. احکام مسجد ....منتشر شده است

۲. احکام تاکسیرانی .... منتشر شده است

۳. احکام معاملات ملکی ....منتشر شده است

۴. احکام پرستاری ....منتشر شده است

۵. احکام اعتکاف .... منتشر شده است

۶. احکام کشتیرانی ....منتشر شده است

۷. احکام تالارهای پذیرایی ... منتشر شده است

۸. احکام ورزش بانوان ....منتشر شده است

۹. احکام مدیریت و کارمندی.. ... منتشر شده است

۱۰. احکام انتخابات ....منتشر شده است

۱۱. احکام قنادیها ....منتشر شده است

۱۲. احکام سینما .... منتشر شده است

۱۳. احکام عکاسی .... منتشر شده است

۱۴. احکام آرایشگری........... منتشر شده است

۱۵. احکام هتل داری...............منتشر شده است

۱۶.حکام مسکن...................... منتشر شده است

۱۷. احکام جشن و شادمانی.... منتشر شده است

۱۸. احکام و آداب پوشش و حجاب ...... منتشر شده است

۱۹. احکام و آداب تعلیم و تربیت .... منتشر می شود

۲۰. احکام مخابرات و گوشی های تلفن ...منتشر می شود

۲۱. احکام نانوایی ....منتشر می شود

ص: ۱۵۴

درباره مرکز

بسمه تعالی

هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ

آیا کسانی که می‌دانند و کسانی که نمی‌دانند یکسانند ؟

سوره زمر/ ۹

مقدمه:

موسسه تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان، از سال ۱۳۸۵ هـ.ش تحت اشراف حضرت آیت الله حاج سید حسن فقیه امامی (قدس سره الشریف)، با فعالیت خالصانه و شبانه روزی گروهی از نخبگان و فرهیختگان حوزه و دانشگاه، فعالیت خود را در زمینه های مذهبی، فرهنگی و علمی آغاز نموده است.

مرامنامه:

موسسه تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان در راستای تسهیل و تسریع دسترسی محققین به آثار و ابزار تحقیقاتی در حوزه علوم اسلامی، و با توجه به تعدد و پراکندگی مراکز فعال در این عرصه و منابع متعدد و صعب الوصول، و با نگاهی صرفا علمی و به دور از تعصبات و جریانات اجتماعی، سیاسی، قومی و فردی، بر مبنای اجرای طرحی در قالب « مدیریت آثار تولید شده و انتشار یافته از سوی تمامی مراکز شیعه» تلاش می نماید تا مجموعه ای غنی و سرشار از کتب و مقالات پژوهشی برای متخصصین، و مطالب و مباحثی راهگشا برای فرهیختگان و عموم طبقات مردمی به زبان های مختلف و با فرمت های گوناگون تولید و در فضای مجازی به صورت رایگان در اختیار علاقمندان قرار دهد.

اهداف:

۱.بسط فرهنگ و معارف ناب ثقلین (کتاب الله و اهل البیت علیهم السلام)

۲.تقویت انگیزه عامه مردم بخصوص جوانان نسبت به بررسی دقیق تر مسائل دینی

۳.جایگزین کردن محتوای سودمند به جای مطالب بی محتوا در تلفن های همراه ، تبلت ها، رایانه ها و ...

۴.سرویس دهی به محققین طلاب و دانشجو

۵.گسترش فرهنگ عمومی مطالعه

۶.زمینه سازی جهت تشویق انتشارات و مؤلفین برای دیجیتالی نمودن آثار خود.

سیاست ها:

۱.عمل بر مبنای مجوز های قانونی

۲.ارتباط با مراکز هم سو

۳.پرهیز از موازی کاری

۴.صرفا ارائه محتوای علمی

۵.ذکر منابع نشر

بدیهی است مسئولیت تمامی آثار به عهده ی نویسنده ی آن می باشد .

فعالیت های موسسه :

۱.چاپ و نشر کتاب، جزوه و ماهنامه

۲.برگزاری مسابقات کتابخوانی

۳.تولید نمایشگاه های مجازی: سه بعدی، پانوراما در اماکن مذهبی، گردشگری و...

۴.تولید انیمیشن، بازی های رایانه ای و ...

۵.ایجاد سایت اینترنتی قائمیه به آدرس: www.ghaemiyeh.com

۶.تولید محصولات نمایشی، سخنرانی و...

۷.راه اندازی و پشتیبانی علمی سامانه پاسخ گویی به سوالات شرعی، اخلاقی و اعتقادی

۸.طراحی سیستم های حسابداری، رسانه ساز، موبایل ساز، سامانه خودکار و دستی بلوتوث، وب کیوسک، SMS و...

۹.برگزاری دوره های آموزشی ویژه عموم (مجازی)

۱۰.برگزاری دوره های تربیت مربی (مجازی)

۱۱. تولید هزاران نرم افزار تحقیقاتی قابل اجرا در انواع رایانه، تبلت، تلفن همراه و... در ۸ فرمت جهانی:

۱.JAVA

۲.ANDROID

۳.EPUB

۴.CHM

۵.PDF

۶.HTML

۷.CHM

۸.GHB

و ۴ عدد مارکت با نام بازار کتاب قائمیه نسخه :

۱.ANDROID

۲.IOS

۳.WINDOWS PHONE

۴.WINDOWS

به سه زبان فارسی ، عربی و انگلیسی و قرار دادن بر روی وب سایت موسسه به صورت رایگان .

درپایان :

از مراکز و نهادهایی همچون دفاتر مراجع معظم تقلید و همچنین سازمان ها، نهادها، انتشارات، موسسات، مؤلفین و همه

بزرگوارانی که مـا را در دستیـابی به این هـدف یـاری نموده و یا دیتا های خود را در اختیار ما قرار دادنـد تقـدیر و تشـکر می نماییم.

آدرس دفتر مرکزی:

اصـفهان -خیابان عبـدالرزاق - بازارچه حاج محمد جعفر آباده ای - کوچه شـهید محمد حسن توکلی -پلاک ۱۲۹/۳۴- طبقه اول

وب سایت: www.ghbook.ir

ایمیل: Info@ghbook.ir

تلفن دفتر مرکزی: ۰۳۱۳۴۴۹۰۱۲۵

دفتر تهران: ۸۸۳۱۸۷۲۲ ـ ۰۲۱

بازرگانی و فروش: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

امور کاربران: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹